

૧૭૫૬

સત્ય વિજય નાટક*

—૦૦૦—

અંક ૧ લો.

સ્થળ

અમરાવતી.

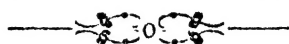
પાત્ર.

સુવંશર.....	નાટકકાર.
વિદ્યુત.....	મશ્કરો.
દયાનંદ.....	અમરાવતીનો પનાથ શેઠ.
કંકાસ કુંવર.....	તેની સ્ત્રી.
અમથાલાલ.....	તેનો દીકરો.
સત્યનાથ.....	અમરાવતીના ગરીબ વિ- પ્રનો દીકરો.
આફમંદરામ.....	એક દેવ.
વિમ્ભસંતાપી.....	શેઠનો સોળો.
જાપતાપ્પાં	} શેઠના નોકરો.
સાબીપ્પાં	

૧૭૫૯

સત્ય વિજય નાટક *

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ અમરાવતીની રંગભૂમિ.

મંડળીઅરણ્ય.

શાદૂંડવિક્રીડિત છંદ.

મૂવ પાર-આરંભે અવનીશ પાય પડિએ, બે હાથ જોડી અમે,
કીર્તિ તારી તણુંજ ગાન કરવા, ઇચ્છા ધરી આ સમે;
ત્રાતા તું પરિપૂર્ણ થજ કરજે, છે આશ તારી મને.
દે તું દાન દયાનુ જેથિ અમથી, આ ખેલ આસો ખને. ૧
નીતિ લોક વિશે વધે દિન દિન, કુસંપ હર્ષા ટળે,
જેજેકાર થતાં જરૂર સહુને, કીર્તિ સદાએ મળે;
એવી હર્ષથિ નાય જીર અમને, પ્રેમે કરે પ્રેરણા,
છોડી જે થકિ સત્ય માર્ગ ન પળે, આડા અનાડી ધણા. ૨
દેજો દેવ સહાય આ કઠણરે, લીધું ધણું કામછે,
જો એ વિધવિધ વાત કરવા, હૈએ ધરી હામ છે;

[૪] રાત્ર્યવિજય તાલક. અંક ૧ ભો.

તારાથીજ તમામ, સર્વ રથજમાં, દીસે બિલા તાલરી,
કાપો ક્લેશ પ્રપંચ પાપ પળમાં, કૂચાલ કાઠી કરી. ૩

ગીતિ.

ગણેશ દેવ મહેશા, સરસ્વતિને પ્રણુ બક્ષિત સંગે;

પ્રથમે નામ જાણીને, પડિએ પાપે પ્રિતિયિ અટ અંગે. ૧

વિદૂષક—(વિચિત્ર પોશાક પહેરી વિચિત્ર આળા કરતો રંગભૂમિમાં
પ્રવેશ કરી આગ્રુ બાગ્રુ આશ્ચર્યથી ભાષા મોટેરી બોલેછે.)

શા કારણુ સહુ અહીં ભરાયા,

અત્ર રથાને કયું સાગ આપા;

ધકકુન ક્યા હે કાર્ય હોણુરા,

બહાય, બહાય, બહાય.

(એમ બોલી કુદવા માંડેછે તથા માથા ઉપરથી ધૂન

કાઠી સુંધતો જાયછે.)

સૂત્રધાર—અરે તમે બધી ભાષામાં કાળેજ તથા બડા શોખ-
વાળા જાણુઓ છો તે કાણુછો?

વિદૂષક—હમકું ક્યા એક ગોજતા હે. હમરે કુંતો બડી શોખ
બી નહી હે, યોર છોટી બી નહીં હે.

સૂત્રધાર—અરે ભાઈ એમ અવગો અર્થ શું કરાછો. હું તો
કહું છું કે તમે પ્રીણુ તથા શોખી માણુસ છો.

વિદૂષક—ભારે પ્રથમજ એમ ભર્યો હત તો શું બોલું હવે?
હવે હું સમજ્યો (સૂત્રધારનો કાન પકડતા જાય છે).

પ્રવેશ ૧ લો. સત્યવિજય નાટક. [૫]

સૂત્રધાર-અરે તું કેવો જંગલી માણસ છે કે આવી બરસ-
ભામાં બે અદખી કરેછે?

વિદૂષક-અરે! હું નિશાળે ભણતો ત્યારે પંડ્યાજી બધાં
પોરિયાને ઘેર જતી વખતે અદખ કરાવતા તેથી આજ
મેં તમને બે અદખ કર્યા. એકથી બે વધારે “અધિકરમ
અધિકં ફલ” વળી બંદાનું તો નામજ જંગલી પણ તું
તો મારી જંગલી. (ખુશ હસે છે).

સૂત્રધાર-(વિરમિત થઈને) તમે તે નિશાળે જઈ શું લીધું
વાળતા હશે.

વિદૂષક-જો, ભણ્યો છું તે સાંભળ, કુડેમ, કુત્ર, રાસકલ, ખગર,
છડીયટ, છરટુપીડ, ડોગ, ઘેટકેટ ટેલ મી.

સૂત્રધાર-અરે ભાઈ વિવાહનું વરણી કાં કરે. તને નામ પૂછ્યું
તેમાં શું યોદ્ધું કર્યું કે આવી અમૃત વૃષ્ટિ કરવા માંડી.

વિદૂષક— વરસાદ વરશે ખાશે, નહીં તો પાછા યાશે;
જોવા યાશે તમાશે, ને વા ફાકતા જાશે.

સૂત્રધાર-તમે તે આવા કોણ છો? કે તમારા જાત ભાઈઓ-
નુંજ જુડું તાણે છે?

વિદૂષક-હમણાં પ્રજાનો ધણો વધારો થયો છે જેથી જેટલા
એછા થાય તેટલો પૃથ્વીનો ભાર જાય, ને બંદા એકલા
રહી. આખી દુનીઆના રાજા થઈ દો લતજાદાનો ખેતાય
ધારણ કરે.

૧૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

મૂત્રધાર-એતો સમજ્યા પણ તમારું નામ તો કહો?

વિદૂષક-તારે મારા નામનું શું કામ છે? શું વારંટ બજાવવું છે?

મૂત્રધાર-ના, ના, એવું શું બકે છે? જરા માનસર રહે.

વિદૂષક-બાલ, શું ચોરીનો ગુનો મનાવે છે? લે માનું.

મૂત્રધાર-આવી લપડ શીદ કરે છે? મહેરબાની કરી આપનું નામ કહો?

વિદૂષક-શું મારું નામ? શું સરકાર સાહેબજાદા બાહાદુરનું નામ?

મૂત્રધાર-હા. વખત નહીં ગુમાવો, સત્તર કહો?

વિદૂષક-ઈયસ માઇ લેડ ટાઈમ એન્ડ ટાઈડ વેટ ફોર નો મૅન.

મૂત્રધાર-હું આપનું હંમેશા માન જાણુવા માગતો નથી. પણ ફક્ત નામ જાણુવા માગુ છું.

વિદૂષક-મારું નામ “એ”

મૂત્રધાર-“એ” તે કોઈનું નામ હોય?

વિદૂષક-તું તો કુંવારો જણાય છે કે નામનો અર્થ સમજતો નથી.

મૂત્રધાર-નહીં નહીં મારે તો એક રંભા જેવી સ્ત્રી છે.

વિદૂષક-મારી બાયડી મને “એ” કહે છે એટલે બંદા એને “તે” કહે છે. તેથી મારું નામ “એ” ને મારી બાયડીનું નામ “તે”.

મૂત્રધાર-અરે આતો કોઈ ત્રિપાદ જણાય છે.

વિદૂષક-તુમ એર તુમારા બાવા ત્રિપાદ, બંદાને તો બેજ પમછે.

પ્રવેશ ૧ લો. સત્યવિજય નાટક. [૭]

સૂત્રધાર-ભાઈ નકામી જીકર શું કામ કરે છે?

વિદૂષક-કોણ કહે છે કે તું વધારે જીક માર? ગિરતાજીના ધોતીઆને તો ફક્ત એકવીશ જીક મારજો, કારણ બનના કોઠારમાં માત્ર એકવીશ ગોળીઓ માય છે.

સૂત્રધાર-આમ અર્થના અનર્થ કરવાનું કારણ શું છે?

વિદૂષક-કારણ સમગ્ગય છે.

સૂત્રધાર-મારું તો માથું દુખવા આવ્યું.

વિદૂષક-જો માથું દુખવા આવશે તો હું તને એમાનીયાં મુંઢાડીશ.

સૂત્રધાર-આવો માથાકુટિયો ક્યાંથી આવ્યો છે? એક વાત પૂછતાં સો વાત કહે છે.

વિદૂષક-તે કેમ ન કહે? તું અમને પ્રછે ને પોતાનું કહે નહીં. શું અમને કાંઈ દીવાના જાણ્યા, પ્રથમથી ખંદે સ્વાજ પૂછ્યા તેના જવાબ ક્યાં આપ્યા છે?

સૂત્રધાર-સાંભળ ભાઈ મારું નામ સૂત્રધાર છે, ને આજે હું સત્યવિજય નામના નવિન નાટકનો એલ ભજવી ખતાવવાનો છું. તે ત્રણ અંકો છે અને તેમાં પ્રથમ સત્યતાથ—

વિદૂષક-(વચમાં ખોલી ઊઠે છે) પણ જો ભાઈ,
ઈંદ્રવજ્રા.

“કંઈ તક કંઈક કેમ મારે. નડતા ન બાટા તડલાત મારું”

[૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

પાપા પટીક્યા પડમાં ઊભેલો, એવી કવીતા નથી હું શિખેલો.

સૂત્રધાર—એ વાતની કાંઈ ફિકર નહીં. પણ હવે નો સાંભળઃ—

અંક ૧ લામાં—પ્રથમ સત્યનાથ નામનો યુવાન માણસ પોતાની મા ગુજરી જવાથી દુઃખી થાય છે, તેને એક ઊદાર ગ્રહસ્થ પોતાનો ઊમદા આશ્રય આપે છે, તેની સામે તેની કંકાસણી સ્ત્રી વિરુદ્ધ થાય છે, તથા શેઠના દીકરાને દરેક જાતના દુર્ગુણથી મુક્ત કરવા સત્યનાથ શીખામાણુ આપેછે, અને તે આખરે તેમાં ક્તેહ પામેછે. પ્રથમ શેઠનો દીકરો તેને દુસ્મન નેવો ગણી પાછળથી તેનો પ્રિય મિત્ર થઈ પડે છે, શેઠાણી દીકરાને ન ભણાવવા કેવો દુરાગ્રહ કરેછે તે માંદો પડ્યો તે ભણવાથી પડ્યો એમ અપવાદ મુકે છે. શેઠાણીનો ભાઈ, રાખેલ માણસ સારા પગનો નથી તેથી નુકસાન થયું એમ. શેઠાણીને ખોટું સમજાવતાં શેઠાણી તેને ધરમાંથી કાઢી મુકાવવાનું કરેછે પણ આખરે પોતાનું નહીં સાજવાથી પરદેશમાં પોતાની દુકાને મોકલે છે એ વીગેરે બાબતો આવશે.

અંક ૨ જામાં—સત્યનાથ પોતાની રિયતિ ઉપર વિચાર કરતો થણે દિવસે કનકપુરી જઈ પહોંચે છે ત્યાં શેઠનો સાજો તથા વાણોતરો શેઠને ભીખ મગાવવાના કેવા ઊપાયો યોજે છે—તેઓ સત્યનાથને મળેછે પણ શેઠ

ની દુકાન ગામમાં છે એમ કયુજ કરતા નથી. ને
 હર્ષથી શેઠિરમાં આમ તેમ રખડાવે છે. દરમ્યાન
 હરકૃપાથી એક બસો શેઠનો જુનો નોકર તેને
 મળી આવે છે તેનાથી બધી હકીકતથી વાકેફ થાય
 છે, એટલામાં શેઠના વાણોતર વીગરે આવી પહોં-
 ચવાથી સત્યનાથ મુનીમના મકાનપર તેમની સાથે
 જાય છે. તેને મુનીમ વિદાય કરી પછી રૂપિઆની
 વહેંચણુ કરે છે. અમરાવતીમાં શેઠનો દીકરો સત્ય-
 નાથને પાછો ખોજાવવા કહે છે. કનકપુરીમાં સત્યનાથ
 દુષ્ટ લોકોથી નહીં મળી જતાં તે નિરપરાધી ઊપર
 તેઓ જુજમ કરે છે—અમરાવતીમાં શેઠનો દીકરો
 સત્યનાથને પાછો ખોજાવવા તેની માની કયુજત લે
 છે—સત્યનાથ કનકપુરીના ફોજદારને મળી ઊડાવેલ
 રૂપિઆ ખાવાને ત્યાંથી કઢાવે છે અને દુષ્ટ લોકોને
 શિક્ષાએ પહોંચાડે છે—શેઠનો કાગળ આવનાથી પછી
 સત્યનાથ અમરાવતી જાય છે, ત્યાં શેઠના દીકરાના
 લગ્ન ખાખત તેનો મત શેઠાણી સાથે નહીં મળતાં
 તથા પોતાના બાધને થએલી શિક્ષાનું વેર લેવા
 શેઠાણી તેને પાછો કાઢી મુકાવવાનું કરે છે, પરંતુ
 આ વાત સત્યનાથના જાણવામાં આવવાથી પોતેજ
 રજા લઈ પરદેશ નોકરી માટે આદ્યો જાય છે એ
 વીગરે ખાખતો ખતાવવામાં આવશે.

[૧૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

અંક ૩ જામાં—સત્યનાથ નોકરી અર્થે ન્યામનગર જાય છે. પ્રધાનને મળતાં તે કેવો ખુશીથી નોકરીની હા પાડે છે—કોરટમાં ભણેલાને નોકરી નહીં આપવા અભણ વ્યસની લોકો પોતાના વિચાર ખતાવે છે અને સત્યનાથ સુધરેલા હોવા છતાં પોતાના જોવા વ્યસની નીવડશે એમ ધારી તેને પોતાની મીઠ્ઠાસમાં ભેળવવાનું કરે છે—સત્યનાથ તેમને શીખામણ આપે છે પણ તેનો તેઓ તિરસ્કાર કરે છે—આ દુષ્ટ લોકો પ્રધાનનો જીવ લેવાનું કરે છે પણ દૈવયોગે સત્યનાથના હાથથી તે ખચી જાય છે—પ્રધાન ખચ્યાથી ખુશી થાય છે અને દુષ્ટ લોકો પકડાતાં તેને સખ્ત શિક્ષા કરતાં પ્રધાન તથા સત્યનાથ વચ્ચે પડી તેમને દેશમાંથી કાઢી મુકાવે છે. પ્રધાન પોતાના પ્રાણ ખચાવનારને પોતાની દીકરી પરણાવે છે અને તેની વૃદ્ધ અવસ્થા થવાથી સત્યનાથને પ્રધાનગીરી મળતાં નાટકની સમાપ્તિ થાય છે.

વિદૂષક—(કુદી નાચીને ગાવા માંડે છે).

રાગ ઈંદ્રસખાનો.

શાખાશિ છે શાખાશ, ખુશિ થઇ ધણી મને;
પુરી મદદ આપવા, તયાર છું તને;
કુઆલ કાઢવા, ઉપાય હાય આવિયો,
ખોજાવ સત્યનાથ સત્યનાથી ફાવિયો.

પ્રવેશ ૨ જો.
સ્થળ સત્યનાથનું ઘર.
સત્યનાથ.

(પડદા પાછળ)

દોહરો.

ભાઈ ભગિન નારી પિતા, ચાહે વળી તમામ;
અધિક હેત પણ અવનિમાં, મા સમ નહિ કો હામ. ૧
સત્યનાથ—(સજળ) અરે દૈવ આ તે શું ગજબ કર્યો! નાનપ-
ણમાં બાપ તો ગુજરી ગયોછે, તેથી હેરાન પરેશાન તો
થતાં હતાં પણ હું દુઃખ દૈવ તેટલાથી તને સંતોષ ન વળ્યો
કે આ સંસારમાં જે સુખનું સાધન તે મારી પાસેથી
પડાવી લીધું. અરે! મા, તારો પ્યાર અજબ હતો.
તારી મીઠી નજર જોઈ મારે મન તૂટેત રહેતું, તારાં સુ-
વાડ્યો સાંભળી મારા મનને શાન્તિ થતી. તારી માધુર્યતા
તથા તારા પ્યારની બરોબરી કોણ કરી શકે? તું કોઈ
દિવસ બીજી કુવડોની પેઠે મને ધમકાવતી નહોતી. હું
સારે થાજી અને તને સુખ થાય એ તું અહાનિશ જાપ્યા
કરતી પણ અફસોસ! તે બધું ફેંકટ! આ ફાતી દુનીઆ-
માંથી તારો અમર આત્મા પરવરદીગારની હજીરમાં
જવાબ દેવા હાજર થયો, અફસોસ!! દુનીયાં અફસોસ!

[૧૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

અરે હાય, જીવીને શું કરવું? જીવવું કોના મોટે! અરે!
મારે તો કોઈ સાથે સયુ નથી કે મારી સંબાળ રાખે.
મારે તો ઊપર આબ અને નીચે ધરતી છે. અરે હું
શું કરું? અને ક્યાં જાઉં? આવી દરિદ્રતામાં રહેવા
કરતાં મરવું, હજાર તો શું યા બાપ દરજ્જે સાથ છે.
મારૂં મૃત્યુ આ વખતે થાય તો કેવું સાથે? કારણ કે આ
દુષ્ટ દુનીઆમાં હું એક જુલા પડેલા મેંઢાની પેડે
રખાઈ છું. એક જુલો પડેલો મુસાફર યોવાઈ ગએલાં
રસ્તો સાંઝ પડવાના સખખથી સોધી કહાઠવાને જેમ
આમ તેમ હાંફળીઆં મારે છે તેની સ્થિતિમાં હું
આવી પડ્યો છું. આંહી હું માત્ર બે વરસથીજ રહેવા
આવ્યો છું તેથી ગામમાં પ્રેરપ્રેર કોઈને ઓળખતો
પણ નથી!! મા. બાપનું અકાલ મૃત્યુ તે શું અકથ,
અસહ્ય, અતર્ક્ય દુઃખ નથી? મારે કોઈ બાઈ બાંકું
પણ નથી કે જેને દેખી મારા દુઃખમાં દીલાસો મળે.
આ વખતે મને હવે આંધળો બીંત કરી નાંખ્યો છે.
નવા નવા વિચારો મારું કલેજું ફાડી નાંખે છે. હાય
હાય! હવે શું કરવું?

અલિત છંદ.

આવળિ શું અરે, આ થઈ ગઈ, કાણ વાત હું, ક્યાં કહું જઈ;
પરમ પ્રિતનો, પાર આવિયો, દુખ સમુદ્રમાં, હું ડૂબાવિયો. ૨

પ્રવેશ ૨ જો. સત્યવિજય નાટક. [૧૭]

સહન સ'આધા, દુઃખ તેં કચ્ચાં, મુજ મુખ્યાર્થ તેં, પેટના બચ્ચાં;
 દિમગિરી ધણી, દીલમાં ધરી, મુજ દુખ્યાર્થ તેં, માત માહરી. ૨
 પલકવાર જો, ન્યાલતી નહીં, અધિરિ યે જતી, તું અરે સહી;
 પણ મુકી સદા એકલો મને, ક્યમ જવું ગમ્યું માતરે તને. ૩
 ક્યમ કરી અરે, હું રહીશ રે! ગરિમ ખાપડો ક્યાં જમ્યશ રે!
 ખદલો વાળવા, વખત આવતાં, અરર વાલિ મા શું રહ્યાં જતાં. ૪
 સદ્યુણી સદા, સનેહ રાખતી, બજન બાવથી, રોજ બાપતી;
 કુણ મુણાવશે, સંવિચારરે? કુણ બવાખિધથી, તારનારરે? ૫
 ગણતિ ગુણતી, થાતિરે નથી, મન વિચારમાં, મરમરે મથી;
 કદિક વાંક તો, માફ કીજિએ, શુભ દયા તણું, દાન દીજિએ. ૬
 અરર હાયરે, કેમરે થશે? દિવસ માહરા, કેમરે જશે?
 ક્યમ કરી અને, નુજને મળું, અરર ચિતમાં, હું ખહૂ ખળું. ૭
 નજર તાહરી, મિષ્ટ ક્યાં કને! નજર આવશે, માવડી મને!
 ન જર તે દુખે, દુઃખિયો ધણો, ધડિક આવિને, દુઃખતો હણો. ૮
 હોહરે.

ચાલી વાલી એકલી, કાણું ન લામી વાર;
 કેમ હવે ગુજને મળું, રોષ મર'ચોધાર. ૧
 આંસુ ચાલ્યાં જાય છે, દિવસ રાત અપાર;
 પલક પલક મરવા તણો, આવે છેજ વિચાર. ૨
 અખાપ હેત ધડીકમાં, ગુજથી કેમ તળય;
 કાણુ દીલની માવડી, કરવો શો ઊપાય. ૩

[૧૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

ધડીએક અળગી થતી, મુઝાઇ ગરતો મનં;
 ચાલી નિસરી એકલી, કેમ જશે મુજ દન. ૪
 ઉપકારે છે અતિ ઘણા, ખદલો કેમ વળાય;
 નાશી ચાલી એકલી, અરે હાયરે હાય!! ૫
 માડી માડી ચોદિશે, પોકારું છું આપ;
 તુજવાણ હું છું એકલો, એતે કોનો આપ. ૬
 અવગણના તુજ ગુણની, કરતો હું અમાન;
 કળી શક્યો તુજ જીવતે, નહિ તે હું નાદાન. ૭

હવે તો મરવા શિવાય મારે ખીન્જો રસ્તો નથી,
 મરવું, મરવું, મરવું!! પણ આત્મ ધાત કરવો? અરે! એતો
 મહાપાપ છે શાસ્ત્ર કહે છે કે જો કોઈ આત્મધાત કરે
 તો તેને સાત જન્મ સુધી એવીજ રીતે પોતાની જાંઘી-
 નો અંત આણવો પડેછે. હવે શું કરવું? એકે વાતે મને
 મુઝ પડતી નથી. ભીખ માગી આવું એ મહાકનિષ્ઠ છે,
 ખાવા થઇએ તો “અશક્તિવાન્ ભવેત્ સાધુ” એ કહેવત મને
 લાગુ પડે. હું શું કેવળ અશક્ત છું? પણ જોટમાં જોટ
 એકલીજ કે આ ગામમાં મારી કોઈ વગ કરે તેમ નથી.
 ફિકર નહી, એમ જિઆટ કરે કાંઇ વળવાનું નથી. વિધાત્રી-
 ના લેખમાંથી એક તલબાર મિથ્યા થવાનું નથી, ત્યારે હવે
 મારે મિથ્યા શોક મુકી દઇ પરમેશ્વર જીપરજ આધાર રા-
 ખવો જોઈએ. મારા જેવા લાખો જીવનું તે પ્રતિપાલન

પ્રવેશ ૨ નો સત્યવિજય નાટક. [૧૫]

કરવા શક્તિવાન છે. પ્રાણી માત્રનો તે કર્તા, ભર્તા સમર્થ છે. તેની મરજી હશે તો થોડા વખતમાં દુઃખનો અંત આવશે માટે હવે નકામા બેશી રહે કાંઈ દી વળવાનો નથી. કહેવત છે કે “જીવતો નર બદ્ધા પામે.” અને ઉદ્ધોગ કાણમાં કાણ ચીજને નરમ કરી નાખે છે. મારી પાસે એક કુટી બદામનું ફાતરું પણ નથી. પણ ઠીક ઠીક મને સાંભર્યું આ ગામમાં દયાનંદ શેઠને ત્યાં મારી મા જીવતી ત્યારે વાર-વાર તેની સાથે જતો અને માંડ બાણવા તરફ લક્ષ જોઈ એ મને તેમની મદદ જોઈએ તો લેવા કહેતા. માટે સવારે તેમને મળું તો ખરા, જેથી સર્વ વાતે સાચું થશે. તે ધણા દયાળું, શાણા, સદ્ગુણીને દરેક રીતે બાયક છે. તેથી મને આશા છે કે તેઓ આશ્રય આપ્યા વિના રહેનાર નથી. મારે ગભરાવું નહીં જોઈએ અને યા ક્રીસમત કરી આ સંસાર સાગરમાં ભાગ લેવા મહેનત કરવી જોઈએ (એમ વિચાર કરતાં નિંદ્રાવશ થાય છે).

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થલ દયાનંદનું ઘર.

દયાનંદ.

કંકાસકુંવર.

સત્યનાથ.

(૫૬૬ પાછળ)

ઈંદ્રવજ્રા.

હાતાનિ હાતાઈ દિવેજ દાને, ગૂંચ્યાઈ ગૂંચ્યાનિ વિભેક માને;

[૧૬] સત્યવિજય નાટક, અંક ૧ લો.

માનીતણું માન વિદ્યા વધારે, મ્હોટાનિ મ્હોટાઇ પરોપકારે. ૧
 ક્યાનંદ—અરેરે!! વખત ધણો ખારીક આવ્યો. વળી હમણું
 થે વર્ષથી વરસાદ ખરોખર થતો નથી જેથી ગરીબ
 નો તો મરોછે. પરમેશ્વર ને કરે તે ખરી, આપણે
 તો હમણું ઠીક બપ્પાંછે. સ્ત્રીન મોકલેલ વહાણમાં
 ખસાશ હજાર નફો રહ્યો, મલપાનપૂરી તરફ પાણુ દુ-
 કાનનું કામ ઠીક ચાલે છે. આપણા ઊપર પરમેશ્વર-
 ની મહેરબાની જાણાયછે. પાણુ હવે તો અમથો ભ-
 ણુવા ઊપર બક્ષ આપે તો ઠીક; કારણુ તે નિશાળે
 જવાનું નામ પડે છે કે પાધરો સંતાઇ જાયછે, ને
 રોવા માંડેછે, તે આપણને ઠીક લાગતું નથી. હવે
 શું નાનો છે?

કુંકસકુંવર—હવે અમથો નાનો તો નથી, માટે એનું વેવિશાળ
 કરવું જોઈએ. કારણુ તેને કેવડો મોટો કરવો?
 આપણા જેવાં છોકરાં પારણામાં ન ઝડપાય તો
 શું ઢેડ વાધરીનાં ઝડપાય?

ઈંદ્રવજ્રા.

પાણું નહીં નાનપણેયિ જેકો, કુલીન શેનો જનમેલ એતો;
 ભણ્યાયિ કોનો ભવ સૂધરેછે, લાખો વિના નોકરિ તો કરેછે,
 ક્યાનંદ—વેહેલાં પરણાવી શું નફો કાઢ્યોછે? પરણ્યો એટલે તે
 કાંઈ નિશાળે જવાનો નથી; ને પાછી વૃંદે વૃંદે બધું

અવેશ ઠ નો, સત્યવિજય નાટક. [૧૭]

બેસીસ, મારે મારે વિચાર એમ છે કે તે પંદર વર્ષનો થાય ત્યારે તેને યોગ્ય કન્યા સાથે પરણાવવા કારણ.—

ગીતિ.

પરણે ખાળપણમાં, ધણી રીતની ધાંચ નડે આગે,
વિચાર વિદ્યા મારે, વશ નહિ રે'તાં બિન્ને ભક્ષ ભાગે. ૧
કંકાસ—તમે તો મહારાજ છો. એમ કોઈ દિવસ જાનવાનું
નથી, મારે વિચારતો હવે એને પરણાવવાનો છે, કાલ
કોણે જોઈછે, વખત તો તમે જાણો છો; એટલામાં
કાંઈક આવ્યાં તો મનની મનમાં રહી જાય. મારે ક્યાં
દશ પાંચ છોકરાં છે, મારે તો એકનો એક મારે એને
પરણાવી લેવાનો તો ભણી?

દયાનંદ—હતાવળી ન થા. ને હમણાં સારી રીતે બાણુવા ર,
કારણ કે જ્યાં સુધી તે નાનો છે ત્યાં સુધી જેમ કહેશું
તેમ થશે, અને મારો થઈ ગયો તો કાંઈ પાકે ઘડ
કાંઈ ચડ નહીં. કુંભળુ ગ્રાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે.
કંકાસ—તમને તો જ્યારે કહીએ ત્યારે એટલી ને એટલી
માથાકુટ, તમને એકવાર કહીએ તે તો નજરમાંજ
આવે નહીં.

દયાનંદ—હાલતો કાંઈ નથી. માફ માથું દુખે છે મારે ગાંઠી
ગાથાગ્રીક કરાવીશ નહીં,

[૧૮] સત્યવિજય નાટક, અંક ૧ લો.

કંકાસ—“તમે આખો રોજો ને વાત પડી મેલો” એટલે કહે
છે કે મારે તો માથું દુખેછે, જ્યારે કહીએ ત્યારે
તમારું માથું દુખવા માંડે.

દયાનંદ—તે શું હું જુહું કહું છું? તું હવે ઝાઝી ટકટક રહેવા દે
નહીં તો બે બોલ કહેવા પડશે.

કંકાસ—તમારે ધેર કહેવાની ક્યાં નવાઈ છે ને જો કાંઈ
અધુરું હોય તો જાકી રાખશો નહીં. વળી મનની
વાત મનમાં રહેશે તો પેટ ફાટી જશે.

દયાનંદ—અરે! આતો જોયું કહું છું તેમ આડી! એ કલાંક
માનવાની નથી.

કંકાસ—હું તો મારે આ ચાલી. સાચું કહું કે હવે ન ગમે
ઠીક તમારી મરજીમાં આવે તેમ કરજો. (નવેછે)
ને (સત્યનાથ પ્રવેશ કરેછે).

દયાનંદ—આવ સત્યનાથ આવ. તું આજ ક્યાંથી?

સત્યનાથ—આપના દર્શન માટે.

દયાનંદ—ઠીક કહ્યું. પણ તારી મા ગુજરી ગયા પછી તો તારું
ખંડું શરીર લેવાઈ ગયું એ શું? ઘણો બળાપો કરીશ
નહીં. પરમેશ્વરની ગહન ગતીએ જે તે કરે છે તે
વખતે ધણું માફ હોય તો પણ તે બ્યાજની કરે છે
એમ સંતોષ માન્યા શિવાય આપણો ઉપાય નથી.
જે માણસનો આહીં ખપે તેનો ત્યાં પણ છે. માટે
શોક કરવો બ્યર્થ છે.

પ્રવેશ ૪જો, સન્યવિમલ નાટક. [૧૯]

ઈન્દવજ્ઞા.

છે શોક મિથ્યા મરનાર માટે, કાંઈ વળે ના કરતાં હચાટ;
 ઇચ્છા થઈ ઇચ્છિરિ તેયિ એવું, માથે પડે ભોગવી તેણે લેવું. ૧
 મહા નિતા જે જે કરેછે તે મનુષ્ય જ્ઞાના સારા મા-
 ટેજ કરેછે એમ ધારવું જોઈએ. તેની શક્તિ આગળ કો-
 ઈનું કહાવણ આપવું નથી; માટે દીક્ષગીર થઈશિ નહી.

સત્યનાથ—પણ શેઠ સાહેબ, મારી જીંદગી ફક્ત તેના ઊપરજ
 આધાર રાખતી જે માફે સુખનું સાધન તેજ પર-
 મશ્વરને લઈ લેવાની મરજી થઈ જેની વાર તેની
 ધાડ. ત્યાં શો ઊપાય—પણ શેઠ સાહેબ તેમને ધ્ર-
 દીએક પણ વીસરતી નથી. શીવા! શીવા! તેનો હવે
 માયાળુ એકદેર હું કદી દેખાતાનો નથી. તેને મેં હ-
 મજને માટે એકાંકિ કેવો કરી ધા! આસંસાર, હવે-
 (એણે જોક્ષતાં ગળગળીત થઈ જાય છે).

દયાનંદ—અરે હોકરા તું ધણો વલોપાત કરતોના. આ મ-
 હોટા સંકટથી અંતઃકરાણુ બળે એ સ્વભાવિક છે માટે
 હવે તું ગમે તેટલો શોક કરીય તોપણ તેનું મો જો-
 વાનો નથી.

સત્ય—શેઠ સાહેબ. ગરીબ માણસને કાંઈ આધાર ન હોય
 અને આવું થાય, ત્યારે બહુ માફું લાગે. મારાં મા-
 તુકીએ વિઠંબાણા ભોગવી આજ સુધી મને યોડું ધણું
 તો ભણાવ્યો, પણ આજના જમાનામાં એ કાંઈ

[૨૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

બસ ગણાય નહીં; તેમજ મારાથી ખીચી કાઢી પણ
ગુજરાનાર્ય બની સકે તેમ નથી, તેટલા માટે જાંચ
પંક્તિની કેળવણી મેળવવી જોઈએ. પણ સાધન વ-
ગર શું કરવું?

દયાનાંદ—તે ક્યાં સુધી અભ્યાસ કર્યો છે વાર?

સત્ય—છત્રેજી સાતમું ધોરણ ચાલે છે, એટલામાં દૈવયોગે આ
આશ્રમ આવી પડી.

દયાનાંદ—ત્યારે હવે શું કહેવા માગેછે?

સત્ય—સાહેબજી કોઈ અંગ જીધાર વૈસા ધીરે તોપણ હું
કેળવણી લેવા ખુશીશું કારણ કેળવણી વગરના માણ
સો આ દુનીઆમાં પુછડા વગરના પ્રાણીઓ
જેવા જાણવા. પણ અફસોસ! મારી પાસે એક
બદામ પણ નથી. એવો દ્રાણ પ્રજુનો લાભ મળે
કે મને હુતેજન આપે?

દયાનાંદ—(મનમાં) પ્રજુ તારી ગહન ગતી છે. આ છોકરો
ગરીબ છે પણ એક રત્ન પાકશે. હું સારી સ્થિતિ-
માંછું તો અમયો અકર્મી પાડ્યો તેને બાર વરસ
થયાં તે છતાં એકડો પણ કાઢતાં આવડતો નથી ને
આ છોકરો કેવો હુશીઆર છે.

ઓપાઈ.

આવાને ત્યાં નહિ સંતાન, ધણા છોકરા ત્યાં નહિ પાંત;
સાક્ષી ત્યાં નહીં વિદ્યા નામ; કિસ્મતનું આ કેવું કામ.

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક. [૨૧]

હૃદયમિતે નાન ધંધા મળે, આજસુ કામથી રીથે બળે;
સત્યને રે'વા ન મળે હામ, અગમ્ય એ હૃદયરત્નું કામ. ૨
(આસન) ન્હો છોકરા તારે યુવરાજ અજાવવા કાં-
ધ આધાર નથીતો કાલથી આપણે ઘેર આવી રહેલો ને
ખુશીથી ભણ્યો, ને સારે અભ્યાસ કરીશતો મારી દુકા-
નમાં નોકર રાખીશ; માટે સવારમાં તારો ન્હો કાંઈ સામાન
હોય તે લઈ આવ્યો.

સત્ય—બહુ સારે સાહેબ. (નમસ્કે.)

—નંદી ૦૦૦૩૩—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થાન દયાનંદનુ દીપાનવાનું.

દયાનંદ. કંકાસકુંવર. સત્યનાથ.

(પડના પાછળ) દોહરો.

કુમારજી કંકાસજી, મળેલ નેને નાર;

તેનો એળે બાણીવો, ગયેલ આ અવતાર.

દયાનંદ—(એકલા)

શાદ્દલ વિક્રીડિતવૃત.

તું છે બ્યાપક સર્વ હામ પ્રભુજી, તારો મને આશરો;

આબો છું તુજ પાસ આશ ધરિને, તો પાપ મારી કરો.

પાશું કાંઈક લગાર શાન્તિ મનમાં, તારી કૃપા વડે;

બાકી આ ભવ સાગરેયિ પ્રભુજી શુ? પાર મારો જડે, ૧

[૨૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

હે પ્રભુ! તારી અકલ લીલા છે. તું તરુણાનો મેર
ને મેરનું તરણું કરવા શક્તિવન છે, તારી ગતી કૃતિનો મહા
વિક્રાનો પણ પાર પામી શકતા નથી, તો મારા જેવા અ-
ધગતિનો માણસ શું બાણે. તું સર્વ બ્રાપક, સર્વજ, સર્વ
શક્તિમાન મહાત્મા છે. તારા દરબારમાં હમેશાં સરખો
ન્યાય વહેંચાય છે, તારી શક્તિથી તારા, નક્કનો, અને સુર્વ
ચન્દ્ર વીગેરે ઘણાપણે આકાશમાં પ્રકાશિ છે- તું હમેશાં
માણસ માનનો અરનોદય કરે છે. થોડોક વ્યવહાર લક્ષ્મીની
મોહનજમાં નાંખી પછીથી તેઓનો ઘડીના છઠા ભાગમાં
ક્ષણ કરે છે. હે માહા પિતા! જેની તારી અમૃતમય નગર હાલ
મારા હિપર છે તેવીજ નિરંતર રહે એમ મારી પ્રીતિપૂર્વક
પ્રાર્થના છે. (કંકાસકુંવર આવે છે).

કંકાસ-કેમ, આજ આટલા બધા જ્ઞાનમાં યુગ થઈ ગયા છે?

દયાનાંદ-જ્ઞાનમાં કેમ?

કંકાસ—તે શું? તમે નથી જાણતા કે મને પુછો છો? તમારા
મનથી તો હું કાંઈ સમજતી નથી.

દયાનાંદ—એમાં બળી સમજવાનું શું આવ્યું?

કંકાસ—તમે રોજ પેલી લાયકાતીમાં મોટાં મોટાં બાપ્પણ
આપો છે તેમ આંહી પણ ટાયલું ટાયલું કેટલીકવાર
સુધી બોલ્યા તો ખરા.

દયાનાંદ-તારા જેવી જાતે તો બધું ટાયલું જ છે તો.

પ્રવેશ ૪થો. સત્યવિજય નાટક. [૨૪]

કંકાસ—હા અમિ તો મૂર્ખ એક સારામાં તમારો પંડ.

દયાનંદ—વળી આડી ચાલી કે?

કંકાસ—સાચું કહીએ તોપણ તમારે મન તો બધું આકુંજ
છે ને. ઠીક, અમિ આડાં મુરખ હવે કાંઈ કહેવું છે?

દયાનંદ—રાંડની બુદ્ધિ કેટલી?

સાખી મરાઠી ચાલની.

ભણિ ગણિ પણ આપર અબળા, જનતી ભૂત ભરેલી;

રત્નવત્તાને લાયક નહિતે, તાગેદાર કરેલી. ૧

શુંક વાદ ન લાધા પોતે, હઠ હૈયે ભરપૂર;

અર્થો અબળા કરતિ અનાડી, સંપથી વસતી દૂર. ૨

કંકાસ—તમારી બુદ્ધિ અમારે શું કામ આવે? તમે આમ રા-

જ ખોલોછો, અંને કરોછો, તેથી મને તો તમારા

પંડની ઘણી ધારતી રહેછે કે વખતે રખેને ગનાન-

માં આવી, કાંઈ કાળું ધોળું કરો.

દયાનંદ—હમણાં નથી ખોલતા એટલે જીભ ઘણી લાંબી થઈછે.

કંકાસ—અમારી તો રાજ લાંબીજી છે ને. મર તમારી ટુંકા
હોય.

દયાનંદ—કેમ વાંસો ભારે થયોછે કે?

(એટલામાં સત્યનાથ આવેછે).

કેમ તારો શામાન લઈ આવ્યો?

સત્યનાથ—હાજી—હું લાવ્યો છું.

કંકાસ—કેમ, કાંયે ગાગથી આવ્યા?

[૨૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ ભા.

કથાનંદ—ગામથી કાંથી આવે? એતો પેલા રવાદશંકરનો દીકરો છે, તેની મા મરી ગઈ અને બાપડો નિરાધાર થઈ ગયો, તેથી મેં કહ્યું કે આપણે ઘેર રહી અમથાને ભણાવજે ને તું એ ભણાવજે.

કંકાસ—એ બના વળી શું વળગાડી? એ તે કેમ બને? આપ્યા ગામનાં છોકરાં ભાવેને? એવાં છોકરાં ગામમાં બાળને હશે, તેને લાવીને રાખ્યાં એટલે થયું. મારી માસીના મક્તીઓ બાપડો ધણોએ હેરાન થાય છે, પણ કાંઈ આંહી લાવતા હા પાડી?

કથાનંદ—મક્તીઓને આ કાંઈ સરખા નહી. વળી મક્તીઓ ધણો તોફાની તથા વ્યસની છે. માટે અમથા ભિગો રહે તો એને પણ એના જીવો કરે. પણ આતો ભણેલો છે, માટે અમથાને ભણાવશે વળી ગરીબ ને આશ્રય આપવો એ પૈસાદારનો ધર્મ છે આપણે ઘેર રોજ વીશની પંગત પડે છે, તેમાં આ એક-વીસનો—એક સંસ્કૃત શ્લોકમાં કહ્યું છે કે:—

ઈંદ્રવજ્રા.

આનંદ આનંદ સત્પાત્ર પૂત્ર, નારી તથાં ભાણુછે મધૂર;
સન્મિત્ર લક્ષ્મી તણિ ઘેરપૂરી, પ્રીતી ન પત્નીપર જ્યાં અધૂરી.
હુકંમમાં હાજર સેવકો સૌ, મેઘાન સન્માન વિશેષ છે જો;
ભક્તી પુજા ભાજન મન ચાહે, સત્સંગતી, ધન્ય અસ્થાઈ મહિ.

કંકાસ—બળી તમારી અસ્થાઈ મુકોને મહિ પૂજો પણ ભણેલો.

પ્રવેશ પંચો. સત્યવિજય નાટક. [૨૫]

છે તો ઠીક છે (સત્યનાથને) અધ્યા સતનાથ જોડું
મારા કહ્યા પ્રમાણે કરીશ તો રહેવા દઈશ, ને ને
આડો આધ્યો તો જાણુ જે કે મારા જેવી ભુંડી કોઈ
નથી. અમથાને ભણાવી ગણાવી પોપટ જેવો કરજો.

દયાનંદ—તેની કાંઈ શીકર નહીં તે સદ્યુણી છે.

દોહરો,

સારો માણસ સેજમાં, સર્વ સાથ ભળિ જાય;

મરજી સહુની રાખતાં, વરસો નહિ વરતાય. ૧

સત્યનાથ—બા, એની હરકત નહીં હું અમથાભાઈને ખુબ
ભણાવી થોડા વખતમાં હુશીઆર કરીશ. નીવડે વ-
ખાણુ, બા, તમે રાજી થશો એમ કરીશ.

કંકાસ—છોકરો તો ગણો છે, મર રહે.

દયાનંદ—સત્યનાથ તું હમેશાં આપણે મેડે રહેજો, ને ખાઈવી
આણું કરજો, બેઘડી દુકાને પણ આવતો જાજો,
(સર્વે જાય છે).

પ્રવેશ પંચો.

સ્થલ શેઠનું દીવાનખાનું.

અમથાલાલ.

સત્યનાથ.

(પડદા પાછળ)

નોટક.

[૨૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ હી.

ભાણુ ભાવ ધરી ભવ સૂધરશે, મન આશ ધરેલ સહુ સરશે;
તતકાળ તિમીર ખધું ટળશે, અજવાશ થયે અવળાઈ જશે. ૧
અમથો—(હાથમાં ગંજીખો, મોઢીડંડો, ખગલમાં ચોપાટ સાંકીત
પ્રવેશ કરેછે). સત્યનાથ આમ આવો આપણે
પતે રમીએ.

સત્યનાથ—ભાઈ મને પત્તે રમતે નથી આવડતું.

અમથો—ત્યારે આવો ચોપાટ રમીએ.

સત્યનાથ—એ ખાણુ મને આવડતી નથી.

અમથો—ઊંડો ત્યારે ગીલી દેડે.

સત્યનાથ—મને કોઈ રમતતો આવડતીજ નથી.

અમથો—તમિ તે કેવાછો? કાંઈ સમજતા નથી? હોંડો સેલ
મારવા જાઈએ.

સત્યનાથ—ક્યાં સેલ મારવા જશો?

અમથો—માંણુક ચોકમાં હીપલા કંદોઈને ત્યાં.

સત્યનાથ—ત્યાં શું?

અમથો—તાં જઈ આજ મેં મારી ખાની પેટીમાંથી રૂની-
યા ત્રણ ચોરી લીધા છે. તેનો મરુગ અને ગાંઠીઆ
લેશું; ત્રણે હરાડી દેશું.

સત્યનાથ—એ શું, ચોરવું? ને એટલા બધા આજને આજ
હરાડ્યા? આ હા હા !!...

અમથો—આપ્યા એમાં આહા શું? પરમદહાડે મેં ખાતાં

પ્રવેશ પંખો. સત્યવિજય નાટક. [૨૭]

સાંકળાની સૂમફેણી લીધી હતી, ને પેના અડખાઉ-
ભાઈ વીગરેને ખચરાવી હતી અમિ તો રોજ એમ ઉ
રાડીએ તમને ખચર નથી. મને ખાવાના મારે રોજ
આર આના મળે છે ને ચોર એ જુદું મઠ કરે.
પછી માડું થાય છે. પૂજા ઉપર ફરવા જવા વખત
નહીં રહે.

સત્યનાથ—અરે? રામ? આવડો છોકરો કેવા કુછંદે ચડ્યો છે.
હમિયાં ચોરી કર્યાનું તે પોતે કબૂલ કરે છે અરે
એનું ભવિષ્ય કેવું થશે. દીવા પાછળ અંધારું. શેઠ
આવા ધર્માત્મા તેના દીકરા આવા. એર તેની હરકત
નહીં તેને હજી ખાર જર્પ થયાં છે મારે વારંવાર સમ-
જાતીએ તો વખતે સુધરવાની આશા છે કારણ તે
હજી સમજાણુતા ધરનાં છે. પછી માઠી ઉમરે સુધર-
વે મુશ્કેલ.

ચોપાર્થ (ત્રીતાળ).

થશે ખળથિ ન અધરું કાન, પાણુ કળથિ થવાનું તમામ;
એક દિને ન મેરે જોદાય, થોડે થોડે રરતો થાય. ૧
એતો ઠીક પાણુ અમથાભાઈ તમે નિશળે બન્યો
છો કે?

અમથો—હા, રોજ બનિં છું.

સત્યનાથ—ત્યાં શું ભૂલો છો?

[૨૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

અમથો—સાતડે એકડે.

સત્યનાથ—જસ એટલુંજ એતો બહું થોડું. તમારા જેવડા છોકરાતો ઇંગ્રેજ ભણતા હોય.

અમથો—એતો બાપા હમણાં મારેછે તેમાંહું નિશાળે જઈ છું નહીં તો બંદા ક્યાં મુજગા જતાજ.

સત્યનાથ—એ બહું ખોટું, તમે મોટા થીઠીઆના છોકરા કહેવાઓ ને ન બહોલો તે ઠીક નહીં તમારે તો રોજ સારા પાઠ કરવા ને ખૂબ ભણવું, તમારે કોઈ વાતની ક્યાં ખામી છે કે ચોરી કરવી પડે. સારું બહોલો તો બાપા ક્યાં પૈસા આપવા ના પાડેછે.

અમથો—હું જો ભણું તો રોજ અડધા આપવા બાપા કહે છે.

સત્યનાથ—ત્યારે તમે શા સાર ભણતા નથી.

અમથો—એતો ચાર મને ગમતું નથી.

સત્યનાથ—એમ કેમ? બાવો તમારી રહેલ અને લખો જોઈએ

અમથો—કાલ વાત. અત્યારેતો ચાલો.

સત્યનાથ—નહીં બાઈ તમને જોટલું આવડે એટલું તો લખો પછી જઈએ.

અમથો—ઠીક લ્યો ત્યારે. (લખવા માંડે છે ન થોડી વારે) લ્યો આ રહ્યું હવે ચાલો. (એમ કહી રહેલ ધરેછે).

સત્યનાથ—અહો આતો ઠીક લખ્યું જણાયછે. લખોતો સૌ

અવેશ થમો, સત્યવિજય નાટક, [૨૬]

આવડે પણ નવરા બેશી ગપારા મારે તો કાંઈ ન આવડે.

અમથો—હામે ભણે કોનું સાર થયું છે, બા, રાજ કહે છે કે ભણે તે તો ભીખ માગે.

સત્યનાથ—એતો મસ્કરી કરતાં હથે એમ તે હાય?

અમથો—અમારે ભણીને શું કરવું છે, બાપા મરે તો હમાણી વીથ લાખનો ધણી થઈ પડું. પછી તો બંધ જીવ રહે, ને રાજ જીવ ઉડાવે ને કોઈ કાંઈ કહે તો લાત મારે.

સત્યનાથ—અમથાભાઈ આણું ગાંડું ગાંડું શું બોલો છો.

અમથો—તું ગાંડો છે, ચાલતો હાય તો ચાલ નહીં તો ખર્પી રહ્યો. બોલાવ્યા એટલે મોંઘા થયા.

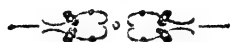
સત્યનાથ—ગિતાવળા ન થાઓ. મને આંક નોઈ લેવા દા પછી જઈએ. (મનમાં) છોકરો વંઠી ગયો છે આગળ વાત આપ્યારે કહ્યું સાંભળશે નહીં. (થોડીવારે આંક તપાસી જાને જણા ગાડીમાં બેસી ફરવા બધ છે. ને બગ્ગર જઈ અમથાને મીઠાઈ અપાવી તેને કહે છે) અમથાભાઈ તમારે આજ ખાવાનું લેવું હતું તે તો મેં અપાવ્યું મટિ હવે તમે જે ફાળીઆ ચોરી લીધા છે તે ધેર જઈ બાને પાછા આપજો.

અમથો—હું તો કાંઈ નહીં આપું. લ્યો તમારે આપવા હોય

[૩૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

તો આપજો (ત્રાણ રૂપીયા ધરેછે.)

સત્યનાથ—બહુ સારું (બધું લેછે).

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ. સત્યનાથની મેઢી.

સત્યનાથ.

અમથાલાલ.

(પડદાખાછળ)

ભુજંગીજીંદ.

નહીં સુધરે આદતો પેલથીતો. પછીથી સુધર્મી નથી તે કદીતો;
કળેથી કુઆસો જશે કાઢવાથી, સદા સદગુણી થોધી દો કામ
સાથી. ૧

અમથો—કેમ સત્યનાથ આજ મેળે આવવુંછે? આવવું હોય
તો આલો માડું થાયછે.

સત્યનાથ—હજીતો પાધરો એક વાગ્યો. અત્યારે મેળો કેવો?
એતો પાંચ વાગે બરાશે.

અમથો—વેહેલા જાહ ત્યાં કોડીએ રમશું. પરમ દહાડે હું
ત્રાણ રૂપીઆ હાસ્યો હતો તેનો આજ ખદલો વા-
ળવોછે.

સત્યનાથ—તમે ત્યાં જીગડુ રમોછો?

અમથો—હા. ધણુએ રમેછે હું ક્યાં એકલો રમુછું?

સત્યનાથ—સારા કામમાં ઈધનો વાદ કરવો નકારામાં હોય નહીં.

અમથો—એમાં વળી નકારું શુંછે?

પ્રવેશ ૬ ઠો. સત્યવિજય નાટક. [૩૧]

સત્યનાથ—પણ તમે કેટલું વધારે શીખ્યા તે તો કહો?

અમથો—તે દહાડાનું નિશાળેજ કોણ જાય છે.

સત્યનાથ—કેમ?

અમથો—નથી ગમતું. સાળો મહેતાજી તડ દહા મારે છે.

સત્યનાથ—તો પાણી લખો તો ખરા કેટલું આવડે છે.

અમથો—તમારી પાસે આવીએ એટલે એજ પંચાત. અમે લખનાર નહીં.

સત્યનાથ—વળી આડાઈ? લખો.

અમથો—હવે (એમ કહી બગડે મીંડે વીગ સુધી લખે છે).

સત્યનાથ—બધા આગળ વધે ને તમે પાછળ વધતા માંડ્યા.
જુઓ હું કહું તે પ્રમાણે લખો.

અમથો—(લખતા માંડે છે ને થોડીવારે અટકે છે.)

સત્યનાથ—કેમ વળી અટક્યા? :

અમથો—મને તો કાંઈ સુઝ પડતી નથી.

સત્યનાથ—ત્યારે પૂછો, શું નથી આવડતું?

અમથો—મને તો આજો દહાડો પૂછતે શરમ આવે છે (ગલ
ગળો થાય છે).

સત્યનાથ—એજ તમારી જુલ છે. જુઓ

ઈંદ્રવજ્રા.

પૂછેજ તે પંડિત જંગ પૂરો, ડાહ્યો રહે મનયિ તે અધૂરો;

ખન્યા ધણી પંડિત દેવ જેવા, જન્મેજ શું બાદરમાંયિ એવા. ૧

જેને ગણીએ અતિ નીચ તોણે, તેઓજ વખતે ઇનસાફ તોણે;

[૩૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ ભા.

શિરશિરે, અકલ જૂનવીછે, લેવાયતો હકંત ભાઈ શીછે? ૨
જાંહાં હતી અકલ વેંચવાની, બનાવિતી કોટડિ ત્યાં મઝાની;
તેમાં ભરી વિસ્ત તમામ રાખી, તિમીરમાં આમજ વેરિ નાંખી. ૩

અમથો—તમે કહેછો તો ખરા. પણ હરમાનદાસ બાવો
મને ભણાવા આવેછે તે તો પુછીએ તો કહે નહીં
ને ચુક પડે તો મારે; એટલે મને ગમે નહીં.

સત્યનાથ—(મનમાં) કાંક મન ઉપર અસર થઈ જાણાય છે,
શોરડો.

સુધરથે નર તેજ, ઠપકાનો ડર રાખ્યે;
ભણ્યે નફી એજ, કહી શિખામાણ્ય સૂણ્યે. ૧
(આસન) બાવો એમ કરતો હોય તો કાલથી મારી
પાસે ભણજો,

અમથો—એમતો ઠીક.

સત્યનાથ—જુઓ તમે હવે કાંઈ બાળક નથી. મોટે ને હું
બે બાલ કહું છું તે તમારે હર્ષેય માદ રાખવા.

માલિની છંદ.

સમજ સુધરનારા, પાઠ વિદ્યારથી પૂં,
અમ બધ શુભ સૂધા, માનદેવીજ પીપૂં,
અરિ ખુબો ખુબ જોશો, પામશોરે ખુબાશો;
કહણ ચિત્ત મણીનો, આગળે નેમ ભણો. ૩

રોગાવૃત

નથી હવે તું બાળ, થઈ ઉમ્મરછે તારી,
 લે પાત્રી પુજ હાથ, આંગથી સુરિત ઉતારી;
 છે ભણવામાં શ્રમ, મમ્મ એ મનમાં રાખે;
 તેનો આગળ જતાં, દુઃખનો સ્વાદજ આપે. ૧
 ઉમ્મર વિના જશે, વિમાસાણુ વળતી થાશે;
 આવી રેડી હાથ, આપિ બાજી વિખાશે;
 થોડો થોડો પાક, કરતાં શ્રમ નહિ પડશે;
 નિત્ય મા'નરા થકી, જ્ઞાન ચક્ષુ કાઢાશે. ૨
 માજ શોખને વાત, અડિ આપણી સંસારી;
 દુઃખ સુખને પાર, માન અપમાન વિસારી,—
 વિદ્યા પાછળ પ્રેર, વૃત્તાંઓ સધળી તારી;
 જરૂર કહેલ થશે, બાધી આગે તે ભારી. ૩
 શિક્ષક કહે તે ઝર, લાઈ લાસે તું ધરજો;
 અને એસિ એકાંત, વિચારે વળતી કરજો;
 તે બુનિશ નહીં કદી, પાક ભણનારા તારો;
 સરજ રીત આ શિખે, સઘ પામિશ તું આરો. ૪
 બેસી રહેતો કદી, નહિ તું ઠોઠ બની જઈ;
 પણ બિબ્બળી વડાઈ, કર શ્રમ શાળામાં લઈ;
 નહીં આવડતા થકી, મન સુઝાઈ પૂરે;
 અકળાતો તું નહીં, યલ રાખીજ અધૂરો. ૫
 નહીં કદી સમજાય, શીખ તું બાજી વારે;

[૩૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

હિંમત રાખે પ્રભૂ આપશે તારી વારે;
 વિદ્યામાંછે^૧ધાણા, વાડ કાંટા સમ રરતા;
 અવળા સવળા વળી, નથી દિવરવા સરતા. ૬
 રાજ ધાસતો નહીં, બની ખોટો અભિમાની;
 સાદો થા તજી ચાપ-ચીપ મુખાઈ નિશાની;
 ખમતે કપંકા માર, પરંતો ચાણો થઈને;
 ભવિષ્ય માટે ભયું, દાખલો એમ જાહેર. ૭
 તારા કક્તજ રવાર્ય, માટ શિક્ષક કે'નારે;
 એનો પાણુ આગળે, અપિયોતો આ વારે;
 તે શીખી મુખાઈ, કરે કેવા આ ટાણે;
 તેના જેવે થવા, કેમ તું મન ન આણે? ૮

અમથો:—ભાઈ સાહેબ આતો ખડુ સારી વાત કહી. નો
 મને ધીરે ધીરે ભણાવવા મહેનત કરશે તો હું જન-
 હીન. આટલા દહાડા હું ભણવા નામિ સંતાઈ જા-
 તો તે ખાતર મને પરતાવો થાયછે. બાપા મારા
 ઉપર રોજ ગુરસે થાય છે તે નહીં થાય. બધા છો-
 કરાને છનામ મળેછે તેમ મને પણ હવે મળશે; ને
 મહેતાજીનો માર પણ નહીં પડે.

સત્યનાથ—તેની કાંઈ દરકત નહીં. (સાગત્રીખાં આવેછે).

સમઝી—અમથાભાઈ અમો ખાનાકા બખ્ત હુવાહે.

અમથો—સત્યનાથ આલો.

સત્યનાથ—તમે આમતા થાઓ હું આવુંછું. (બપછે)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ. મોક્ષનશાળા.

કંકાસ કુંવર, અમથાલાલ, દયાનંદ.

(પડદા પાછળ.) હરિગીત છંદ.

ભાગે ચડસતોવાર ભાગે, નહિંજ વિદ્યાબ્યાસમાં;
મન દિધાથી મસ કઠણ વરતુ, આવડે જીજ્ઞાસમાં;
શ્રમ આગણે સેવુ સકલ, છે કામ યાતાં વારના;
ખડુ દયા લાવિ પુત્રની, ભણતાં કદીતું વારના. ૧

કંકાસ કુંવર—કેમ બાઈ, આજ આટલું મોટું થયું? શેજ
તો તું વહેલો આવી બેસી રહેતો.

અમથો—આ. આપણા ઘરમાં બાપાએ પેલા સત્યનાથને નથી
રાખ્યો? તેણે મને બાણુવા માટે સારી શિખામણ
દીધી, ને મને થોડું શિખવ્યું તેથી વાર લાગી.
આ, તે ધણો ખખડાર છે.

કંકાસ—એમ દે? ત્યારે તું શેજ એની પાસે બાણુને.

અમથો—પણ એક બીજી વાત એ થઈ કે શેજ હું આ-
પણા ઘરમાંથી ચોરી કરી, મિઠાઈ ખાતો ને જમ
મરજીમાં આવે તેમ હરાડતો, ભૂકું ખોલી નહિ
પકડવામાં બહાદુરી માનતો, લુન્ડાઈ દોંગાઈ કરતો
તે તમામ કુઆલ છોડી દેવા સત્યનાથની શિખામ-

[૩૬] સત્યવિજય ભાટક. અંક ૧ લો.

જુ મને હાડોહાડ બાપી ગઈ છે. બાપા એને રા-
જ આપણે ત્યાં રાખ્યો,

કથાનંદ—હું અમથા, તું આ 'પરેપર' કહે છે કે રાજની
પેઠે ગપાટા મારે છે? મને તારું કહ્યું ધ્યાનમાં આ-
વતું નથી. કારણ

સોરઠો,

જૂઠા જે જન ખોલ, ખોલ તે બકવા કરે,

યાય ન તેનો તોલ, સાચું ખોલે તોય પણ, ૧

અમથો—ના બાપા, હું 'પરેપર' કહું છું. ને હવેથી હું
કોઈનાર તમારા કપકાને પાત્ર થતાર નથી. એની
થિજામણ મેં કલેબનાં કોતરી રાખી છે. તે બ-
હો ભયો છે, ને તેની વાણી મીઠી છે.

ભુવંજી છંદ.

નથી લાગતો સ્વાદ, મૂને કથામાં;

હવે પૂછું કાલો, કુસંગે વસ્યામાં;

રહે ચિત્ત ચીંતા, પુરે પાઠ ચાતા;

ગમે તે મુકીના. મને પાર જ્ઞના. ૧

કથાનંદ—ઠીક ત્યારે. પણ જો તું આ પરિક્ષામાં પાસ

શ્રદ્ધ ધનામ મેળવીશ તો હું પણ સત્યનાથે થોડા

દિવસપર આપેલા ત્રણ રૂપીઆ તને પાછા આપીશ.

મોતીદામ છંદ.

પરે શુભ આશ, કુટુંબી સદા

અહિં નિશ સંપ, ધણે વરતાય;
કુચાલ મુકે તન. શીખજ માનિ,
ખરે ચડતા, દિન કેરિ નિશાનિ.

૧

અમથો—ખડુ સારં ખાપા, પણ સત્યનાથને આપણે ધેરથી
કાઢશે નહીં.

દયાનંદ—હું તો એને નહીં કાઢું પણ તારી ખાને કહે.

કંકાસ—તારે ભાઈ, તું એનાં આટલાં બધાં વખાણુ કરેછે,
તો મારે એને શા માટે કાઢવો જોઈએ. છોને
રહેતો. આપણે શાની ખોટછે, ને તારાથી મારે
શું વધારેછે?

દયાનંદ—ઠીક ત્યારે ચાલો રસોઈ કરા બનવછ.

કંકાસ—છોકરો સારો ગરીબ નીકળ્યો. મેં બનણું કોઈ કા-
ટેલો હશે.

દયાનંદ—એતો જ્યારે એના શુભ મુણની ખખર પડશે ત્યારે
તું બજીય. પણ ચાલો બહુવાર થઈ. કેવળરામ
ઉતાવળા થતા હશે.

(ત્રણે જણ જમવા બેસેછે).

[૩૮] સત્યવ્રજનાટક. અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થલ—શયનગૃહ.

દયાનંદ. કંકાસકુંવર.

માલિની છંદ.

કુવડ તણિ અગાડી, પાત સૌ ફોક યાથે;

બવરિ વિષય સારા, રે કહેથી ગણાથે;

દરપણુ ખુનિ શુએ. અંધ પીછાનનારી;

બધિર યુવનિ ગોષ્ટી, શું સુણે જો વિચારી. ૧

કંકાસ—સાંભળો છો કે? હમણાં તમે પેલાને આપણે પેર રાખ્યોછે ત્યારથી આપણા અમથાને ડુંહું મિત્રકુલ દેખતી પણ નથી, એતે અહીં છે કે કાંઈ ગામ ગયાછે? જરા આધુનખાધુન ને આ દાડ્યો, એતે આખો દહાડો શું કરતા હશે?

દયાનંદ—તને ખગર નથી? એતો હવે સત્યનાથ કને બણુ બણુ કરેછે, તેણે તેના જૂના સોબતીને રગ્ન આપી છે. હવે તો એ ને સત્યનાથ આપણે ત્રીન્ માળ બાળેછે.

કંકાસ—આખો દહાડો બહાને શું કરવું હતું? યોડું ધણું નામું લખતાં ચિખ્યા એટલે બસ; એને ક્યાં કમાવા જવું છે? મં જાણું કે કાંઈ માંદા નથી ને એનું શરીર કેમ આમ લેવાતું જાયછે? પણ બજુ હવે ખખર પડી. આખો દહાડો બણુ બણુ! હાય હાય!

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક. [૩૯]

એતે કેમ પોસાય? એતો છોકરાનું બધું લોહી બ-
ળી બનય, લોહીવાં પાણી થઇ બનય. ને આંખે
ચરમાં ઘાલવા પડે. મને તો અખર નહોતી, એટલે
બોલતી નહોતી પણ તમે કેમ કાંઈ કહેતા નથી?

દયાનંદ-શું કહેવાનું છે? ભણે તેમાં શું? છોકરાંતો ભણેજ ને?
કંકામ—તે શું તમારે મારા એકના એક છોકરાને ભણાડી-
ને મારી નાખવો છે? એતો નહીં બને, તમે તો
સાચ નિર્દય થતા બન્યો છો. ભાવડાઓને દયાતો
હાયજ નહીં. તમે પંડે રાજ પેલા લાયગળીમાં જ-
દાને ગેગડીઆં ષાંચો છો એટલેજ બસ. એને અચા-
સને દાંતો શા સાડે ગોંધવો જોઈએ? આ તમારા
રીત મને ખીજકુલ ગમતી નથી.

દયાનંદ—એમાં ગમવા ન ગમવાનું શું છે? છોકરાં ભણ્યે તો
સુખી થયે. વખત ફેર આવેછે, મારે તેની તરવાર,
પાળે તેનો ધર્મ ને ભણે તેની વિદ્યા; તો શા સાડે
ન ભણવું? આ સવનાયને આપણે ઘેર રાખ્યો એ
બાકુજ સાડે થપું, કારણ તેની દેખાદેખી તથા ગિ-
આમણથી ભણવા માંડ્યો, પ્રથમ તો તે રાજ
ચોરી કરતો, જુદું બોલતો, ને મિત્રજના તો પાર
નહોતો; પણ હવે કેવો સુધરવા માંડ્યો છે. કહ્યું છે કે-

દોડુરો

અમાની જડ બુદ્ધીને, મૂર્ખ તણો સરદાર;

[૪૦] સત્યવિજય ભાટક. અંક ૧ લો.

સત્યવેધિ મનુષ્યને, નહીં સંધરનાં વાર. ૧

સત્યનાથ દેવો હુશીયારછે? આપણા પડોસીનો દી-
કરો એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયો.

કંકાસ — અરે હાય હાય મારે તો એને એમ. એ. બે. મ.
નથી કરવો, એ છોકરાને તો કાય રોગ થયોછે ને
પેટમાં ચાંક પડી ગઈ છે. શું ભણાવીને હાથે કરી
મારવો? જુઓને તમારો સત્યનાથ દેવો દુગળો છે,
શું મારા છોકરાને એવો કરવો છે? એતો મૂઝો. પણ
મારે તો એકનો એકછે માટે આજ સાંજે આવે
ત્યારે ભણાવતી ના પાડેના.

દયાનંદ-નું દેવી મૂર્તિ છે? કાંઈ સમજતીજ નથી. એકને કાય
રોગ થાય કે દુગળો હાય તો બધા તેવાજ થાય?
એક ભણતે મરે એટલે બધા મરી જાય એમ કંઈ
નિયમ છે? આપણી મહાકુંવરનો મોટો પાસ થઈ મરી
ગયો એટલે શું તેના બીજા છોકરા ન ભણ્યા? જો
એનો કાંકરાચકર કેવું ભણ્યોછે? હાથ તે દેવી માટી
જગો ઉપર છે. પૈસો અનિશ્ચીત છે, પૈસાનો વિશ્વાસ
નથી, ને વિદ્યા કેવી છે તે સાંભળ.

મંદા ક્રાંતા વૃત,

વિદ્યા દેવી, સકળ ગુણની, આણુ આસી ભરેલી;
રત્નો લેવા, શુભ ગુણરત્ની, ખુદિલછે તે મુકેલી;

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક. [૪૧]

તે ચાહો તે ખુશિયિ લઈને, જાળવોરે ધાણું તે;
પામે જાવા, નહિજ કરિને, કામ છે આપણું તે. ૧
માટે ભણવામાં ધાણા કાયદાછે, મારે તો એને ખૂબ
વિદ્યાબ્યાસ કરાવવાનો વિચારછે. તારે એ વાતમાં કાંઈ ક-
લાપણુ કરવું નહિ, ને કરીશ તો હું માનનાર નથી, તું તા-
રા માનસર રહેજે નહિતો એ વાત કહેતી પડશે.

કંકાસ—મૂર્ખ રાંડ હું, હું કાં ન મૂઝ કે દેખવું એ નહીં ને
દાઢવુંએ નહિ. તમને પરણી શું સુખ પામ્યાં? આ-
ખો દહાડો લુકીની પેટે કામ કરવું. માફ કાંઈ પૈસા
ભાર પણ તમારી આગળ ચાલિછે, કાંઈ કહીએ એટ-
લે ઘેલી કરાવેછે. ઠીક ભણાવો. (રહેછે)

દયાનંદ—(મનમાં)

લાવણી.

મહાકૃષ્ણ મનેછે મળી નહારી નારી.
પણ કચ્છા છતાં પણ મને નહિં જાપકારી;
ધર ધંધા માથાફાડ લડિને કરતી,
શીખામાણુ અક્કલ વિના ઉરે નથી કરતી;
કંકાસ વગરનું કામ, એક નયિ થાવું,
આ કલેશ યદિતો હવે મને નયિ સાવું;
પહેલે પરણેલી, વિના પિયારે તથી,
નટખટ આ નારી નડે, વળી હદ એથી. ૨
કહુ ઉત્તર જાતો, દક્ષિણ દીશે ચાલે,

[૪૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

ખાણી માયું તો, ખાણો લાની આણે;
સમજની કેતાં ઉલટી સામી યાતી,
સંસાર સૂખ વિનાની, જીંદગી જાતી. ૩
નરનારી કેરિ જોડ, પ્રભુએ કીધી,
શા મારે આવિ રતબાવ જોડો દીધી?

ગિન ઉપાય અલખત, જાગારો આ જોવો,
સંસાર સૂખનો, નથી લાભ કાંઈ જોવો, ૪
સાસરિયાં સંગે, રોજ રિસાઈ રહેતી,
પીયરિયાં પ્યારાં, પતિવ્રતા આ કહેતી;
શું અર્થ લોહિ તે, સુસિ જાયછે એવી,
તેથી મારે તે, અર્થઅંગના કહેતી. ૫

ખડુ કંઈ કુટુંબી સાથ, દેવ રાખે છે,
ભૂકું તેઓનું સદાય, તે ભાખે છે;
આભૂષણ ગીજ તણ્યાં, જોય તો પેલી,
તેનાં લેવા કંકાસ, કરે સડુ પેલી. ૬

રોતાં રિસાતાં વાર, જરા નહિ ભાગે,
હરછે લેવા જે વરત. મૂખથી માગે;
સંતેષ લાજ મર્યાદ, દૂર છે મુખ્યાં,
શીર વગર વિચારે કર્યા, તણ્યાં ફલ મુખ્યાં. ૭
અપ્પે તો જાણે અપ્પ, કાળજી કોરે;
આજસથી પંડે ભરી, રાત દી ધોરે;

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક. [૪૩]

પંડ છે તેવિ પ્રજા, બગાડિ દીધી;

કંકાસ કુંવરની કંઠ, કયા મેં કીધી. ૮

(આસન) ગમે તેમ છે, પણ હાલતો બણથે; કારણ
સત્યનાથ જેવો વિદ્વાન શિક્ષક મળ્યો છે તો તે તક નહીં
ચુકવી જોઈએ. ધન્ય ભાગ્ય અમથાનાં આહાહા!! શું
સારો છોકરો છે.

કંકાસ—(મનમાં) આતો બહુ કમવાના હોય એમ જણાય
છે, મારે આ વખત તો લાવ સારું મનાવું આગ-
ળની વાત આગળ. (આસન) હું તે ધણો વિદ્વાન
છે? મને તો કાંઈ ખબર નહીં, ઠીક, ભલે ભણે
મને તો એનું મોંએ ગમતું નથી; પણ તમે કહેછો
કે અમથાને સૂધાર્યો તો હું એને કાંઈ કહેતો નથી.
નહિ તો એતો “બેડો ખાંડો ને નહીં કમાઈ છે”
આપણે તે શું એનાં રણુ ભાગ્યાં છે? મક્તનું આવું
ને મીડીએ સુવું. ધોડા ગાડીમાં બેસી ફરવું પણ
એ બધું અમથાને લીધેકની? હુશીઆર કરશે તો
ઠીક નહીં તો પછી એની વાત.

દયાનંદ—એ છોકરો તારા છોકરાને એવા સુધારશે કે એના
ઉપકાર તું કદી ભૂલીશ નહીં.

કંકાસ—ઉપકાર તે હું એના માનું કે એ મારો માને કે
મેં એને રહેવા દીધો. (જૂદાં પડે છે)

પવેશ ૯ ભો.

સ્થળ. શેઠનું દોવાનવાનું.

અમથાલાલ. દયાનંદ. કંકાસકુંવર. સત્યનાથ.

અક્કલમંદરામ.

(પડદા પાછળ)

દોહરો.

મૂરખ મન પૂનાઈને, બગાડ મારે કોક;

સાચિ ધણિની ધારણા, સમજે વિરજા કોક. ૧

સત્યનાથ—કેમ, અમથાલાલ ત્રણ દિવસથી દેખાતા નથી?

કંકાસ—એને તો તાવ આવે છે, ને કોક કોક વેળા પેટમાં
ગોટો ચડી આવે છે કે બોલતોએ નથી, ને આ-
લતોએ નથી.

સત્યનાથ—એમકે? મેં તો જાણ્યું કે કેમ ન આવ્યા?

કંકાસ—તમારે ખગર કાઢીને ભગુવાનું કહેવું હતું કે ખી-
જી કાંઈ કહેવું હતું? ભાણીવી ભાણીવીને આ દશાએ
તો લાગ્યા. અરે! આતો આતોએ નથી ને પી-
તોએ નથી, અરે રામ! શું થશે?

દયાનંદ—એમાં થવાનું શું હતું? શરીર છે તો એ દિવસ સા
જી માંડ રહે. એમાં શું? કોઈ નાંદુ નહીં થવું
હોય? ગયા શિયાળામાં જોને હું કેવો માંદો થયો
હતો? પણ પરમેશ્વરે થોડા દહાડામાં ફર પાડ્યો
તેમ એને પણ ફર પડશે.

પ્રવેશ ૯ મો, સત્યવિજય નાટક. [૪૫]

શાદૂત્ર વિકીડિત છદ.

આવે શીર અથાગ રોગ, નહિ હો આવી મળે ભાગિયો,
સે'વું કષ્ટ ઉપાય કાંઈ ન મળે, છે દેવ જ્યાં રહિયો;
લાખો ખાચ દવાનિ શીથિ કરિયો, ધાસ્યું કરે ધરે;
મંત્રો વૈદ્ય નવા નવાયિ ન મટે, છે માત્ર એ મીઠરે, ૧
અમથો—આ. મનેતો પેટમાં કાંક થઈનયછે. અરેરે! (રોયછે.)
કંકાસ—અરે રામ રામ! હવે શું થયે? ભાઈ શું થાય છે
ખાપુ?

અમથો—અરે મને કોઈ મારે છે.

કંકાસ—આ મારા ખાપ! તને શું થાય છે? તને મારનાર
કોણ છે?

દય નંદ—અમથા તું મન સ્થિર રાખ (કંકાસ કુંવરને) તાવછે
તેથી બચાય. એમાં તારે ગભરાવાનું શું છે?

અમથો—ખાપા, મારાથી હવે ચુંડું નથી રહેવાતું.

દયાનંદ—ત્યારે ખેડો થા. (ખેડો કરે છે)

કંકાસ—તમારેતો પૈસો બધો ગળે બાંધેલો છે. છોકરો દય
દાદાડાથી માંદો છે પણ કોઈ વેદને પણ બોલાવોછો!
રોજ રોજ દાકતરનું ઝોસડ પાયા કરો છો; દાકત
ર તે ઝોસડમાં શું સમજે? એતો પીટ્યા કહેશે કે
જીભ દેખાડ. શું જીભ રેખીને તે ઝોસડ થનાં હશે?
ને તો ધોડા વખતમાં ન મટે તો પછી એર દહ
મારી તાંબે ને મુંબઈ કરે, આપણી રેવાના કીક

[૪૬] સત્યવિજય નાટક, અંક ૧ લો

લાને જૂવોને મારી નાખ્યો કની?

દયાનંદ-કેવી મૂર્ખ છે? એમને કોઈ મારી નાંખે? સરકાર
હુશીઆર દાકતરો સખે છે તે એવા દુષ્ટ નથી કે
લોકોને મારી નાંખે.

કંકાસ—મારેતો ગમે તેમ થાય તોપણ છોકરાને દાકતરનું
ઓસડ કરવું નથી. મારેતો પેલા અકલમંદરામ બટ
પૈદને બોલાવવો છે. એનું ઓસડતો રામ ગાયુછે.

દયાનંદ—એને વૈદુ કરતેજ ક્યાં આવડે છે? એતો ગાજો કૂ-
કી આવ્યો દહાડો પડ્યો રહે છે. માટે એને તો
નથી બોલાવવો.

કંકાસ—તમેતો છોકરાને મારવાના થયા છો, તમે કેવા કક-
ણુ હયાનાછો કે છોકરાની આવી સ્થિતિ થઈ છે તો-
પણુ તમને દયા નથી આવતી. પૈસો પછી શું કામ
આવશે? એ છે તો બધુંએ છે નહિ તો પછી પૈસા-
માં ખૂજો મૂકશો? માટે ઝડ પૈદને બોલાવો.

દયાનંદ—(મનમાં) હવે આ જક છોડવાની નથી (આસન)
જો તારી મરજી એમ છે તો મુનીમ આવે ત્યારે
એને તેડવા મોકલું.

કંકાસ—મુનીમનું એમાં શું કામ છે? જોને કહેશો તે તેડી
આવશે, એ આવેતો ઝડ છુટકો થાય.

દયાનંદ—એમ તે વળી ઝડ છુટકો થતા હશે? એ કાંઈદેવનો

મવેશ હમે. સત્યવિજય નાટક. [૪૭]

દોકરો નથી, ધામે ધામે ફર પડે. એમાં ક્યાં જા-
ઈ જવુંછે?

અનુદુષ્ટ છંદ.

ત્વરાથી આવતો રાગ, જય તે મટના મટી;

કમેના જાણના ભાગ, જય જો સચના ધટી. ૧

કંકાસ—તમારે તે આમ વાદ કરવોછે કે ખોલાવવોછે? ત-

મારો રવભાવતો હમેશાં જાકીજ રહ્યો. આવી વાત
તે જક હોય?

દયાનંદ—અહીં તો કોઈ નથી લે, તું કોટી રોય તો હું જાઉં.

કંકાસ—તારે તમે ક્યાં જાઓ? આ સત્યનાથને માકલોને?

દયાનંદ—એતો અજાણ્યોછે મારે ક્યાં જાય.

કંકાસ—શું નાનોછે? આવડો આપણા જેવડોતોછે. પુછ-

તાં પુછતાં તો લંકાએ જઈએ. તમે એને કહી શકતા

નહો તો દ્યો હું કહું. અથવા સત્યનાથ જા, અ-

ક્લમંદરામ વૈદને ખોલાવી લાવ.

સત્યનાથ—હો જા, આ આવ્યો. (જાયછે)

(પડદા પાછળ)

મહાદીપ છંદ.

શું દયાળ દિલ્લ, શેઠ તારું દિસેછે;

અધીક કુરતા, શેઠાણિ દિલ્લના વિષેછે;

પ્રિય પુત્ર માટ, કામ પણ નહીં ખતાવે;

આવિ બણી ન શીલતા, સંસારિકામ આવે.

[૪૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

(થોડીવારે વૈદને તેડીને આવેછે) તેને જોઈને.

કંકાસ—આવો વૈદરાજ પધારો. જુનાને આપણા અમથા-
ભાઈને પંદર દિવસથી તાવ આવેછે, તે ઘરમાં કહેતો
નહોતો પણ એ ત્રણ દિવસથી તો લોથપોથ થઈ
ગયો છે.

અક્કલ—શીકર નહીં. (નાડ જુએછે) અહો!! શું તાવ આવ્યો
છે? આપણી તો કારી કાવે એમ નથી.

કંકાસ—હું એમ શું કહોછો. તમને રાજી કરશું. તમે બાણા-
ને સાજી કરાંછો—તમારાં ઝોસડતો રામગાણુછે.

અક્કલ—ત્યારે આવો શી મરજીછે?

કંકાસ—અગાઉથી ખસેં ને સાજો થયે પાંચસો આપશું.
વળી કાંઈ એક દિવસનું કામ નથી.

અક્કલ—એમાં કાંઈ વળે નહીં, એક કોથળી તો જોઈએજ.

કથાનંદ—મહારાજ તમે ઝોસડ કરવા આવ્યાંછો કે સા-
ડું કરવા? પ્રથમ ઝોસડ કરાંને આરામ થયે જે
કહેજો તે આપશું.

અક્કલ—ત્યારે હાજી શું જોલો?

કથાનંદ—હાજી તો એક રાત્રી પાછાં પાણુ નહીં. ને જો, આમ
ચાળા કરવા હોય, તો રરતો લ્યો. મારે તમારા
ઝોસડની જરૂર નથી.

અક્કલ—ખૂંટી સાર ત્યારે એમ, પણ સાંભળો.

પ્રવેશ ૬ મો. સત્યવિજય નાટક. [૪૬]

ઈંદ્રવજ્રા.

સાચે શરીરે સધળુંજ સાચું. માંદા પડે તે બનવું નહાં;
સાચે ન કોડી પણ આવવાની, આવે દવા કાય સુખી
થવાની. ૧

કંકાસ—અરે બાપજી, એનો તો સ્વભાવજ એવો છે, જરા
ઉભાતો રહેા.

અક્કલ—નહીં, નહીં. અમને જ્યાં અપમાન મળે ત્યાં કાણવાર
પણ ઉભા રહેતા નથી. અમે મરવા સુતેલાં મનુષ્યો-
ને પણ માત્રના નોરથી ઉભાં કાઢાંછે. અમારે
ક્યાં ગ્રાહકની ખોટછે? તમારે તો દાકતરજ પટે છે
મરવાયા બીરતીનાં ભરેલાં કડીઆતાનાં પાણી મળે.

નગરવરૂપિણી છંદ.

નિર્માય એક માત્રના, ઠરે પગે સુખાત્રના;

વિવેક જ્યાં મળે નહીં, અપમાન થાય રે સહી. ૧

દયાનંદ—જવાદે એને, માગી આવું અને વળી મિલનજ કે-
ટલોછે? દાકતર ખસું ઓસડ કરશે.

સત્યનાથ—આપ કહેાછો તે વ્યાજગ્યાછે, એતો ધૂતારેા છે,
જુઓને ઓસડ કસ્યા પહેલાં પૈસા માગેછે, વખ-
તે પોતાની શી તો માગે પણ, આતો વેપારીની પેઢે
સાટું કરેછે.

શાર્દૂલ વિક્રીડિતવૃત.

મોડું માન અને ઘણો દખદખો, રાખે ન શણા જનો;

[૫૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ ભા.

લીવેકે સનમાન સૌનું કરતાં, કરતા સદા જે વનો;
કોઈ પૈદ થવાય ના કદિ મળે, જો સુંડનો ગાંગડો;
ધારે એમ નજે, ગણાય મુરખો, એતો સદુષ્ટી વડો. ૧
દયાનંદ-વાસ્તવિક છે. હું તો પ્રયમથીજ ના કહેતો હતો, પ-
ણુ એ આળી યહ એટલે બોલાવતો પડ્યો, નહીં
તો હું એ જાતને સારી રીતે બોળાવું છું.
કંકાસે—ડીક, તમને ક્યાં કાંઈ આનક છે, છોકરાને આવો માં-
દા જુઓએ તોપણ પૈદને કાઢી મુક્યો. ઠીક છે હવે
તમારા દાકતરનું બોસડ કરવું હોય તો કરો. હું તો
મારે આ આલી. (નય છે)

દયાનંદ-ત્યારે સત્યનાથ તું હસીતાલે જા, ને દાકતર સાહે-
બને ભાઈની હકીકત મારા સવામ સાથે કહી બો-
સડ લઈ આવ, ને સાંજે તપાસવા જોવા આવ-
વા કહેજે.

સત્યનાથ-જેમ આજા. (નય છે)

— ❦ ૦૦ ૦ ❦ —

પ્રવેશ ૧૦ ભા.

સ્થળ. ઘરનો ચોક.

દયાનંદ. કંકાસુંવર. સત્યનાથ. વિપ્રસંતોષી.

(પડદા પાછળ) દોહરો.

મુંડું પરનું બાખતાં, જોઈ ન રવર્થિ માંય,

પ્રવેશ ૧૦મો. સત્યવિજય નાટક. [૫૧]

હૈયા ડુટાં માનતાં, ધરે ન સંદે' કાંય. ૧

દયાનંદ-સાંભળે છે કે?

કંકાસ—શું કહો છો?

દયાનંદ-આજો તું કહેતી નહોતી કે દાકતર તે શું આસડ કરી જાણે પાણુ અમથાને કેવો ફર પડ્યો છે?

કંકાસ—હા, ફર તો પડ્યો, પાણુ કેટલે દશડ? વૈદે તો ક્યા-રતુંએ મટાડી દીધું હત. હવે તો એને કાંઈ બીજું હરકત નથી, જરા નબળાઈ છે. આજતો ધામે ધામે માટી કડવી ખેનને ઘેર ગયો છે.

દયાનંદ-મસે, હું બજારમાં જતીશું તારે કાંઈ મંગાવવું છે?

કંકાસ—મારે તો કાંઈ મંગાવવુંએ ના'તી ને બંગાવવુંએ નથી, તમારે કામ હશે તે જતા હશે.

દયાનંદ-એતો એવીજ છે, માન સત્યનાથ, આપણે જઈએ, (બંને જાય જાય છે)

(વિદ્યસંતોષી આવે છે)

વિદ્ય—કેમ બેઠે ન બેઠી છે કે?

કંકાસ—આવો ભાઈ, તમે ક્યારે આવ્યા?

વિદ્ય—માટી ખેન, હું કાલ રાત્રે આવ્યો, મેં તો કનકપ્રસીમાં આપણા અમથાને માંદા થયાનું સાંભળ્યું કે આંહી દાડી આવ્યો, પાણુ આંહી આવ્યા પછી અમથાને સારા થયો સાંભળી મણે ખુશી થયો છું. નહિ તો ખેન, મારો તો જીવન ઉડી ગયોતોને !!

[૫૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

કંકાસ—ભાઈ, બહુ મંદવાડ થઈ ગયો હતો. એને તો પર-
મેશ્વરેજ વાંચ્યો છે, નહીં તો ખીલકુલ આશા નહી-
તી, શ્રીનાથજીએ નવે અવતારે આપ્યો. આપણે
કોઈના ભુંડામાં છેએ?

વિદ્ધ—ભત્તા ઠીક થયું. મેં પણ ધાર્યું કે ભત્તા અમથાને
જાઈ આવું અને બેનને મળતો આવું.

કંકાસ—તું આવ્યો તે ઘણું જ ઠીક થયું, પણ ભાઈ અમે
એક સત્યનાથ કરીને છોકરાને રાખ્યો છે તેને તં
જાઓ છે? શું છોકરો ખમડદાર છે? અંગ્રેજીમાં
તો હમણું કહે છે ખી. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ
થયો ને સંસકૃત, ફારસી વીગેરે કેટલીક તો ભાષા
ઓ આવડે છે; આપણો અમથો પણ એની પાસે
શીએ છે ને હવે બહુ સુખરવા માંડ્યો છે.

વિદ્ધ—હથે, બહુ સારું, તમને ગમ્યું તે ઠીક.

(પડદા પાછળ) ગોતિ.

શબ્દો પણ દુર જનતા, સુખમાં ભતાં અર્થ ફેર થાતા;
ઠીક બેશને સારું, શબ્દો અર્થ ખરાબ થઈ જતા.

કંકાસ—કેમ આવો જવાબ દે છે?

વિદ્ધ—કાંઈ નહીં, સહેજ.

કંકાસ—ના, ના, તું મને તે ન કહે તો મારાગળાના સમ
દે અમથાના સમ.

વિજ્ઞ—ના, ના, એમાં માલ નથી.

કંકાસ—એટલું બધું શું છે? કહે તો ખરો?

વિજ્ઞ—મેં તો એક વાત સાંભળી છે પણ ના, ના.

કંકાસ—ના, ભાઈ, બળ્ડું મને તો કહે?

વિજ્ઞ—નારો આટલો બધો આગ્રહ છે, ત્યારે સાંભળ. ગા-
મમાં એવી વાત ચાલી છે કે દયાનાંદ શું એક
પ્રાહ્લાદના છોકરાને રાખ્યો છે તે તો છપર પગો છે,
એટલે શેડનું બધું ટાળશે. અમથાભાઈ સાંભળતાં
ઉઠ્યા એતો આપણાં ધરડરાંને પુન્યે. નહીં તો ક્યા
રનુંગે ધર ગયું હત. આપણી પેઢીમાં એને રાખ્યા
પછી રીશ હજારની ખોટ આવી તે પણ કોનો
પ્રતાપ! જો એને ધણા દહાડા આપણા ધરમાં રા-
ખ્યો તો ધરખોળ જશે. મારે એનો પગ ધરમાંથી
ટાળવો જોઈએ. વળી અમથાને ધણું ભણવે છે
તેની માંદા થયો હતો. ધણું ભણે છે તેની ડાગળી
બધી જાય છે.

કંકાસ—એમકે? હું તો મારા અમથાને નહીં ભણવો દઉં.

વિજ્ઞ—વળી એમ પણ સાંભળ્યું છે કે કદાચી તું એને ધર-
માંથી કાઢવાનું કરીશ, તોપણ શેડને તે ગાહણ છે
માટે કાઢવા દેશે નહીં.

કંકાસ—અરે, એમતે હોય? હું કહું ને ન કાઢે?

વિજ્ઞ—ના, ના, તું તે વળી શું?

[૫૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

કંકાસ—ત્યારે હું જ ખરીકે એને કઢાવું.

વિદ્ધ—તારે એને કાઢવા ઊપાયતો કરવો, અને આખરે શક
ન માને તો અમારી દુકાને એને મોકલવા કહેવું
કે અમે તેને ત્યાંના ત્યાં પુરે કરીશું.

કંકાસ—ઠીક, મારાથી બનશે ત્યાં સુધીતો એને કઢાવીશ,
નહીંતો પછી એમ ઊપાય કરીશ.

વિદ્ધ—ત્યારે બેન, હું રજા લઉં છું!

કંકાસ—બેસતો ખરો જવાશે.

વિદ્ધ—ના, કડવી બેનને ત્યાં જમવા વખત થઇ હશે.

કંકાસ—એમ હોયતો જાઓ, પણ બાઇ કાગળ પતર લખ્યાં
તા રહેજો.

વિદ્ધ—પણ કોઇને માફ નામ દેતી નહીં હો.

કંકાસ—એતો માથું જાય તો પણ નહીં.

વિદ્ધ—પણ મેં કહ્યું છે એ ખર. ખર યાદ રાખજો, નહીંતો એ
તે હાની કરતા છે, શકે અમથાને ભણાવવા હરકત
બતાવે તો કહેજો કે એને ભણીને શું કરવું છે?
ધણાએ ભણશે.

કંકાસ—એમાં હું કાંઇ ભુલું એવી નથી.

ઈન્દ્રવજ્રા.

માફ કહેવું પતિ ના કરેજો, વીચાર એનો કદી ના કરેજો;
તો જાણજો બેન નથી હું તારી, આભારિયું વાત બસ ઉચારી. ૧

પ્રવેશ ૧૧ મો. સત્યવિજય નાટક, [૫૫]

વિદ્ધ

ઈન્દ્રવજ્ર !

સાગાશછે રે કહી વાત સાચી, બાણું છું હું તું નથી કાંઈ કાચી;
કંકાસ લઈ નિત ખેસવાથી, હંમેશનું પાપ જશે મઝાથી. ૧

પ્રવેશ ૧૧ મો.

દયજ્ઞ. મોજનસાજા.

દયાનંદ.

કંકાસ કુંવર.

(પડદાપાછળ)

ચોપાઈ.

મંત્ર જંત્ર સૌ જુઠા બાણુ, પરમેશ્વરપર આકિત આણુ:
વેળે માત્રથી ચાતાં દુર, ધાર્યું કામ થશેજ નરર. ૧

દયાનંદ—(કંકાસ કુંવરને ચઢે માઢે બોધીને) કેમ ક્યાં હતાં
આજ આટલું બધું શું છે?

કંકાસ—ક્યાં નહોતી ગઈ. આજ મારે ભાઈ વિદ્યસંતોષી
અમથાને માંદો સાંભળી આવ્યો હતો તેની પાસે
બેઠી હતી.

દયાનંદ --શું વિદ્ય સંતોષી આવ્યા છે!! મનેતો માંએ નથી
જતાં હું.

કંકાસ—એતો આવ્યોતો ને ગયો પણ ખરો. ને કહેતો
હતો કે હું રત્ન વગર દુકાન સુની સુકી આવ્યો છું
માટે એમનેતો નહીં મળે?

દયાનંદ—આહા કેવી શરમની વાત! કેવો દુકાનનો વહીવટ

[૫૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

ચલાવેછે! વીસ હજારની આમને આમ ખોટા આ-
ધી કની! એ વિચાર લાયક માણસ નથી. સગા
બાણી રાખીએ પણ એમાં કાંઈ શીદી નથી. વીસ
હજાર રૂપિયા!! (નીશાસો મુકે છે).

કંકાસ—શું વીસ હજારની એણે ખોટા આણી?

દયાનંદ—તું બોલીશ નહીં. એણે નહોતો મેં આણ્યો? મુનીમ એ
મુખ્યા છે કે હું?

કંકાસ—જરા વિચારીને બોલો. મારેતો એનાથી ખીયર હાં
બુ. એને ઘણી ખમા. મરે તમારાં હોયતે.

દયાનંદ—શું રાંડની જીભ છેને!! ગમે વરણ એક લાખની તો
૮ બિઘઈ ખાઈ ગઈ એમ કહેછે, એ પણ મારી કમુર
ખરી કની?

કંકાસ—તમારે હરામના રૂપિયા આળ્યા હશે તેથી એમ
થયું એમાં ખીચારો એ શું કરે.

દયાનંદ—ડીક એતો બાણ્ય હોઈ સાબતો ઉતર બજા. પણ તે
ગમે કે હજી અહીંછે?

કંકાસ—એતો ક્યારનોએ ગમે ને હું એને વળાવીને
આવી.

દયાનંદ—પણ તું પાછો અમથાને ભણવવાનો અટકાવ કરવા
કેમ માંડી છે?

કંકાસ—શું એકતાર માંડ માંડ ગરબો ને વળી પાછો
ભણાવવો છે?

ધ્યાનંદ—તે કાંઈ બાણુવાથી માંદો પડ્યો હતો?

કંકારા—હા, હા, ને હા, પણ હવે હું પેલા સત્તાનાથ પાસે
બાણુવા મોકલવાની નથી. કારણુ લોક કહેછે કે એ-
તો છપર પગો છે. એતો આપણુકનીઓછે. જ્યાં તે
રહે ત્યાં ઘર ધણાય. જુઓ એનો બાપ મરી ગયો,
મા મરી ગઈ અને આપણા અમથાની હાલત કેવી
થઈ હતી? વળી આપણે વીશ હજારની ખોટ પણ
એને ઘરમાં રાખ્યા પછી આવીછે, મારે એતો મારા
ઘરમાંજ નહીં. આવે તો પગ વાલું, બળતું, મનેતો
રોજ વિચાર આવતો પણ તમે આમો દીવસ વ
આણુ કરતા એકલે ખોલી શકતી નહીં. હવે કીક
ભાગ આવ્યોછે મારે જલદી નીવેડો કરો.

શોરડો.

આવે ઘરમાં જુબા, પેસે જો છપર પગો;

ધણું યાયછે સૂખ, સારા પગનો આવતાં. ૧

ધ્યાનંદ—અરે, તને કોઈ પક્ષો કંઈ માલ્યો જણાય છે. અને
બધી વાત તારા મનમાં કસાવી ખેસારી દીધીછે.

ઈન્દવજા.

કોણે દિધા પચ્ચર તૂજ હાથે, કે આપ સર્વ પટકે તું માથે;
સારું ધણું યાવ કુવે પડ્યાથી, તે માનવી શીખ નથી તું
શાખી. ૧

કંકારા—એ તે કેમ યાવ?

[૫૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

ધ્યાનંદ—આ, ખરેખર કોઈ મહાદુષ્ટનું કામ છે. છોકરો માંદો થયો તે શું સત્યનાથને રાખવાથી? આપણે માણસ તેવો તે માણસ નથી? શું તે ગરીબ એટલે અપશુકનીઓ? અરે હાથ હાથ!! કોઈ ગરીબ ન થશો!! અફસોસ દુનિયાં! અફસોસ! અનાથ બચ્યા ઉંચકાળો કેર! અરે દુષ્ટ વિદ્વંસનો! અરે! મહા પાપી! ભોળી ભામાને ભભાવતાં તને શરમ પણ ન આવી? આપણાથી સત્યનાથ શઃ દરજે ઉતરતો છે? આપણી પાસે પૈસો એટલે આપણે ત્રેષ્ઠ હવ્યાં!! સ્ત્રીઓને આપણા દેશમાં કેળવણી નથી આપતા એ કેવી મોટી ભુલ છે? મણુમાં પાંચ શેરની ભૂત. કેળવણીથી સાચું ખોટું પારખવાની શક્તિ આવેછે, ને ગેરવાજ્જી વાત અંતરમાં એકદમ ઠસતી નથી. આપણા પૂર્વજો પોતાની પ્યારી કુંભારીકાઓને કેળવણી રૂપી દાન દેતા, પણ હાલના જનો તેમાં થોડું લક્ષ આપે છે. આખા દેશમાં મારા જેવા મુકીબર માણસો નીકળે તે ખીચારાથી શું થાય. સ્ત્રીને યોગ્ય કેળવણી નથી મળતી તે પણ દેશની પડતીનું મુખ્ય કારણ છે. પણ અફસોસ જ્યાં ઉપાય નહીં ત્યાં શું કરવું?

ભુજંગી છંદ.

ભણે તો ભલામ શિખે ભાવથી તે,

ગણે તો ગણીતો શિખે સ્વાધ્યાયી તે;
 વિવેકી અને વા'લમાં વૃદ્ધિ થાએ;
 ધણી ગૂચ સંસારની દૂર જાએ.
 તને તોછડાઈ ગ્રહે માન પૂરાં,
 નિતિ શાસ્ત્ર વાંચે ન રાખે અધૂરું;
 અધીરાઈ છોડે ટળે ટેવ ખૂરી,
 સદા રનેહ રાખે ન મૂકે સખુરી.
 વદે ખિલ તો તોલ વીના ન એકે;
 બિજનતા વ્યગ્રતા થકી નાહિં બે'કે;
 વસે સંપત્તિ સાથ, તે સાસરામાં,
 ધરે ધીર દે ધીર ખૂરા સમામાં.
 ર.ને સદ્ગુણો રૂપ શૃંગાર સારા,
 ત્રિભુવન શુદ્ધ ખોલે મુધાનીજ ધારા;
 બળે ના કદી દીલ રાખી બળાપો,
 હણે શસ્ત્ર જન્મો તણાં સઘ પાપો.

કંકાસ—એમ છે તો તમારે ભણેલી ગણેલી બાવતી હતા.

શા સાર પરણ્યા? કોણ પગે લાગવા આવ્યું હતું?
 દયાનંદ—હવે પાણી પીને ધર શું પુછવું. ને થઈ તે ખરી.

કંકાસ—આડી વાતે કાં વલગ્યા? હવે પેલા છોકરાને કાલથી
 રજા આપો.

દયાનંદ—એ વાત કદી બનવાની નથી. ને છોકરાને મેં મા-
 રા માંથી હા પાડી રાખ્યો તેને મારે માંએ ના

[૧૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

કહી રગ આપું! ધાંકાર છે મારી જીંદગીને, ધાંકાર છે મારી મોઝાઇને, અને ધાંકાર છે મારી કમોડને, ન્યુસપેપરોમાં મારી મારે હાથે હાંસી કરાવું? જે મોંપે પાન ચાવ્યાં તે મોંએ લાળા ચાવના? તે તો બનવાનુંજ નથી. મારે હવેથી એ વાત તારે કોઈ દીવસ ખોલવી નહીં. અને ખોલીશ તો તું તારી વાત જાણી.

ગીતિ.

વચન જાય તે વસમું, માયાયિ પાણી મુલ્યવાન મારે;
કામ કરી મુખ દેખાડું, જોઈ શકું ક્યમ નીરાશ મુખ ભારે.

કંકાસ—એતો જોયો બહો ડોળ. જીએ સાચી વાત કહી એટલે બખડ્યા. પાણી હું તેને કોઈ દીવસ કાઢ્યા વિના રહેવાની નથી. એ નીસાચીવાને રાખ્યો ત્યારથી મને એક દીવસ પાણી એન પડ્યું નથી, ને પડવાનું પાણી નથી. મારે એને જલદી રગ આપો.

દયાનંદ—તું ભલી થઈ માયાકુટ ન કરાવ.

કંકાસ—એને કાઢવાની હા પાડો એટલે એક શબ્દ પાણી હું કહેનાર નથી.

દયાનંદ—(મનમાં)અરે હૈન હવે શું કરવું? આ હવે કાંઈ માનનાર નથી, સ્ત્રી હઠ બડી વસમી છે, તે હઠ મુકનાર નથી એને ખોધ દીધો કાંઈ કામ આવનાર નથી. (આસન)પાણી તું શું કહેછે બોન?

પ્રવેશ ૧૧મો. સત્યવિજય નાટક. [૬૧]

કંકાસ—સત્યનાથનો પગ મારા ધરમાં નહીં ને ખીલકુલ કાડી
 ચુકતાં તમને આટલો ક્લેશ થાય છે તો ધરમાંથી કા
 ઢી ગમેતો કોઈ દુકાને મોકલો પછી કાંઈ છે? પણ
 અહીં નહીં.

દયાનંદ—કઈ દુકાને મોકલું?

કંકાસ—કનકપુરીએ મોકલો.

દયાનંદ—પણ એને કાઢવાની આટલી બધી શું જરૂર છે?

કંકાસ—એ સારા પગનો નથી, તેમજ તો ઠી નજર આકરી છે.

દયાનંદ—નજર આકરી એટલે શું?

કંકાસ—ગળ્ડું તમેતો આવડા મોટા થયા પણ કાંઈ સમજ-
 તા નથી. એના દેખતાં કોઈ કાંઈ આવતો પચે નહીં.

દયાનંદ—કોઈને આવી નજર લાગી હતી?

કંકાસ—અરે ધણાંયને. મને પણ આર દીવસથી આવ્યાની
 રૂચી થતી નથી. હું નાની હતી ત્યારે મને દુધ પીતાં
 મારા મામાની નજર લાગી હતી તે આઠ વરસે ઉ-
 તરી. અને આપણા મહેલાનાં ગલુડીયાને દુધ પીતાં
 કોઈ દુષ્ટની નજર લાગી છે, તેથી હવે તે દુધ સુંધી
 પણ જોતાં નથી. મુઝો મારો રોયો એવો તે કો-
 ણુ હશે?

દયાનંદ—છટ? નોનસ-સા!! મંતર, જંતર, નજર વીગરે સર્વે
 ખાટું છે; એતો લૂચ્યા ઠગારા લોકો ભાળા માણસો.

[૬૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ ભો.

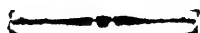
ને બમાવી એ જાને કમાઈ ખાય છે. ખાકી તદ્દન
પાયા વગરની વાત છે.

કંકાસ—તમારું તો ખજૂં છટ ફટમાંજ જાય છે કની? અંમેજી
બહુ એટલે થઈ રહ્યું. પણ કહો હવે પેલાને કામ
વધાય કરશે?

દયાનંદ—ધરમાં રોજ હીને કલેશ થાય છે, માટે કરવું પડશે,
પણ મારી ખાસકુલ ખુશી નથી, મર બે મહીના ત્યાં
રહી આવે.

કંકાસ—ત્યારે વાણ વખત થઈ છે, માટે હું જઈશું, (જાય છે)

દયાનંદ—(એકલો) અરે! મારે તેને કહેવું કે તમે અહીંથી જા-
ઓ, એ કાંઈ દીવસ થનાર નથી. હું એને ઘું મોં ખ-
તાવું, હું કામે ગામ જઈશ ને અમથાને સત્યનાથને
કહેવા સમજાવત આવતો જઈશ એટલે એ કહેશે.
કનકપુરીમાં વીસ હજારની ખોટ આવી છે તેનો પણ
ખરાખર તપાસ કરી આવશે. હવે મારે એને મળ-
વાની કાંઈ જરૂર નથી. (એ પ્રમાણે વીચાર કરી
અમથાને કહી સુધ જાય છે અને ગામ તરફ જાશે)
દીવસ સવારમાં કુચ કરે છે.)

પ્રવેશ ૧૨ મો. સત્યવિજય નાટક. [૬૩]

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ શમથાલાલની મેઢી.

અમથાલાલ. જામાખાં. સત્યનાથ.

(પડદા પાછળ).

ગીતી.

હીંમત રાખી રે'વું, દોષ ન દેવો કદાપિ કોજનને;

દુઃખ પડે તે સે'વું, સુખ સમ પારી મનાયિને મનને. ૧

અમથો—કોઈ છે કે?

જામાખાં—સરકાર ગુલામ હાજર છે! આ ફરમાન છે!

અમથો—સત્યનાથકું ખોલા લાઓ.

જામાખાં—ખોલ અચ્છા સાખ. (સત્યનાથને બહુ આવેછે)

અમથો—સત્યનાથ પધારીઓ.

સત્યનાથ—કેમ શું છે?

અમથો—ધણી દીલમીરીની વાત છે.

સત્યનાથ—કેમ કાંઈ નવા જુની છે? સૌ આનંદમાં તો છે કેના?

અમથો—હા. પણ (ગળગળો થાયછે)

સત્ય—અરે એમ કેમ ગભરાઓ છો? જે હોય તે કહો શું શીકર છે?

અમથો—ખાપાએ ખાને ધણી સમજવી, પણ ન માનવાથી તમને ખે મછીના કનકપુરી વીરા હજાર રૂપીઆની ખોટ આવેછે તેનો પતો મેળવવા આજને આજ

[૧૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૧ લો.

જવા બાપા કહી ગયાછે, અને સુનીમ જાપરના
કામળ આપતા ગયા છે.

સત્ય—(નિસાસો નાંખી) શીકર નહીં. હું તૈયાર છું.

અમથો—પણ ભાઈ તમારો ને મારો વિયોગ!!

માલેની છંદ.

ચરર ચિત યાએ, કેમ આ દુઃખ સે'વું;

અનિશય અવળાઈ, આગળે શું'ર કે'વું.

સત્ય— શિકર પરહરેરે, માસ થોડાક માંહી;

જલદિ કરિ આવી, ખેસથું ભાઈ આંહી. ૧

અમથો—એટલી બધી મુદત કેમ રહેવાય? હું ... પણ તમારી
સાથે આવીશ.

સત્ય—બાપા ઘેર નથી, માટે તમારાથી એમની રૂગ્ન શિવાય
અવાય નહીં.

અમથો—મેં બાપાને પુછી જોયું હતું પણ ના પાડી. હવે હું
શું કરું? (રોયછે)

સત્યનાથ—અમથાભાઈ એ શું ઘેઝાઈ? જે કાળે જે બનવા-
ની હોય તે બને. બાપાનું નહીં ચાલ્યું હોય ત્યારે
આ વખત આવી હશે.

અમથો—પરે એમજ છે.

સત્યનાથ—ત્યારે ઠીક. આજે બે વાગે હું ચાલીશ.

અમથો—ઠીક, પણ ત્યો આ ખરચીના સો રૂપીયા, બાપા આ

પ્રવેશ ૧૨મો, સત્યચિન્તન નાટક. [૬૫]

વધે એટલે હું પણ એમને પુછી તમારી પાછળ
આવીશ.

સત્યનાથ—તારું સાહેબાપની કૃપાછે તેરી રાખજો. વિદ્યાબ્યા-
સમાં પધારે કરતા રહેયો. હવે આજ્ઞા વખત મ-
ળવું નહીં યાચ. આખાને મારા શુદ્ધાર કહેજો.

આમથો—મુમ્થા જાઓ કતેહ કરો. (જાય છે)

સત્યનાથ—(એકજો રતામાં) છેલ્લે નિમ્નસંતોષીની શીખામણ
પ્રમાણે શેઠાણીએ આ દશા આણી. ઝેર, જે
કાળે જે થાય તે ખરી. આમાંથી મને યશ મળતો
લાખ્યો હશે તો કાર્તિક સત્ય એકદમ વિદ્ય થાયે, હ-
વે ધમરાએ કાંઈ વળવાનું નથી. હું એકજો છું ને
વળી પરદેશ જવું એને તેમાં પણ મહાકપટી દુસ્ત-
નો બેઠું રહેવું એ ખાતે મને જરા અકસીસ થાય
છે. શેઠ તો ખીચારા મને મોં પણ બતાવી શક્યા
નથી. ખાચકી મહાજોરાવર ત્યાં એનો શો ઊભાય.
હે જગત પ્રતીપાળ!

હરિગીત છંદ.

હે દેવ તારો છું સદા, આ અર્જ મારી હરધરે;

આવિ પડ્યો છું સંકટે, તો સદા સાક્ષ તમે કરો.

હું ખાળ જાણી રાંકની, સંભાળ લેવું નાથરે;

ભવસાગરેથી તારવા, પરમેશ મહે મુજ હાથરે.

આ વખત મારું કો નથી, મુજ શેઠ પણ નિર્બળ થયા;

શેઠાણીના સહવાસથી સર્વગુણ બધારે ક્યાં ગયા?
 શું વાંક કાઢું કોઈનો, મુજ ભાગ્ય જ્યાં નિર્ભય થયું;
 સુખ હતું થોડું તેહ પણ, આ વખતો અગણ્ય ગયું. ૨
 પરતંત્રતા વેઠી બહુ, હાત્તર હુકમમાં હું રહ્યો;
 રાજી રહે સહુ એમ હતું, ઘરમાં ગરિબીથી વહ્યો;
 તેનો મને શું સામટો, બધેના મળ્યોછે આ ઘડી.
 કે આવી મોટી માહરે શિર, આવી આકત છે પડી. ૩
 હું સર્વતું સારું ચહું, બુંડું નથી કાંઈ બાળનો,
 પરતું બગાડું માહરો, નથિ સ્વાર્થ કોઈ સાધતો;
 તે છતાં જ્યમ શેઠાણી મારી, જ્યમ છે મુજ પર ચડી.
 કે આવી મોટી માહરે શિર, આવી આકત છે પડી. ૪
 હું ગરિબને કંગાળધું, તે સારી રિતે બણતાં,
 કાઢી મુક્તને કર ગ્રહિને, દયા નહિ મન આણતાં;
 તે ઘેર વાળે આગલા ભવ, તણું શું મુજને નડી,
 કે આવી મોટી માહરે શિર, આવી આકત છે પડી. ૫
 છે શેઠ બહુ વિદ્વાન પણ, આણુ સમગ્ર અગણા છે મંળી,
 બહુ આર વાળી કોઈતું, બેતર થતાં જાએ બળી.
 તે સંગ કાં પરગેશ તે, પણ માહરી રિધીતિ જડી;
 કે આવી મોટી માહરે શિર, આવી આકત છે પડી. ૬
 (પણુ અરે) શા માટ હોંમત હારી, વીસાર આવા રે કરી,
 નિર્ભય થાનારં થશે, વીસારસે જ્યમ શ્રી હરી;
 એની કૃપાથી જીવિએ, છે દાંત દીધા જમણે,

પ્રવેશ ૧૨મો. સત્યવિજય નાટક. [૬૭]

હર બરણ યુક્તિવળી, કરી હોય કામ નહીં એમણે. ૭

(એમ વિચાર કરતો રહેતો ચાલ્યો ગયો).

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

[૬૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

સત્યવિજય નાટક

અંક ૨ જો.

સ્થળ. અમરાવતી અને કનકપુરી.

પાત્ર.

દયાનંદ...	અમરાવતીનો ધનાઢ્ય શેઠ.
કંકાસકુંવર	તેની સ્ત્રી.
અમથાલાલ	તેનો દાકરો સત્યનાથનો મિત્ર.
સત્યનાથ	એક વિદ્વાન, શેઠનો આશ્રિત.
વિદ્યસંતોષી	શેઠનો સાળો.
મિષ્ટાનલાલ	}	...	કનકપુરીની દુકાનના ગુ- માસ્તા.
કેડારચંદ્ર		...	
નમોદયા	કનકપુરીની દુકાન ખાતા નો સીપાઈ.
ફોજદાર...	કનકપુરીનો ફોજદાર.
બંદરખાં	તેનો સીપાઈ.
મકન	શેઠનો જુનો નિમકહલાલ મુનીમ.
ગફલગર.	કનકપુરીનો ખાવો.
દુપાલનો પટાવળો.	કનકપુરીનો.

પ્રવેશ ૧ લો. સત્યવિજય નાટક. [૬૪]

સત્યવિજય નાટક *

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ. કનકપુરીનું પાર્ક.

સંવાદ.

(પડદા પાછળ)

દોહરો.

સ્વતંત્રતા વાણુ જન્મ આ, સફળ નહીંજ ગાળાય;

ધિક જન્મ પરતંત્રતા, પૂર્ણ વેડિ જીવાય. ૧

સત્ય—(એકબી) અરે જીવ મે મહિના સુધી ચાલ ચાલ કર્યું
ત્યારે આજ કનકપુરીએ પહોંચ્યા. ચોમાસાના દીવસ
તેથી ધારી મજલ પણ થઈ શકી નહીં. અહીં વળી
પ્રભુ જાણે કેવા તાલ હશે. વિદ્વસંતાપી મહા નટ-
ખટ માણસ છે, વળી તે શેકનો સાળો—શેકના ઘરમાં
શેકાણી હડકાઈ શીયાળ જેવી છે. તેણે મને અહીં
માકલ્યો તેમાં કાંઈ ભેદ હશે—છેવટ સુધી શેકે રા-
ખવા આગ્રહ કીધો લેકીન બધું ધૂળમાં ગયું. ખરે
ખર જ્યાં સ્ત્રીનું પરીબળ છે ત્યાં સંપ યોડો હોય છે.
સ્ત્રી ધર્ષાદેવીની આબેહુલ્ય પ્રતિમા છે. ઘણા માણસોને

સ્ત્રીઓએ છેતર્યાછે. તેનાં અનેક ચરિત્ર છે. તે ધણા કાવાદાવા કરી તેના ધણીને ફાસજાવી નાખે છે. ને માણસ સ્ત્રીને ભરોસે રહે છે તે આપરે ખત્તા ખાય છે. તે વિશ્વાસ રાખવા લાયક નથી. તેના પેટમાં છાની વાત ટકતી નથી. વિશેષે કરીને શ્રેકાણીમાં આ બધા ગુણ સાથે મળ્યાછે. પોતાના મનથી તો તે પવિત્ર પુતળ થઈને રહે છે. બચારા શકને એક દિવસ પણ સુખે રોટલો ખાવા દેતી નથી. અલખત, સ્ત્રી સુખનો સાથી ને દુઃખમાં દીવાસો આપનારી છે, તથા તે સંસારી કામમાં તમામ રીતે ઊપયોગી છે, અને તે માનને લાયક છે ખરી, પણ પુણ્ય પુણ્ય વિના એવી મળવી મુશ્કેલ છે, એર થઈ તે ખરી હવેતો લગભગ ગામ આવવું જાય છે. ને પાત્રી પેટલા-ગ્યું ન હત, તો હું દોષ દિવસ આંહી આવત નહીં. મારે શા સાર આવવું પડે? મારે દોષની ગરજ શા સારું રાખવી પડે—પણ

લાવણી.

દીનોનાથ દયાળ દામોદર, દરશણથી દુખ ભાગે છે—એ રાગની હું બાણું છું નથી જગતમાં, પેટ વિના ખીન્ને ધંધો;
શૂભકાળ મનુષાદેહનો તે, ખરી જાય તેમાં સંધો;
સાંજ સવારે ખાવું પીવું, માંદે સાને પણ એ વાત,
જાય ગામ કે રહે રસ્તામાં, ત્યાં પણ એની એ પંચાત. ૧

પ્રવેશ ૧ લો. સત્યવિજય નાટક. [૭૧]

શેઠ માકરો મોટા છોટા, પેટ કાજ વીમાગ પડે;
 કાયા વેચી રેશ છોડી, પરદેશ ફરે એ પેટ નડે;
 પુરુષ મટીને જને બાગડી, પેટ કારણે હાથ ધરે;
 ગાય બાળવે નાએ કુદે, વળી વિધવિધના એક કરે. ૨
 લાજ આગર માન મર્નવા, પેટ કાજ હું માનુંછું;
 સારી નરસી લોક પાણિએ, પેટ કાજ હું બનાવું છું;
 ખુસા મતેને વળી ગરીબા, લાચારી ભાગવિ પડે;
 ગ્રીસ પારકિ સાંખી હર્ષકા, આપો એ પણ પેટ નડે. ૩
 કેટલાક તો મોટા માણસ, તણા હુંકારા ગાળ રહે;
 કેટલાક તો બાઈ સાચું, બોઈ જ્યેન મેઢાજ રહે;
 શું કર્યું ન કેમ હચર્યું, બાપ એમ તાકાજ કરે;
 કેટલાકના માત્ર શાકથી, મેલત આવવા પેલ મરે. ૪
 વરિત છોડી બનય રાનમાં, થાય ત્યાગિ સંસાર તણ;
 તેને પણ નથી પેટ છોડ્યું, રહે મુખિ કામ રામ બહુ;
 હજાર બાપો માણની કોડી, બરાઈ બન્યાં વાર નહી;
 પણ કાણિ એક શેરની કોડી, સદાકાળ આલીજ સહી. ૫
 મળા મોટા તરેહવાર, તહેવાર કચ્છાછે આતને;
 ગીચ વરિત તજિ બનય રાનમાં, હવા પેટમાં બનવાને;
 રહે ખુશિ તો સારી ગીતે, પેટ માંહ પાચન માએ;
 મુગંધી નાકે લહને કરણે, સુણે લોક ગાયન ગાએ. ૬
 રવતંત્રના પરમેશ્વે બક્ષિ, પણ તેનો અટકાવ થા;
 પેટ રૂગિ કિલ્લો કરિ દીધો, આડો પામે નહીં જવા;

[૭૨] સત્યચિન્તય નાટક. અંક ૨ જો.

વિયોગ વેડે રહી પરદેશે, ધાણા ખરા ઉગર સારી;
 માત્ર પેઠ પાતીને કાન્હે, કુમળી વયનાં નર નારી; ૭
 માત્ર પેઠ પાતીને કાન્હે, નિરભય પાણુ પરદેશ ભરે;
 ફરે મગન શું કરે પ્રયુને, જ્યારે કરવું આમ ગર્ગ;
 નયિ કાંઈ કોપાય સૂજતો, સૂજતો આ અર્ન કરો;
 પ્રયુ અમારું એક આપઆ, પેઠ રૂપીયું પાપ હરો. ૮

અરે! ગામ પાણુ આપ્યું!! હવે શેઠની દુકાન ક્યાં હ-
 શ? નિમ્નસંતોષા આહીં હશે કે કેમ? મં એમને કોઈ દિ-
 વસ દોડા નથી એટલે ને તે સામા મળે તોપણ મને ચી
 ખાતર પડે! આજો એ તો થઈ રહેયો. (દરવાજા આગળ
 આવીને) વાહ! શેઠરતો કીક જણાયછે.

રોળાવત.

ભૂખો બુકેલા મહેલ, સે'લ કરવાની વાડી,
 તપાવ વિરે ત્રે, બનિ ઝાડોની ઝાડી;
 શું મુંદર દેખાવ, કામ કરિય કેવુંછે?
 શામિત ખાસી ખાપ, શરેખર જળ એવુંછે. ૧
 લાખો લોકો તણું, થોક નજરે આવેછે;
 વિવિધ જાતની ચીજ, વેચવાને લાવેછે;
 સે'લ મારતા છેલ, ભૂખો શોખિ બેઠેલા;
 ફરે અહીં તહીં કંઈક, થઈ આ ટાણે ભેળા. ૨
 શું મોટું ચોગાત, દેવ મંદિર લીપેછે;

પ્રવેશ ૨ જો. સત્યવિજય નાટક. [૭૩]

દરવાજો ફેખાવ, છૂર્ણ પાણુ કેવો દેછે;
 ઘોડા ગાડિ તણી, ભીડ શું યઈછે ભારી;
 જુઓ જુઓ આ જનવ, દોડતિ રાજ રવાણી. ૩
 પર માંહિ પોશાક, પેરી નરનારી કરતાં;
 ગાન તાન યુક્તાન, લોક કઈ કામિ કરતાં;
 દુકાનોની હાર, પાંસરી ક્રેટે પડતી;
 ગનિ કુચીમાં વાર, નથી ઓએલિ જડતી. ૪

પ્રવેશ ૨ જો,

સ્થળ. વિદ્યસંતોષીનું મકાન.

વિદ્યસંતોષી. નવોડખાં.

રાહુ ઈંદ્રસભા.

કપડી જનનું કારમું, આ કપડ નહીંજ કળાય,

પાણુ તે પકડાયા પછોતો જગત ફેલેતી યાય.

પેટ પ્રપંચે ભર્યું તે, નહીં કુટતાં વાર,

કાચો ઘટ ઘડિ એકમાં ફટ ફૂટી જનાર. ૧

વિદ્ય—(એકલો) અહહા!! બંદ કેવા પક્કા! વીચ હજારની રાં
 ગ ઉપાડી પાણુ કોઈને પગર પડવા દીધી છે! આ-
 પણે આપણા કામમાં સાવધ રહેવું જોઈએ. વળી
 શેઠને કેવો જીગતી બંધ કાગળ લખ્યો છે કે આ

[૭૪] સત્યવિજય તાટક. અંક ૨ જો.

રૂપીઆ જોટમાં ગયા. વખત આપાસુને તો ફાવતો
આવ્યો છે. આ સમયમાં બંને બોલવામાં કાંઈ દર
કત નથી પરંતુ હુશીઆરી એટલીજ જોઈએ કે જુ
હું બોલવું ને જરૂર લાવવું, જેથી કોઈ દિવસ
અસત્ય પકડાય નહીં. વીશ હજાર! ! બાપલીયા!!
છોકરાનાં છોકરા સુધી આવે, વળી બેઠેનનેતો જુ-
દીજ સમજતી ને ખરેખર તે વાત તેના મનમાં
ઠસી ગઈ છે; તે ગદા જાકી છે માટે લીધેલી હઠ
કોઈ દીવરા મુકવાની નથી ને તેને એવો વહેમ બ
રાખ્યો છે કે પેલા છોકરાને જરૂર ગુણા બરાબર.

મરાઠી ચાલતી સાખી.

આજ સમજીને હાથ ધરાજો, આપતાં શિર ફેર;
બાહે નહીંતે સું એ કરેછે, શિર કદી જો ફેર ૧
બાહુનું હું ગરિય બિચારો, ખાજાણ માર્યો જાય,
પણ જો લાવું દિવસ દયાતો, મુજ ફરજત શું પાવ. ૨
છોકરો બહુ પક્ષોને અંચળ છે,

દોહડો.

ચતુર જીભ સુપ નવ રહે, કરે આપનું કામ;
જેમ આંગળી દાખતાં, પારે રહે નહીં હામ. ૧

જ્યારે જઈએ તારે દુકાન અને વેપાર સખંતી પૂછા
પૂછ કરે, જો જવાબ ન દઈએતો રોડને શક આવે, માટે
જવાબ દેતાં શું તો દઈએ પણ ખીક બહુ રહે. આ

પ્રવેશ ૨જો. સત્યવિજય નાટક, [૭૫]

ફરે પણ અમરાવતીની ખમર વચે તે સળંખી વાત કાઠી
પરંતુ આપણેતો તેને વઘાણા વવરાવાનો જોગ સાધી સુ-
ક્યો છે, સાજો આપ્યા ગામનો પંચાતીઆ, મળાણો રહે
નહીં; તેથી પુકતી કરવા ફરજ પડી હું અમરાવતી ગયો
તેની શેઠને પણ ખમર પડવા દીધી નહીં અમથો માદો
થયો તે બહુ સારું થયું નહિતો થોડા ધણા રૂપિઆ પણ
ધર ભિગા થી રીતે ધાત! પામ્ય હમરનુંતો પટયું, પણ બાકી
પંદર રહ્યા તેનું ચોકડું ખેસતું નથી ગિજ્યાનજ્ઞાન પણ બહુ
પંદરેલ માયા છે; મારે રજેને દગાવી પડે. કોડારશંકરનેતો
જે કહેસું તે માનશે. મને લાગે છેકે શેઠ હવે ધરડા થયા
તેથી બુદ્ધી અતિ રથૂવ થઇ ગઇ છે.

કારણ કે—

ઢોહરો.

ચિડાય ને બહુ ચીડયી, ધરમાં ગતિ ન હોય,

ધાર્યું કરવા જાય તે, મડાણમાં ગત જાય. ૧

બહિનને લીધે મનતો એક મજ્જ કહી ચકતા નથી,
તેમજ મારે લીધે વાણોતરેને પણ ખામતા નથી. હવેતો
જુગ હાથ માર્યો હોય તો ઠીક. ક્યાં સુધી કમાવું? સાજું
ધરડા થઇએ ત્યારે તો જપ કરી ખેસીએ? આપ્તી ઉમ્મ-
ર કમાવું? હવેતો કંઇ એવો ઉપાય ગોતી કાઢવે? કે શેઠ
સાચુ માને ને આપ્યા ભવની ભાવટ જાય.

[૭૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

ઇંદ્ર વજ્રા.

ધાત્ર્યો હવેનો, ઘણો કરીને, ખેસું નિરાતે, ઠિક હું કરીને.
જાણી ન શકે જુજ કાંઈ મારી, તો લેઈ લઈ ખુલ હું સુધારી.
હીક આગળ વાત, પણ હમણાં તો મિશનનામને
ખાલાવું કે રીયાળા ગાળત ચર પડે, થોડા ધણા એને લ-
વા હોય તો લઈ છૂટકો કરે. [મોટેથી નખોટખાં જાઓ
તુંગ મિશનનાલકું ખોલાવી લાવો હેં.

નખોટ—ખોત અચ્છા શાખ. એ જાખન હમકુ કુછ નહીં મી-
લાહે સો પરવશી કરકે ગરીબપર નીચા રખના.

વિષ્ણુ—ખોત સાહે, એ સખ મારી ધ્યાનમાં હેં જાખન આપ-
ગા ત્યારે તુમેરી નોકરીકા ખદલો દહાયાં.

નખોટખાં—ખુદા તુમકુ જાદે દેવે. (જાપછે)

—૦૦૦—

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થાન શેઠની દુકાન.

મિશનનાલ. કડોરશાંકર. સખનાથ. નખોટખાં.

(પડદા પાછળ.) દો દુરો

સ્વર્થિઓ પોતા તાણું, ગ્રેય સદા આહનાર;

અવરતાણા સુખ દુઃખનો, કદી કરે ન વિચાર, ૧

મિશનનાલ—(એકલા અરે દેવ તું કરે એ ખરી મનેતો)

પ્રવેશ ૩જો, સત્યવિજય નાટક, [૭૭]

આ ફેરે બહુ ધાસ્તી લાગતી હતી, કે કુડ પકડશે
પાણુ વિદ્વસંતોષી અમરાવતી જઈ બધી વાત એક-
દમ બંધ પાડી આંખો; વીથ હજાર! કેવડી મોટી
રકમ!! આ કેમ પચે? “વાશીદામાં સાંચિયું” અને
“આપુ કોણું શાકમાં” આ બે વર્ષમાંતો સઠ હ-
જારને માથે પાણી ફેરંધું, શેઠને જેમ સમજાવીએ
છીએ તેમ કરે છે, સું કરે છેટાનું કામ એટલે પો
તાથી આંહી અવાય નહિ, વળી વિદ્વસંતોષી તેનો
સાજો મુએ ને ખીચારો શેઠ બધું બાણે પાણુ કરે
શું? રાંડ બહુ કજીઆળી એટલે ઘરમાં કવેશ થાય
તેથી ડરેછે, નહિતો એની બાણુ બાર કાંઈ નથી,

દોહડો.

જેનાપર સંસારના, સૂખ તણું મંડાણ;

તે નહિ રવાધિન હોય તો, પડે મહા ભંગાણ, ૧

આરે “બર મરો કે કન્યા મરો” તેની આપણે શી
પ્રીકરછે? કોકને મરે શી ચીંતા રાખવી. શેઠ કાલે દેવાજી
કાઢતા તે આજે કાઢે, મરી જાય, ગમે તેવી વિપત્તિથી
તેનું એદાન મેદાન થઈ જાય, અગર બીજા માગી ખાય, તો
પાણુ આપણું શું ગયું? જ્યાં સુધી આપણું દોહસોનું વરસ
છે ત્યાં સુધી શેઠ, નહીં તો કોના શેઠ! ધાલ મારીએ આર
તો દય ગાહ છેટા પડો હવે મને એમ લાગે છે કે શેઠની

[૭૯] સત્યાવજય નાટક. અંક ૧ નો.

આમર ધણા દીવસ ચાલવી નથી. આ દુકાનતો યોગ્ય વ
ખાનમાં ગોપડવીછે, કારણ—

શાદૂલપિ કિડીન વૃત.

આત્મ સંપ થકી વિભાગ કરિને, કોઇ નહીં જાણવું;
ધર્ષિને અજગી કરી મળિ જતાં, સંદે' ન કો આણવું;
થાતાં સંપ દુરે હવે પણ અરે, ધર્ષી વધી તે દમે;
માટે જેમ કરાય તેમ કરિને, જાવું બચી આ સમે. ૧

એતો ઠીક આગળની વાત આગળ, પણ વિદ્વસંતોષી
રૂપીઆના ભાગ કેમ નહીં પાડતો હોય? પાંચ હજાર એ
તો લઈ ગયો, અને આપણને તો પાંચ પણ પરખાવી નહિ.

શાલિની છંદ.

એરી જેના, દિલમાં હોય તે તો, છાનું જાણે, કાર્ય યોતાનું એતો;
ખીજા લોદ્રો મૂર્ખછે એમ માની, કૂઠું કર્તાં, તે ડરેના યુમાની. ૧

તે નામ પાડ્યે નહીં ત્યાં સુધી આપણે પણ હાથ
આવેલ અવેજ કાઢવો નહીં “કાકા મટી ભત્રીજાનકોણ થા-
ય”? હમાણું હું રોજ શુકરવાર કરું છું તેથી દેવ સાયન
કુલ થયા.

(પડદા પાછળ)

શાલિની છંદ.

ધત્રો જત્રો ઐશ્વર્ય સર્વ ખોરાં, માગી ખાવા, છે કર્યો તેહ મોટાં;
કર્તા હતાં, ધરિને હાય ખાણ, તે રોવાડ. ને કરે તેજ રાજક

પ્રવેશ ૩જો. સત્યવિવેચ નારક. [૭૬]

હું વીસ વરસમાં ત્રણ હજાર કર્માણી પરંતુ હાલ અગ્નીઆર મહીનામાં તેટલું કર્માણી. હું કેવો ભાગ્યશાળી!! મેં બ-
મરગદાસની નોકરી છોડી એ ઉત્તમ ક્રાધું—એમાં ૧૬૩૦
વળે નહીં ને છોકરો ધુધરે રમે નહીં. આ કળ ઠીક લાય
આવ્યું છે, અરે! પણ ઠીક સાંભર્યું, જ્યારથી મારે બી-
પલો જન્મ્યો છે ત્યારથી મારું સાર થવા માંડ્યું છે. નહીંતો
ક્યાં કેવે આવતુ? અગાઉતો નવ સાંધતો ને તેર તુટતાં.
અને હવે તો વગર મહેનતે ધર ભરાય છે. છોકરો સારા
પગનો તેથી પહેલાં ખાવા ધાન અને પહેરવા લુગડાં ખરું
નહોતાં, ને હવે તો લીવા લહેર થઈ છે. મારે શી જોઈ છે?
નો જોણ મારી ડોશી મરે તો આખું ગામ જમાડું, ને
નો બીજાનો પરણે તો આખા ગામમાં લાણી કરે.

(પડદા પાછળ)

શાર્દૂલ વિક્રીડિત છદ.

જે જાણે ક્યમ પ્રાપ્ત થાય વેસા, તે જાળ વીરે થકે;
જાણે કીંમત કાંઈ જોઈ નહિ તે, પાસે ધડીના ટકે;
જેને આવી મળેલ લક્ષ્મ પુરવી, વીના શ્રમે રંકને;
જાડાવેજ અથાગ તેહ પાણના, ખીજાધિ એવું બને.
(એટલામાં કંઠારથંકર આવે છે) આહએ લાલ! શું ન
વીન ખમર છે? કાંઈ ગપ સપ?

કંઠાર—મીઠાભાઈ હા, આજ તો આપણી દુકાન પુછતો

[૮૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

એક બ્રાહ્મણ આવ્યો છે, તે મને રસતે મળ્યો.

મિષ્ટાનલાલ—પછી તમે શું કર્યું?

કઠોર—મેં તો કહ્યું આંહી તો દયાનંદની દુકાનજ છે નહીં.

મિષ્ટાનલાલ—ઠીક કહ્યું- વૃષણ ખડો હાજર જવાળી છે.

કઠોર—પણ એણે તો કહ્યું કે ના છે. તમે અગ્નિયા જાણા-
ઓછો, વિદ્ધ સંતાપી એમના મુનીમ છે; તેને ત-
મે ઓળખો છો?

મિષ્ટાનલાલ—પછી તમે શું કહ્યું?

કઠોર—મેં કહ્યું હા, પણ તે તો અમરાવતી ગયા છે. પણ
એતો કહે તેતો આવ્યા છે, ત્યારે બંદાએ કહ્યું
કે આવ્યા હોય તો શોધી કાઢો મને તો ખબર
નથી, એમ કહી સરકાવ્યા; એ પણ વાસે આવે છે.
(દરમીયાન સત્યનાથના હાથમાં સામાન સહીત પ્ર-
વેશ કરે છે ને દયાનંદ શેઠની દુકાન ક્યાં છે એમ
મિષ્ટાનલાલને પૂછે છે.)

મિષ્ટા—દયાનંદ શેઠની દુકાન તો વેંતીએ દરવાજો છે, મા-
ટે સીધા આપ્યા જાઓ.

સત્ય—એમ કે?

મિષ્ટા—હા (મનમાં) ઠીક કહ્યું વેંતીએ દરવાજો કુતરાં જળ-
રાં છે, તેથી સાળાને ફાંસડી ખાશે ને અધ મુઓ
યઈ જશે, હું તે દહાડે ગયો હતો તે માફ મન જાણે
છે. (નખાદખાં પ્રવેશ કરે છે)

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક, [૮૧]

નખોદ—ભાઈ ચલો, આપકું મુનીમ સાથે હિઆદ કરેતે હે. ।

મીઠા—નુંમ જનઓ, મેં આબુંછું.

નખોદ—નહીં શાખ ઓતો બોલે હું કે સાથ લેકર આના. ૨

મીઠાન—એસા કીધું છે તો ચલો, (કોરચુંકરને) ચાલો. ૩

કોર—ના—ના માફ તમે હજી કાંઈ કહ્યું નહીં.

નખોદ—હસ બાસ્તે મેરેકું બોલાને મિનહું. ચલો, ચલો

માર, જીકર ક્યા કરતે હો.

કોર—એસા છે, ત્યારે ચલો. (ત્રણે જાણુ જાયછે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્વચ્છ રસ્તો.

સત્યનાથ. મકન. મિઠાનલાલ. કોરશંકર.

(પડદા પાછળ)

માલિની છંદ.

કપટ ચપટ થાયે, તોજ સૂખી થવાયે,

જરૂર દુરજનોનું, મૂળ જલ્દીયિ જાયે;

સદન સરસ હર્ષા, છેક છોડી જવાની,

પરમ સુખનિ સાથે, રે પ્રસિદ્ધિ થવાની. ૧

ધિક ધિક ધર તેનું, નોકરો નારિ કાયે,

ધિક ધિક ધન તેનું, કાંઈ કામ ન આવે;

【 ૮૨ 】 સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

ધિક જિવતર તે કે, પાપથી પેટ ઠારે,

ધિક ધિક જન તે કે, ઊપકારો નિસારે. ૨

સત્યનાથ—(રરતે જગાર એક શેઠને, હું બાઈ આપનું નામ શું?

મકન—હા, ગારું નામ મકન છે.

સત્યનાથ—મકનભાઈ, દયાનંદ શેઠ અમરાવતીવાળાની દુકાન ક્યાં આવી?

મકન—એતો હાથીએ દરવાજો રહી. એ દરવાજેથી ગામમાં પેસતાં નજીક છે.

સત્યનાથ—ત્યારે મને તો એક જણે કહ્યું આ દરવાજો છે તેથી હુંતો અહીં આવતે સાવ થાકી ગયો છું.

મકન—નહીં, નહીં. તેણે તમને તનન છેતરાં છે, કીકર નહીં આણા ગારી સ. ધે હું તમને ખતાવું, પણ તમારે તેનું કેમ કામ પડ્યું? તે જો હરકત નહીં હોય તો કહેશો. એમના મુનીમ ગુમારના લોકો તો મહા તરેહવાર માણુસો છે. ને તમે તો બહા જણાઓ છો.

સત્યનાથ—એમ કેમ જણાયું?

મકન—હું પ્રથમ દયાનંદ શેઠનીજ દુકાને મુનીમ હતો અને જોી રીતે શેઠના હકમાં કાયદો થાય તેવી રીતે આ લતો, અગર જો કે હું હજારો રૂપિયાનો વેપાર કરતો તો પણ એક પાઈ સરખી પણ હરામ હતી. દુકાનનો એક કોડીનો પણ માલ ન ખગડે તેવી સંભાળ રાખતો. મેં શેઠની અગીઆર વર્ષ નોકરી

પ્રવેશ ૪ થો, સત્યવિજય નાટક. [૮૩]

કરી. શેઠ મારાથી સર્વ વાતે સંતુષ્ટ હતા, કારણ તે-
મનું મન દુખાય એવું મેં કોઈ દિવસ કાંઈ કર્યું નહોતું.
પરંતુ થોડા મહીના થયા શેઠનો સાળો વિઘ્નસંતોષી
દુકાનનો મુનીમ થઈને આવ્યો છે તેને ને મારે
આશુળ્યનાવ થયો. આ આશુળ્યનાવનું કારણ હું પો-
તેજ છું. મેં હાલમાં તેમની નોકરી છોડી દીધી છે
ને હમણાં આનંદમાં ફરેછું.

સત્યનાથ—એવો શા આશુળ્યનાવ થયો કે તમારે નોકરી છો-
ડી પડી? ને જ્યારે તમે જાણો છો કે તેમ થવાનું
કારણ તમે પોતેજ હતા ત્યારે શા વારતે સંભાળી
ને નહીં આપ્યા?

મકુન—અરે ભાઈ! એ વાત જાહુ લાંગી છે અથગી ઈતિ
મુનીમ કહેવા માંડું તો ધણો વખત લાગે, જાણી એ
વાત જવાદો,

સત્યનાથ—ના, ના, જરા કહોતો ખરા.

મકુન—ભાઈ તમે આટલા જધા ઈન્તેજાર છો તો સંભળો,
જ્યારે વિઘ્નસંતોષી મુનીમ થઈ દુકાનનો વહીવટ
સંભાળવા આવ્યો ત્યારે મેં હીસાબ તૈયાર કરી સ્પી-
શીક વીગરે તમામ સોંપ્યું તેને ચાર દિવસ થયા
ત્યાં તેમને કહેવા લાગ્યો કે ભાઈ આટલી ટુંકી રે
હમાં આપણું પુર ન થાય માટે દુકાનમાંથી કાંઈ

[૮૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો,

અવેજ આપણા ખે થકો કાઢવો જોઈએ. શેઠ તો
 મોટા માણસ છે તેથી જો કદાચી આપણે કોઈ ર-
 કમ ઉચ્ચાપત કરીએ તો શું હરકત છે? સાંભળતાંજ મા
 ૩ શરીર યરયર ધૂજવા લાગ્યું ને આંખો લાલ હો-
 ગળો વાણું થઈ ગઈ. મને એટલો બધો ગુસ્સો ચ-
 ડ્યો કે પુર ભાન પણ રહ્યું નહી. મેં કહ્યું જો શેઠ
 મને સારી રીતે રાખ્યો. જોલો મને દોકરાની પેઠે
 લાડ લડાવ્યાં, જોલો વખતો વખત મને મદદ કરી,
 અને જેના પ્રતાપથી રળી ખાઈએ છીએ તેનીજ
 મીલકત ઉપર હાથ નાખ્યો, તેનુંજ ખાઈ જવું,
 તેનેજ લુટ્યો, અને તેનેજ ભીખ માગતો કરવો એ
 મહાપાત્રી અને અધર્મિનું કામ છે. અરે દુષ્ટ તું કહે
 છે કે હું શેઠનો સાજો છું પણ તું તો તેના પેલા ભ-
 વનો પત્રો દુશ્મન જણાય છે. અરે! પાત્રી, તું મા-
 રી આગળ આ ખોલ ખોલતાં લાજ્યો પણ તહીં
 થરમ છે તને! ધિકાર છે તારી જાતને, નામને અને
 જીંદગીને! અરે તું જન્મતાં કાં ન મુઓ કે આવાં
 કૃતધ્વી કામ કરવાને અને ખીજાને સામેલ કરવા
 જીવતો રહ્યો! તારા જેવા માણસો આ પૃથ્વી પર ન
 હોત તો કેવું સારું!! તું તે માણસ છે કે જનાવર છે!
 તું ખોલ છે કે બંદ છે? મને તો કાંઈ મુજ પડતી
 નથી! એમ કેટલીકવાર ગાળો દોષી અને કહ્યું કે

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક. [૮૫]

તું એકવાર બોલ્યો તે બોલ્યો પણ નો કોઈ દીવસ
હવે પછીથી બોલ્યો તો જીવ એચી કાઢીશ. શું
તું મારાં ઘોળાંમાં ધુળ નાખવા માગેછે? મારી માન
પ્રતિજ્ઞા મળવેન તું એક ક્ષણમાં ઘરાડી દેવા માગે
છે? ખરે તું મારા નામને હમિશને માટે કલંક ચો-
ટાડવા માગેછે? બસ, બસ, બહુ થઈ તારું કાણુ
કર! તારું મોં મને કોઈ દીવસ ખતાવીશ નહીં! એમ
કહી એક થપડ મારી કાઢી મુક્યો.

(પડદા પાછળ)

ગીતિ.

સત્યવાદિ નયિ ડરતો, કહ્યા સામું કે તણા નયિ જોતો,
તમા કોનિ નયિ કરતો, દુષ્ટ કર્મથી ધર્મ નથી મોતો. ૧
ખાંક ન ધરતો કોની, રહી પ્રમાણિક સદા મુખે રે'તો;
કડયાં કપટી વચ્ચનો, વિશેષ કરિને નયિ કદી સે'તો. ૨
આ ઉપરથી તે શેઠ પાસે ગયો ને હું ધરડો થયો
તેથી કામને લાયક નથી વિગરે આડું દોડું કેટલુંક બરાબી
મને પેનશન આપવા ઠરાવ્યું. આ કામ પણ તેણે પોતાની
બહેનના વસીલાથી કરેલું છે. અને શેઠને નહીં પરવડતાં
હા પડાવી છે. આવી રીતે મેં મારી નોકરી ખાઈ છે.
અગર નો કે શેઠ મને પેનશન આપે છે, અગર નો કે
મારો માન મર્તબો, મારી બનાઈ અને મારો પંડ પણ

[૮૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જા.

શેઠ સાહેબને લીધે છે, તોપણ એ દુષ્ટે કાંઈ કરવામાં પા-
કી રાખી નથી. તેણે હવે મિષ્ટાનસાહ, કોડારશંકર વીગેરે
ને પોતાના નોકર રાખ્યા છે, મરજીમાં આવે તેમ હરાડ
છે તેથી મારા પેટમાં તો ખડુ બળે છે કેમકે,

ગીતિ.

પડ્યું અંન મુજ પેટે, તેથી દાઢે અતી ધાણું બાધ;
ફિકર મને ખડુ થાતી, સુગિ કનેતી મરજી મૂઝાધ. ૧

'હમણાં વળી વીથ હજારને માથે પાણી ફેરવ્યાનું
સાંભળ્યું છે. આ રીતે આ એક બાવાને ત્યાં પડેલા છે.
સાંભળું ધણી વગરનું ધૂળ મળી જાય છે.

દોહરા.

મે'નત નોકર કરિ મરે, ગિરાંત નહિ બિલકૂત;
ખૂજ ન જાણે કોય એ, ધણી વિનાનું ધૂળ. ૧
સન્ને નારિ શૃંગારને, રિઝે પે'રિ પટકૂળ;
(પાણ) થાય કનેકું તો મળે, ધણી વિનાનું ધૂળ. ૨
અંધો આગેવાન દો, કરીજ મ્હેટી ભૂત;
પડે કૂપ, લરકર પડે, ધણી વિનાનું ધૂળ. ૩
મૂરખ નોકર સૌ મળી, આપ આપનિ કૂત;
મારી લૂટિ આય એ, ધણી વિનાનું ધૂળ. ૪

આ વાતનો કોણ તપાસ કરે? અહીં તો બધું અં
ધારે કુટાય છે.

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક. [૮૭]

સત્ય—વાહવાહ! નોકર તો આવાજ નોહ્યો.

મંદાકાંતા વત.

સૂરનો, ધણિનું સધણું, કાળજી જૂજી રાખી,
પોતા કેરો, તદન દિવથી, સ્વર્થ તો કાઢિ નાંખી;

કે'તો બોલો, સરત વનને, સત્યના જે સદાએ,

તેવાનીરે, ક્યમ કરિ અને, તૂતના કોદિ થાયે. ૧

મકન—એતો ઠીક. ફરજ બાબતી એમાં શું? પણ બાપ એવા

કુટિલ માણસોનું તમારે શું કામ છે? નો તમારે.

રાત રહેવું હોય તો ચાલો આપણે ધેર ત્યાં પરમિ-
શ્વરનો પ્રતાપ છે. (હાથ પકડી તેને ખેંચે છે.)

સત્ય—ના, ના, હું તો તેમની દુકાને રહેવાને આવ્યો છું.

મકન—શું નોકર રહેવા આવ્યા છો?

સત્ય—ના, પણ બીસ હજારની ખોટનો તપાસ કરવા થોડે મને

માફક્યો છે; તમે કહેા છો તે બાબતે ક્યાં રહે છે?

મકન—એતો હું તમને બતાવીશ. તમે ઠીક કામ આવ્યા

છો. હું બતતી મદદ કરીશ, સત્યી વાત ચોથી કાઢવા

એક બીજાને મદદ કરતી નોહ્યો.

સત્ય—હું આપનો હિપકારી થયો છું. આ વાત મનમાં
રાખ્યો.

(પડદા પાછળ)

ગીતિ

કાઠીમાં પણ સાચા, મનુષ્ય વખતે જુઓ મળી આવે;

ગીડી પિડી જેવી, સાગરમાંથી દૈવ હાથ લાવે. ૨

[૮૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

મકન—બહુ સારું, તેની શીકર નહીં. જુઓ પેલા મિષ્ટાન-
લાલ ને કઠોરશંકર આવેછે.

સત્યનાથ—તે એજ કે. એતો મને મળ્યા હતા ને તેમણેજ
મને આટલે માફલ્યોછે.

મકન—ભાઈ હજી તો તમને સહવાસ થાશે ત્યારે જાણશો.
(મિષ્ટાનલાલને) આ તમારી દુકાન ગાતે છે માટે
જાઓ એને લઈ જાઓ.

મિષ્ટાન—ક્યાંનાછે? કેમ આવ્યાછે?

મકન—ઉતારો તો કરાવો, પછી પૂછજો.

સત્યનાથ—અરે તમે એ જાણ બેઠા હતા ને હું નણેતો આ-
વ્યો પણ તમે તે કહ્યું શેઠની દુકાન આગળછે. શું
તમે જુડુ ખાધ્યા?

મિષ્ટાન—ભાઈ હમણું અમરાવતીના આમણા બહુ આવેછે ને
હતારો કરેછે તેથી ખર્ચ ઘણું થાયછે તે શેઠ મં-
જુર કરતા નથી ને શેઠને અમે ખોટું નામું ખતાવી-
એ છીએ એમ શક રહેછે તેથી હમણું અમારા
મુનીમ સારેખના હુકમ શીવાય આ દયાનંદ શેઠની
દુકાનછે એમ કબૂલ કરતા નથી ને તમે પણ આ-
જાણ જાણ્યોછો તેથી માન્યું નહીં માટે જો ખોટું
લાગ્યું હોયતો માફ કરજો કારણ—

શાંતિની છંદ.

ધક્કો કર્તા, રોજ હેરાન બારે, ચીમ યૈને, ખેસતા દાર મારે

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક. [૮૯

પાડતાં ના, નાહિ અપ્માન લેજે, દાના દાતા, સર્વ દ્રષ્ટ દેજે. ૧

સત્ય—લોભી થાતા, લોક સૌકો જાણાએ,
દાતા કર્વા, આજ્ઞેણો તેયિ આદે;

(તેથી) માને નાહિ, માન અપ્માન કેવું?

આપે કે ના, આપતા તોય લેવું.

મિષ્ટાન—કાંઈ કાગળ પત્ર લાવ્યાછો?

સત્યનાથ—હા. હ્યો. (કાગળ આપે છે).

મિષ્ટાન—(કાગળ વાંચી માથુ હજારી નિશાસો મુકી) બલે !

ધાસ્યા. તમે તો અમારા મુનીમ કહેતા હતા એજ

પુતળુ જાણાઓ છો. ઠીક થયું ચાલો તેમને ત્યાં,

પછી તમારે માટે બધી સોઈ કરી દેશું.

મકન—(સત્યનાથને) બાઈ રામ રામ, પાછા મળજો હું જન-
ગંધુ.

સત્ય—જલ્દી સારું. હું કુરસદે આવીશ.

કઠોર—ચાલો, ચાલો, મુનીમ સાહેબ ઊતાવળા થતા હશે

(બંધા જાય છે)

[૯૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ભા.

પ્રવેશ ૫ ભા.

સ્થલ અમરાવતીમાં દયાનંદ શેઠનું બેઠાંત સ્થલ,

દયાનંદ.

અમથાલાલ.

(૪૩૬ પાછળ)

ઈંદ્રવજા.

હારી ગયા હોમત મદે મોટા. નારી આગાડી બનિ બેઠા છોટા;
શ્રીરામ ધાયા મૃગ મારવાને, પત્નિ તણે બેઠા બેઠાવવાને, ૧
આધી ખતા ના કાણું વાર લાગી. જાણી અને સંકટ લીધ મારી,
કેકે તણી પાળિ કહેન વાણી, શું રામ પિતાએ કરી કમાણી. ૨

દયાનંદ-(એકલો) મારા ગયા પછી તેજ દીવસે સત્યનાથને
તો વીદાય કર્યો જણાય છે. કેવો ભણો સુશીન છોક-
રો!! તેને કાઢવાની મારી ખીજકુલ મરજી નહોતી,
પણ એમણે આખરે કમવ્યો. જેના ધરમાં સ્ત્રીના
મનસ્વીપણાનું નેરછે તે ધર ન જાણું. આટલા
ખધા માણસો રોજ આવે છે તેમાં કોઈ વધારે ન
પડયું પણ આ અનાથ વધારે પડ્યો. તે મહા હુ-
શીઆર અને ભણેલો કોઈ ને બારે ન પડે તે
મારાજ ધરમાં પડ્યો! જો તે નોકરી લેવા જાયતો
અગધડી મળે પરન્તુ હજી તે વધારે અભ્યાસ કરે
છે તેથી લેતો નથી. વળી એ પોતાના અભ્યાસ

પ્રથમ ચ મો. સત્યવિજય નાટક. [૯૧]

વધારાની સાથે આપણને બને તેટલી મદદ આપેછે.
એના આપ્યા પછી છોકરો કેટલા સુધર્યો! નહીતો
અમયો ને વળી આવો ડહોલો થાય એમ સ્વપ્નામાં
પણ કોને આશા હતી?

મંદા ક્રાંતા વૃત્ત,

જાતો દોડ્યો, રમત રમતો, જે દડથી હમશે;
તે આ વખતે પરમ હરખે. પોયિ જે લાઈ બેસે;
ખાજી રમતો, મિક ન ધરિને, બેકિ જેરે ગયેલો;
તે આ વખતે ગણિત ગણતમાં, યુ'મ તેમાં થયેલો. ૧
મસ્તી કર્તો, મગન કરતો, પાંડ પીડા તજીને,
તે કેવારે, ફિકર મયછે, ગ્રંથ ગર્બાધિ રીઝે;
દેતો ગાગો, ધડિક ધરતો, શર્મા કોઈનીને;
મર્યાદાને, વિનયથી વદતો, શાન્ત થૈ નાહિ પીજીને. ૨
હુમ્મ્યા લોકો, તણિજ લવરી, લેશ મને ન સૂણે;
આગે ચોરી, ધણિ કરિ જતો, જેહ સંતાઈ પૂણે;
દુરાચારી, બ્યસાને વરવા, મિત્રને ભાઈ ચૂકી;
ગ્રંથો વાંચે, ધણિક રિતના, મંનને રિયર ચૂકી. ૩
સૂતો રે'તો, વખત ચૂકતો, ચેતતો ચિત્તથી ના,
તે બેઠેલો નજર ન પડે, કામરે કાંઈ વિના;
આવા પીવા, નવિન તરકો, સેલના જેહ કર્તે;
તે પોતે રે, વિસરિ જઈને, સદ્યુણે દીન ભર્તો. ૪

[૬૨] સત્યવિજય નાટક, અંક ૨ જો

છોકરોપણુ ખાપડો સત્યનાથના ગયા પછી આશીવાન
જો થઈ ગયો છે, તે કેવો શીકરમંદ દેખાય છે. જો કાંઈ તે
ની માને કહે તો માને નહીં ને ધમકાવે. તેથી કજીઆની
ખીકથી રહ્યો છે, વિદ્યસંતોષી હરામખોર, દાંડ, લુચ્ચો, પહે-
ચેલ, તર્કી ને વિશ્વસઘાતી છે. તેની પાસે એને રહેવું.
ધણીજ દીલગીરી! એમાં ખીલકુલ શ્રમ નથી. તેણે મારા
ઊપર જીવન ગુજારવા માંડ્યો છે, સાજો મુઓ છે તેથી ધ-
રમાં ક્વેશ થાય માટે બોલતો નથી, હમણાં પાછા વીગ
હજારની માફાણુ માંડી છે. અરે! હૈય તેં ધારી હશે તે
થશે. પણ હવે મને સારાં ચિન્હ જણાતાં નથી. ધરમાં
કોઈની સાથે બને નહી, જીકું બોલવું. સમ ખાવા, આડી
કરી અને ઈર્ષા કરવી એમાં તો બાદજી નહીં, ફુટ મિલ્લ-
નને લીધે કોઈ ઉપર ગુસ્સે યતાં તો વાર લાગતીજ નથી.
હે પરમેશ્વર તેં મારે વારતે આપું રત્ન ક્યાં સંગાડી મુક્યું
હવું; કોઈ દીવસ ક્વેશ વગર તો ખાલીજ નહીં. વળી
મારાથી ત્રણ વર્ષે માઠી એટલે કજીકું તો ખરજ, માઠી
જાંભરની અને વળી ગામડાની એટલે કાંઈ કહીએ તો તે
માંની ધ્યાનમાં રાખવાની શક્તિ ક્યાંથી હોય! જ્યારથી
તેના પગલાં ધરમાં થયાં ત્યારથીજ ધરેણું ધડાવવાની ને
જીકું રહેવાની જગ લીધી હતી. હું ધણ્યુંએ જાણું કે જીકું
રહેવામાં કાંઈ માન નથી પણ તેના હમિયતા કજીઆથી

પ્રવેશ ૫ મો. સત્યવિજય નાટક. [૬૩]

કંઠાળી તેમ કરવા હા પાડી હતી. દરમીઆન બાપ ગુજરી જવાથી તમામ મીલકતનો કબજો મારા હસ્તકમાં આવતાં જુદુ રહેવા વખત આવી નહીં; નહીંતો એણે તો એનું પોત પ્રકાશ્યું હતું. ખરેખર “યથા નામ તથા ગુણા” તેનામાં નામ પ્રમાણેજ ગુણુછે. આ ખાતે તેની ફાઇને ખરેખર સાબારી ધટેછે. આ બાબત ઉપર રોજ બળાપો કરી માફ અર્ધ લોહી તો બળી જાયછે. વળી કહ્યું છે કે પ્રાણને પ્રકૃતિ સાથે જાય તેથી હવે તેને સુધારવાની આશા તો ફોગટ. “પાકે ધડે કાંઠા ચડે નહીં” આખી જીંદગીનું શાજા! પણ લાચાર જ્યાં જોવાય નહી ત્યાં શું કરવું? થાય તે ખરી, પરતાવો કરવામાં સિદ્ધી નથી.

(પડદા પાછળ) ગીતિ.

વગર વિચારે કરતાં, ધર શું પુછો પિધા પછી પાણી;
મા બાપે શા મારે, કર્મ કુટણી કંકાસણી આણી.

(અમથાલાલ પ્રવેશ કરેછે).

અમથો—બાપા હું તમને એક વાત કહેવા આવ્યોહું.

ક્યાનંદ—કહો ભાઈ શુંછે?

અમથો—આપણે ઘેર સત્યનાથ રહેતા ત્યારે આખો દીવસ ખુશાલીમાં જતો પણ હવે તો ખીલકુલ મને ગમતું નથી, તેની સોજતથી આખો દીવસ વિદ્યા વિલાસમાં જતો, લાયબ્રેરીમાં કુસંપ, હર્ષા, ધૈર્ય વીગે,

[૯૪] સત્યચિન્ત્ય નાટક. અંક ૨ જો.

રે સામે કેવાં ભાષણો આપ્યાં હતાં. દરેક માણસ
તેમની કેટલી પ્રસંશા કરેછે?

શાદ્દૂત વિક્રીડિતવૃત.

કાપી વે'મ વગાડિયો, વિજયનો, તેજોજી ડોકો અહીં,
કૂધારા મુળમાંયિ છેદિ વળિ સૂધારા વધારા સહી;
આગેવાનિ કરી ઘણીક રિતની, પંથે ચડાવ્યા બહુ;
તેનેયાદ કરે હવે ગુણ ધણા, સંભારિનેરે સહ. ૧

આવા માણસને કમ નસીમે ધરમાંથી પણ કાઢયો.
હું આમ બોલીશ અને મારી ખૂંટી હાલતો મુકી દઈ
શાણમાં ખપીશ એવું આપને સ્વપ્નું પણ આવ્યું હતું?
જીઓ તેની કામેલીયત? એના જેવો ભણેલો આપણા મા-
મમાં એકપણ નથી. તેનામાં દુર્ગુણ નામ નથી તે છતાં વિ-
ના અપરાધે તેને કાઢયો તેથી મને ધણું લાગેછે, ને આ-
મ હતું તો મને પણ એના ભિગોળ મોકલવો હતો
(ગળગળો થાયછે)

ધાનંદ-અમથા તું કહેછે તે તમામ બાજબી છે. છોકરો
ઘણો સારો અને ખબરદાર હતો, તેને કાઢવાની
મારી તલબાર પણ ખુશી નહોતી. પરંતુ જ્યારે તા-
રી માએ દુરાચલ ક્યો ત્યારે મારું કાંઈ આવ્યું ન-
હો! તેના સ્વભાવથી તો તું અભાવ્યો નથી, તેને
એક દુષ્ટ વેહમ ભરાવ્યો છે તે પણ તારા જાણવા

પ્રવેશ ૬ ઠો. સત્યવિજય નાટક. [૯૫]

માં હશેજ, મેં એને રજા ન આપી હોત તો મોટો
કળુઓ થાત, તે વખતની રિયતિ ઉપર નજર રાખી
ચાલરક વિચાર કરતાં મારા મનમાં એમ આશ્ચર્ય કે
તેને બહાર મોકલવો.

અમદો—જો તમે કહ્યું તે બાપા મેં સાંભળ્યું, પણ મારી
તો દુકામાં એટલીજ વિનાંત છે કે કાંતો એને
બેલાવો નહીતર મને એની પાસે મોકલો કે મારે
રેવરથ બગડે નહી.

દયાનાંદ—એ બધું તારી બાને કહેવાનુંછે; જો એ બેલાવવા-
ની હા પાડે તો મારે એને બેલાવવા ખાનકુલ વાં-
ધા છેજ નહીં.

અમદો—ડીક છે. જ્યારે હજી વધારે વાત ધીમી પડશે ત્યારે
હું વાગત જોઈ મારી બાને સમજાવી કહીશ. હું
જઈશું.

દયાનાંદ—હા સુમેથી જાઓ. (જાયછે),

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્વજ્ઞ કનઠુરીમાં વિઘ્નસંતોષીનું મકાન.

વિઘ્નસંતોષી મિષ્ટાનસાહ ઠોરશંકર
(પડા પાછળ) સપતન,ય,

[૬૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ના.

નાગચ છંદ.

મળેલ માલ હાથમાં, રહે નહીં હરામનો,
હત્તર યુક્તિયો રચે, ન થાય કાંઈ કામનો,
વિચારિ વાત તે નહીં, પ્રપંચ જે કચ્છા કરે;
લગાર અંત તેહનો, ન અર્થ કાંઈએ સરે. ૧

રમેશ—આધમે મીઠાનલાલ, પશુ તમારી સાથે આ કોણીએ,
મીઠાન—એતો અમરાવતીથી સત્યનાથ કરીને થઈના કાગળ
લઈ આવ્યા છે.

વિશ્વ—અ-મ-રા-વ-તી-થી સ-ત્યનાથ આંદા! બલે આ-
વ્યા પશુ કેમ આવ્યાછો વાર?

મીઠાન—આંહી દુકાને રહેવા.

વિશ્વ—કોઠારથુંકર જાઓને રસોઈ પાણીનો ખેત કરી આપો.

કોઠાર—બહુ સારું થઈજી આ આપ્યો.

વિશ્વ—સત્યનાથ હાલતો તમે આ માણસ સાથે જાઓ ને
પછીથી અહીં આવજો એટલે વધારે વાત કરશું
તમે દુકાને આવતા જતા રહેજો અને કામ કહીએ
તે કરવું.

વિશ્વ—બહુ સારું (જાને જાયછે).

વિશ્વ—મિઠાનલાલ મેં તમને જોલાવ્યા છે તેનું કારણ સમજ્યાંકિ
મીઠાન—(જાણી જોઈને) ના, ના, (મનમાં) સાળાને મોઢેજ રા-
મ પોકરાવવા.

પ્રવેશ ૬ ઠો. સત્યાવિજય નાટક. [૯૭]

વિદ્વ—પેલાના ભાગ પાડવાને.

મીટાન—ભાગતો પાડેલાજ છે ને; પાંચ હજાર તમારા ભાગ નાતો તમે લઈ ગયા છો ને આઠી પંદર પાડવાને ત્યાં છે તેનાથી પાંચ માહરા ને પાંચ કોઠારના ને આઠી ને પાંચ હજાર રહ્યા તે આપણે મન્યમુ મોજ મજા આ- તે જમ કરશું કેમ કીક કરી?

વિદ્વ—(મનમાં સાળો બહુ પેચ રંગે) પાડવાને ત્યાં એણે ૩ પીતા મુઝ્યા છે મારે તે આપણનેતો મનસે પશુ નથી મારે હવે નમતા બજવા રહેવું તો યે પ્રધાણા તું મેં દેખીશું નહીં તે એક પાડતો પશુ પતો લાગશે નહીં. ઉતાવળ થવાનો સમય નથી કેમકે

નારાય છંદ.

ઉતાવળે ન કામ કોઈ દી સરેજ પાધર;
જગીત નીચડે ન ધ્રામ. માનજો પરેખર;
પરંતુ કીરધારિને કળે કળે કરાયતો;
જરૂર યોજના તમામ, પારરે પડાયતો. ૧

(આસન) પશુ બાઈ એપતે ધાયા! હું મુનીમ એટ-
લે એ ભાગ મારા ને એક ભાગ તમારો નો એમ કદા-
પી કીક ન લાગેતો અડધો અડધ તો આપે?

મીટાન—જુઓ વાસ્તવીક કહીએ તો ધણી મહેનત કોઠારની છે
માટે અડધા ભાગતો એને મળવો જોઈએ પણ

[૬૮] સત્યવિજય ભાટક. અક ૨ જા.

એ બાંધું સમજ્યા. બન્ને એક હજાર વધારે સેનો.

વિદ્વ—એમ કાંઈ છોકરાં સમજવાનાં છે, મુઝો નક્કી કરું

આઠ મારા, છતારા ને વચ્ચે કોરના એક સીપા.

એ ખાતે અને એ આપણી મોઝ મઝાના,

મીઠાન—સીપાદતો એક નખેદખાં બાણ છે; મારે એને

પાંચ દશની મતા આપવી નોંધએ કારણ

ગીતિ.

બાણીના જન મનમાં, આશા મળ્યા આ વખતે થાએ;

ભરતાના ચોટામાં. કડકો દેતાં ચૂન થઈ બન્ને. ૨

એનેતે હજાર રૂપિયા શા! ને તાત શી! આંધું બાંધું

બાંધું શું બોલોછો! વળી તમારા આઠ શા સાડી! ને મારા

છ કેમ? બધાએ સરખા ભાગ પાડો. એટલે થયું?

વિદ્વ—મુઝો, ત્યારે સાત મારા ને સાત તમારા હવે
કાંઈ છે?

મીઠાન—(મનમાં)એમ, ઠીક. આ વખતેના હા પાડે પછી

યત્ન રહેશે. બાકી છ હજાર રહેશે તેમાંથી ખસે

કોરને અને સો શીપાઈને. બાકીના ગોળાખમાં પ-

ડશે. એને છતરના એમાં શું? એક કાઠી મારવી

અને વિદ્વસંતાપીને મારના એ સરખું છે.

(આસના)એમ, પછી કાંઈ છે?

વિદ્વ—ઠીક ત્યારે, તકીદ કરેકે સત્યનાથના બાણવામાં ન

આવે નહિતો એપણુ પોતાનો ભાગ માગશો તે કાંઈ

આપવું પડશે, એતો સાવ ભૂખ છે.

મીઠાન—અત્યારેતો બને તેમ નથી કારણુ ખાવો હમાણુ

ધોળકે ગમેછે, મારે હું એને ઘેર જઈ તપાસ કરીશ.

વિદ્વ—પછી ધોળકું થાય નહીં. જો જો, સંભાળજો નહિતો

કાનારે આજુ' વહાણુ બુડશે. થઈ વાત ધૂળ ધાણુ

થશે. મારે સાવચેત રહેજો.

ઈંદ્રવજ્રા.

હાથે ચઢેલું નહિ રત્ન મેળે, જનશે કદી આ તકતેજ રેશો;

આજુ' તરી વાણુ સમુદ્ર ભારે. સંભાળજો તે નબુડે કિનારે.

મીઠાન—(મનમાં)ખાવો ક્યાં ધોળકે છે એતો ઉડાવવાની વા

તો; (આસન) શીકર નહીં તે આપણા જેવા ઘણો સારો

માણસ છે, તે કાંઈ કાળું ધોળું કરે તેવો નથી પણ

મને સાંભરવું. પેલો સતીઓ આપણી દુકાનમાં રહે

શે તે મકનને ન મળે એમ કરવું નહિતો બધી ચક-

ર્યા જોઈ ઉઘાડું પાડશે. એતો એને કાંઈક કામ

ન સોંપવા વિચાર કર્યો છે કે કંઠાળીને પાછો ભા

ગી જનશે, થેક જાણશે કે એને ત્યાં કાંઈ કામ આપ-

વું નહીં, વેદીયાં દોરતે દુકાનના હીસાબી કામકાજ

માં શું સમજે. એતો ચોપડીઓ વાંચે ને ઘણુંતો

નાટકો બતાવી ભવાઈઆના વેશ કાઢે,

વિદ્વ—હું તમારી સાથે મળતો આવુંછું, હું એની તજવી-

જ રખાવીશ કે તે સતીઓ એકલો રહેજ નહિ.

[૧૦૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

કોરશંકરને બળાવી દેશું. માટે તેની શીઠ રાખવી નહિ.

મિથાન—એ કામમાં તમે કાચા નથી કે કઠેબું પડે પાણુ હશે હું તો પેલા કામે જાણુ છું.

વિદ્વ—જાઓ—હું પાણુ બહાર કરવા જઈશું.

(ગાને જાય છે).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્વલ્લ. પાકશાલા.

કોરશંકર. સત્યનાથ. (વિદ્વસંતોષી.

મિથાનલાલ.

(પકલ પાછળ)

મુલ્લપા છંદ.

સત્યને આશરે, છાંદગી જાણુવી. તે પરે સર્વે બ્રહ્માંડ માંડયું;
જન્મ હાર્યો જરા, સત્યના પંથથી, એક પાણુ પાદ જો દેાય
છાંડયુ.

જો પડે મારે મો'કમ ચિર તોય પાણુ, સત્યનો છેડસો જે ન છોડે;
તેહની વા'ર કરનાર કિર્તારતો, આજરે મદદ દેવાને દોડે. ૧

કોર—સત્યનાથ આજે રસોઈ માટે થું થું સીકું બાવવાડું છે?

વિદ્વ—દોડશેર સોટ ને ચાર રૂપીઆબાર વી.

પ્રવેશ ૭ મો. સત્યવિજય નાટકઃ [૧૦૧]

કઠોર—અરે, તમે તો અહીં છ મહીના થયા આવ્યાછો પણ કોઈ દીવસ ખે હાથ ભેળા કરાવ્યા નહીં. રોજને રોજ તે એનું એ કેમ બાવે? કોશળીઆ શા માટે થાઓછો? ક્યાં આપણે માથે છે? કોના બાપની યુગ્ગરાત? કરોને લાડવા કે મન તૃપ્ત થાય ને આધાની લેહર પડે. શેઠને ક્યાં પૈસાની ખોટ છે; ને આવેછે તે આપ જાયછે તો તમે તો શેઠના માનીતાછો માટે તમારે વિષે તો તેમને કાંઈ બોલવાપાણું રહેશે નહીં, માટે મારા મહેરબાન કહ્યું માનો ને માફ પણ ભિયું કરાવો. હું સીધું લેવા જઈ છું. ને તમે તૈયારી કરવા માડો.

સત્ય—(મનમાં) વીશ હજારનો પતો બાતમીથી હવે મને બરાબર મળ્યે છે, તો આપણું રૂપ શા માટે બતાવવું ન જોઈએ, આ ઠીક લાગ આવ્યોછે. (આસન) નહીં, નહીં, એમ થાય નહીં. મને મિષ્ટાન આપું પસંદ નથી તેમાં વળી વગર પ્રસંગે અને કોકને પૈસા આપું એ મને બાવતું નથીને બાજુની પણ નહીં—શેઠ કદાચી બધું ખર્ચ મંજૂર કરે—અને આપણે કરીએ છીએ તે બાજુની માને એટલે આપણામાં મુકેલ વિશ્વાસનો આપણે ગેર ઉપયોગ કરવો? ના, ના, તે બનેજ નહીં. અગર જો કે શેઠ પૈસા-

[૧૦૨] સત્યવિજય નાટક, અંક ૨ નો.

દારછે. અગર જોડે શેઠને નામે રેજી મિલ્કત બિડા-
વીએ તોપણ એને જોડ આવે એમ નથી. અગર
જો કે આધાની બાબતમાં શેઠ કાંઈ ખોલે તેના ન-
થી, તોપણ તેના હકમાં એક રૂપીઆનુંતો શું લે-
કીન એક બદામનું પણ નુકશાન ન કરવું નોંધ્યે,
મોટા લોકોની ગામે ગામ દુકાન હોયછે ત્યાં પોતા-
થી ન પહોંચી શકાય તેટલા માટે મુનીમ વાણેતરને
માકલેછે તે શેઠ પ્રત્યે પોતાનો ધર્મ ખુલી જઈ આ-
ડું અવળું કરે એ કેવું દુઃખદાયકછે? મુનીમના હા-
થથી લાખો રૂપીઆનો વહીવટ થાય છે, તેજ મુની-
મો ખુટે, શેઠના પૈસા ઉપર હાથથી જુએ, વહીવટ-
માં અપ્રાણિકપણે ચાલે. ને સઘળું ઉચાપત કરે ત્યા
રે આ દુનીઆનો વહેવાર શી રીતે ચાલે? આ
સંસારનું બંધારણ પ્રીતિથી છે તો અરસ પરસ
પ્રીતિ હોવી જોઈએ, પરંતુ તેનો લોપ થાય તો પ્રા-
પ્તીની આશા ક્યાંથી? ને જ્યારે પ્રાણીની આશા મ
ઈ એટલે કોઈ માણસ તન મનથી કામ કરે નહીં.
આ વારતે નોકર આકરોને પગાર મળે છે, તો તે
પ્રમાણે તેણે સંતોષ માની કામ કરવું. તેના હરેક
કામમાં સત્ય અને પ્રમાણિકપણને આગેવાન રાખ
વાં. સંકટ સમયે હીમત રાખવી અને હરેક રીતે ઉ-
પરીના હકમાં મહેતર થાય એમ કરવું. તેના બદલા

પ્રવેશ ૭ મો. સન્યવિજય નાટક, [૧૦૩]

માં જોઈ ચાકરની પણ બુલ બાણી જોઈએ. અને તેમને હુંકારા હુંકારાં કે ગાળો નહિ દેતાં બાઈઓની માફક ગાળવા જોઈએ. નો આ પ્રમાણે યાય તો સમાગમ ધણા દીવસ રહેવાનો, નહીં તો ધણા દહાડાનો પર થયેજ સંખંધ અસંતોષરૂપી વાવાગો-રાને સીધે એક કરોળીઆની જાળની પોંડે એક કાણુમાં લપ થાના. મોટેહો બાઈઓ સંપસાંની સત્ય ઉપર આધાર રાખી ચાલે.

કોર—બાઈ, તમે આ બાંધુ બાંધુ પોતા તે સાંભળી મા-રેતો જીવ અકરમ થઈ જાયછે. મેંતો મારા જન્મનારામાં તમરા જેવાની વાત સાંભળી નથી. એતો દીક, પણ મોંઘા કેમ થયોછો? બાઈસાહેબ ધણા દીવસ ધણા બાડવા ભેગા થયા નથી, મોટે આજતો કરો. હું તમારો પાડ માનીશ. તમને જ્યાં કાંઈયે બરછે, કેવા નિમ્મસંતોષી અને મીઠાનલાલ તો રે-જા મહા દહાડેછે, તમે તમા અને વળી ગરીબ મા-જુશ અટકાવે જાતે જીવ આજતો નહીં હોય. નો તમને અણુવગત થાતી હોયતો હું ગપાટાલાલને તેડી આનું. જો રહેશે અને ફક્ત અગીઆર સાકુજ આશે. શકેને તો પરમેશ્વરનો પ્રતાપછે.

સત્યનાથ—કોરશંકર તમે વધારે બોલી મારા જીવને ક્ષેપ

[૧૦૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

કરાવશે નહીં, અગર તો આકાશ પાતાળ એક થાય,
સમુદ્ર પોતાની માઝા સુકે, પૃથ્વી રસાતાળ બન,
પશુપક્ષીઓ ગાણુસની પેઠે બોલતા માંડે, મહાકવિ-
ઓહા ચાલતા બંધ પડે, સૂર્ય કાળો ઠીકરા નવો
થાય, હું નાશ પામું, માથું જેદાન મેદાન થઈ બન્ય
તો પણ હું મારા શેઠની એક પાઈ પણ બગડવા
દેનાર નથી. તમારા સોદાનાં કાવત્રાં બધાં બાણુતા-
માં આવેલ છે. વીમ્ભસંતોષીની ચાલ બીજકુલ પસંદ
કરવા લાયક નથી. અરે કર્મકુટાઓ, વિચારતો કરો.
તમને તો હાંકી કાઢ્યા તો તમારા શા હાલ થશે?
આપો શેઠ મળવો મહા મુશ્કેલ છે, તેજ શેઠ બાપર
તમે કાળો ડેર કરવા માંડ્યા છે.

ગીતિ.

ભિગા થઈ સૌ ભાઈ, ભલા ડેરિ નહીં ભલાઈ વિચારી;
કાપો મેઠા ડેરી, ડાળ તમે ડામ અરે ગો અવિચારી. ૧
કહોર—સતીઆણ, એતો તમે બડા કાઢકાછો તે બાણુઓ
છીએ. સાચાના બેટા છો તેમાં બીજને શું? આ-
વાનું કહ્યું તેમાં વસમુ લાગ્યું. જરા વિચારીને બો-
લો. તમે ભણ્યા તેમાં અમારે શું? કોને ન્યાલ કયે?
નવા આવ્યાછો તેથી રોક પાડતા હશે. તમારા વિશે
વિમ્ભસંતોષી જોરહું બોલે છે તેટલું અરે બાણુય છે.

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક. [૧૦૫]

પણુ વાદ રાખો કે વિમ્મસંતોષી જેવું તેવું માણુસ નથી.

સત્યનાથ—આખી જાણનાના જાણવામાં છે કે વિમ્મસંતોષી મહા લુચ્ચો માણુસ છે, તેણે જે રૂપીઆ ઉડાવ્યા છે, તેનોજ હું તપાસ કરવા આવ્યો છું, ને હસ્તર કપાથી તમને શીક્ષા મળશે.

ગીતિ.

પાપ રહ્યું નહીં જાનું, પકડાયાછો તમે બધા લોકો;
બળે ન પરતાવેથી, હવે મુકતાં લાખગણી પોકો. ૧

કહોર—(મનથી ગભરાઈને) શું. એમ હું કાંઈ ખીલવારવે ખી-
નાનો છું? તમે કાળે કાળે કુસ્યા-હસ્યા તો હું પાં-
દડે પાંદડે ફર્યાદ્યું—જનઓ તમારાથી થાય તે સુમેથી
કરજો. વળી.—

સાત્યનાથ—ઠીક પણ જનઓ સીધું બધું આવો!

કહોર—આઓ મુજામાંની હવે, લક્ષ્યગુતો એવાં છે. જાનને
ખ. પું છે!! તમે મને માંસો! માટે હું તો આ વિ-
મ્મસંતોષી પાસે આવ્યો. (એમ પછીને વિમ્મસંતોષી
તથા મિષ્ટાનખાલને તેડીને પાછો આવેછે.)

વિમ્મ—(આઓ કાઢીને) કેમ સાત્યનાથ આને કેમ માર્યો!

સત્ય—મેં એને માર્યો નથી. તેમજ એ વાતમાં હું કાંઈ જા-
ણતો નથી.

[૧૦૬] સત્યવિમલ નાટક. અંક ૨ જો.

કડોર—કેમ તમે નથી માર્યો? ને વિદ્યસંતોષીને જે મનમાં
અથવા તેમ ગાળો દીધી નથી!

સત્ય—ના, ના, તમે કહો છો એ તદ્દન ખોટું છે, ને તેથી
જીલ્લું તમે જે મારે માથે કર્યું છે તે તો પરમેશ્વર
બનાવે છે,

વિદ્ય—સ મનાય, તમે કેમ આમ ઉપાડી જાણી છે. અમારી
પૂંડ પાછળ તમે શી વાત કરી? એવું બોલતાં તમારી
છામ કપાઈ જતી નથી? તમે તે શું નિસો કરી
લવડી કરતા હતા? અમરાવતીથી આટલે આવતું
પડ્યું. તેથી શાન ન વળી કે અહીં પણ તે શાન ક-
રવા માંડ્યું છે? જે જે.

અ.મ.—(વચમાં બોલી ઉઠે છે) વિદ્યસંતોષીભાઈ, તમને જે
કાંઈ એ લગાડે કહ્યું હશે તે ખીલકુલ ખોટું છે, એ
મહા પ્રાંચી માણસ છે. તેના જેવા માણસને દુકા-
નમાં રાખવાજ નહીં જોઈએ.

વિદ્ય—એને દુકાનમાં રાખવો જોઈએ ના ન રાખવો જોઈએ
એ મારું કામ છે. તમારે પંચાત કરવાની શી જ-
ર પડી? તમે મને લુચ્ચો કહો છો, અરે શું એ
બોલ બોલતાં તમને સગાર પણ શરમ ન આવી?
કોઈ સારા માણસને કહાંકે અમારી તમે જીવવાની
આશા રાખો છો? તમને ખીલકુલ અનુભવ નહીં.

પ્રવેશ ૭ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૦૭]

છતાં લોકોને આપ અખ્તીઆગીથી અપમાન આપોછો? કેવા અનર્થ! કેવો ગુણમ? ત્રાહ! ત્રાહ! આવાં માણસો તો ભણ્યા એટલે પોતાના મનથી જાણેછે કે અમેજ ગણ્યા, પણ અરે નાદાન, તારા મનમાં નક્કી સમજી રાખ કે હજી તું વિદ્યસંતોષીના ઝગારામાં આંખો નથી. જો કદાપી આંખો તો તારાથી એકપળવાર પણ જીવાતાનું નથી.

સત્ય—વિદ્યસંતોષી ભાઈ એતો સ્વભાવિક છે કે.

(ભુજંગી છંદ.)

કહે માયું તો લાગશે તર્ક ખેડું, સુધારે કોવોજ એ જનમાટું;
નહીં આપની ભૂલ આપે કળાય, ખતાવે બિજનતો સુધારેજ ધાય.

માટે ખેર, ખેડું લાગ્યું તેની શીકર નહીં, જે થયું તે થયું, પણ હવે તમારી ચાલ ચલાયમાં સુધારે કરો. તમે પ્રમાણિક થાઓ. સત્ય ઉપર આધાર રાખો અને તમારા જે કાંઈ પ્રપંચ હોય તે એકદમ છોડીદો તમે માટી માટી ખૂસો પાડોછો તેથી હું ખીલકુલ ખીવાનો નથી. હરેક માણસને સારી શીખામણ દઈ તેની કુચાલ છોડાવી સારે રહેતે ચલાવવા એ હું મારો ધર્મ સમજું છું તેમાં તમે—તો મારા શંકના સાળાછો તેથી તમારામાં જે ગેરવર્તણૂક હોય તે મુકી દેવા કહેવું એતો મારી પેહલી ફરજ છે, જે તમે સુધરશો તો તમારા તેમજ શક સાહેબના હકમાં

[૧૦૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

મહો કાયદો થશે, મારે માહાર કહેલું ધ્યાનમાં લઇ આજ-
થીજ તમારામાં જે કુછંદ છે તે તજવા માંડો.

વિદ્ધ—અસ, અસ. હવે વધારે ચપ ચપ નહીં કર. નહીં
તો તું એક ઘડીના છઠા બાગમાં જમપૂરી પહેચી-
શ. શું તું વિદ્ધ સંતોષીને ગરી ગયેલો સમજેછે? આ
હ્યા બેવકુશ તું પાંચ વર્ષનું કીકલું મને બહોતર
નાને શીખામણુ દેવાં આપ્યોડે? કું જ્યાં સુધી ન-
થી બોલતો ત્યાં સુધી તું બક બક કર. પણ હવે
બંધ રાખ એક તમાચો પડશે. ગિટાનલાલ તમે
કેમ બોલતા નથી?

મિદ્ધાનલાલ—જે તમે કહોછો તે બરાબર છે, તેમાં એક પા-
છ બાર પણ તફાવત નથી. આતો માંકણને આં-
ખો આવી. ખાવાને લોર મળે નહીં ને શેખી આ
ધા ગામની. મેંતો એને જ્યારનો જોયો ત્યારથીજ
ગેતી ગયો છું.

સાલિની છંદ.

ચિતેજો કું, મૂખ જોતાંજ વેંત, કેગ્યા આવ્યો કાંઈક કર્વોજવેત;
રાખ્યો આને, જીવતો એજ માટી; કીધોછેરે મર આપેજ માટી. ૧

વળી એને કોઈનું ખોટું બોલવા શી જરૂર હતી?
તમારા જેવા માણસ સાથે બોલવા હીંમત ધરે છે એ
ગણ ના ભાયક કામ કરે છે, મારે એને સખત સખત થ-
વી જોઈએ.

પ્રવેશ ૭ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૦૬]

વિપ્ર—એ દુષ્ટને હું સખત શિક્ષા કર્યા વગર છોડનાર નથી.

તે-ધણે હરામખોરછે તેની આંખોજ કેવી પાછછે?

(પડદા પાછળ)

દોહરો.

ધર્માદીલગિરિદીલની, દુઃખ સુખ ને થાય,

પ્રીત ખુશીને કોધ સૌ, આંખ થકીજ કળાય. ૧

ખેટાછતે આટલું છોટે આવતું પડયું. પણ કાંઈ અસર થઈ જાણતી નથી. એર, બને ઉપાય જ્યાં નથી કરતે આવડતો. આ ફેર એવો ઉપાય કંઈ કે ખોજ ભુલી જામ. અરે લગાઈ, તું સાંભળ. તેં મને ને અપમાન આપ્યું છે તેનું વેર લેવા હું આજ કડાશુ પ્રતીજ્ઞા લઈશું તો માદરાખ કે તું મરેલા કપાટામાંથી કેમ બચે છે?

શ્રાવ—એ બધી સિદ્ધાઈ જવાદો. બાંધી મુડી લાખની નહિ તો એક ક્ષણમાં તમારી આગરતા કાંકરા થશે. મને તમારાં કુડ કપટ ખુલાં કરતાં શરમ આવેછે.

વિપ્ર—તું ખીચાઈ મને શું કહેવાનું હતું? એકદમ ખોલી નાંખ? નહિતો તારું પેટ ફાટી જાય. તારા જીવાની ધમકીથી જો ખીડીતો હોતતો વિપ્રસંતોષી આવડો થાત નહીં; સત્વર જોલ, નહિતર લાત મારી ગડદમ પેચ કરી નાંખીશ.

શ્રાવ—હુઆઈ કરવી ને વળી આટલો બધો મીઠાજ શા ઉપર? તમે શું શેઠના રૂપીયા ખાઈ જઈ આવોને ત્યાં

[૧૧૦] સત્યવિજય નાટક, અંક ૨ ભા.

નથી મુક્યા? શીકર નહીં, જુઓ, હવે તમે એ રાનીયા
કેમ પચાવી શકો છો?

વિદ્વાન—(મનમાં) આ હરામખોર બધું જાણી ગયો જાણાય છે
અરે ભુંડી થઈ (મિટાનલાલ તરફ જુએ છે.)

મિટાનલાલ—શું જુએ છો! ચડે તે પડે, મારો હરામખો-
રને? ખૂબ પુન પાત્રી કરવી કે કોઈને કહી શકે
નહીં અને દક્ષીણામાં.

ગીતિ.

રત્ન જ્યૈશ્વં દેતાં, વિદાય થાશે વિદાયગિરિ લહને,
માર કડાકો પડતાં. વિજયી વેગે જાય જીવ લહને.

વિદ્વાન—બહુ સારો ઉપાય સાળાશ છે તમને, મેથી પાક પે
ટ ભરીને ખવરાવવો. (એમ કહી ત્રણે જાણુ ગડદા
પાટુ વીગેરે મારવા મંડી જાય છે.)

સત્ય—અરે બાપજી હવે રહેવાદો. મને બિન ગુન્હેગારને શા
સાર મારો છો? મેં તમારું શું બગાડ્યું છે? મારાથી
માર નથી ખમાતો (રોય છે.)

વિદ્વાન—હાં, મિટાનલાલ ચલાઓ, શું જોઈ રહ્યા છો સાલાને
આજનો આજ જમપુરી પહોચાડી દઈએ, આ ના
લાયક માણસ દુનિયામાં વધારે જીવવા લાયક નથી.
કરો પૃથ્વી ઉપરથી ભાર ઓછો,
(જોરથી મારવા માંડે છે.)

સત્ય—ઓરામ! મરી ગયોરે બાપ! અરે ભાઈઓ મને મા

પ્રવેશ ૭ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૧૧]

રથેતો કાંઈ હાથમાં નહીં આવે હલદી ખલ્લ
હત્યા જાગશે- મારૂં પાંસળે પાંસળું દુખેછે હવે જવા
દે, હું ઉપકાર માનીશ.

વિદ્ધ—અમારે ઉપકાર નથી જોયતો.

(મિટા—સતી આ. સાચું બોલી પ્રમાણીક થા. આ વખત તા
રૂં કાણુછે. બોલાવ તારા થેકને!!

સત્યનાથ—હે જગ વ્રાતા પરમેશ્વર! હું દયાળુ પિતા!

બસંત તિલકા.

તારા પિતા અવર તા મુજને ઉગારે,
વારે ચઢે જગદિશા બહુ માર મારે;
તારી કુળ યિં અમિયા બહુ જન દેતા.
તારેજ આશ્રય ગણે મુજ રાંક જેવા. ૧

આ વખતેજ અતિ ઘણી નળણી દશામાં,
આ દુષ્ટ લોક ગણતા નયિરે કશામાં;
પ્રેરે હવે સુમતિ આદુર જન હાર,
જશે પ્રમુ નિકરતો જિવ આ જરૂર. ૨

મિથિાનલાલ—જો અમારે કહ્યું કરે તો જવા દહએ, નહિ
તો કાંઈ કાળે છોડનાર નથી.

સત્યનાથ—જો કહેશ તો વ્યાજખી હશે તો કરીશ.

વિદ્ધ—હજી હરામખોરને લાજ નથી. મારો, મારો.

સત્ય—બાપજી જો કહેશ તો સાંભળીશ.

[૧૧૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ભા.

વિદ્વ—હીક, ત્યારે સાંભળ—તારે આ રૂપીઆ બાબત કોઈ
આગળ વાત કરવી નહીં. અને તારે કાલને કાલ
અહીંથી અમરાવતી જવું.

સત્યનાથ—આ મેં સાંભળી લીધું હવે કાઢછે?

વિદ્વ—ના, બસ. (મિથાનરાજને) એ કબુલ કરે છે માટે
છોડો.

મિથાન—જેમ મરજી.

(બધા જાયછે).

—૦૦૦—

પ્રવેશ ૮ ભા.

સ્થળ. અમરાવતીમાં અમથાલાલનું વિદ્યાલય.

અમથાલાલ. હંકાસકુંવર. દયાનંદ.

(પડદા પાછળ)

મગડી ચાલતી સાળી.

સદયુક્તો શાણા જન કેરા, યાદ ધડી ધડી આવે;

કુચાલ કાઢિને સતસંગત, સારું રથાન અપાવે.

શું સારું ખોટું તે જાણે, સારો સંગ થવાથી,

સારા નરસા મિત્રની અસર, જાય ન દુર જવાથી.

અમથો—(એકલો) અરે રામ ધરના કેવા હંગામો!! સર્વ મન

ગોળાં તેમાં નુકશાન તો આપણનેજ! બાપા બેઠા

પ્રવેશ ૮મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૧૩]

છે ત્યાં સુધી તો ઠીકછે, નહિ તો શી ખગર શા હા-
લ થશે. વિદ્વસંતોષી માંમો જાણું મનમાં આંખે તેમ
ઉડાવી ઘઈલુડી આવેછે, બાને લીધે તેને કાંઈ કહેવાય
નહિ. નહિતો જો એકવાર દુરંગાબાદમાં મોકલીએ
તો સાન વળે. વીચ હબર તો હમાણુંજી બિચાર
આતે કંઈ ગળ્યા! સત્યનાથ પાણુ હવે આપણા ધર-
માં રહેનાર નથી; કારણુ તે તો જતો હતો પણ બા-
પાએ કહ્યું એમ. એ. ની પરિક્ષામાં પાસ થયા પછી
જજે; તેથી રહ્યોછે નહિતે. હવે એ વિદ્વાન માણસ-
ને આપણી શી દગ્ગરછે. આણુ એમ. એ. થશે,
એટલે એનો સમાગમ પાણુ જશે.

(રાગ સીતાના મહીનાનો.)

આ શું ધર મારાના હાલ, ચક્ષુ હવે બિધડી,
ચંન કાંઈ ન લાગે માલ, મરેછે સહુ લડી. ૧
બુઢો બાપ થયોછે વિશેષ, સીતે નહીં એહની;
મામાં આક્રમ નહિ લગ્યેશ, તેથી સુખી તે નથી. ૨
મજિઓ મામો મુજને નકામ, લુડી જાણું તે ગયો;
આજુ દેશ દેશાવરે નામ, દુઃખી હું હવે થયો. ૩
ગયાં કિર્તિ કરાણિને સાખ, ફરિ ક્યમરે મળે;!!
રૂઝ મારા હાથમાં રાખ, હજી જો તે નહીં રજો. ૪
સત્યનાથ હવે મુજ પાસ, રૂડી શિખ આપતે;

[૧૧૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ભા.

વળિ થાત ન આમ નીરાશ, બધાં દુઃખો કાપતે. ૫

એનું કપડિની સાયલે કામ, કૃતે યશ્ચ કેમરે?

પણુ સત્યના બેલી રામ, કંઈ એને સેવરે. ૬

(કંઠસદ્ગુરુ આવેછે.)

કંઠસ—બાઈ, કેમ આવા ઊંડા વિચારમાં પડ્યોછે? શું તું

એ પણુ એમની પેઠે ગેંગડીયાં તાંચતે, ધીબ્બો કે?

તાડે જરીર તો રેંચ લેવાનું જામછે. હાન, હાન.

એમ કેમ?

અમથો—બા, તું એવું કરે એટલે લેવાનું જ નામ કની? સ-

ત્યાય આઈ હતા ત્યારે માત્ર પાન કેતું પ્રકૃતિ

રહેતું! તેના ગવા પછી તો મને જરા પણુ એકેન

પડતું નથી. તેના બીના મને કાચુકાર પણુ ગોઠવું

નથી. તને દહીએ છીએ એટલે પાકરી સીસાઈને

બેસેછે. પણુ ફેટે કે તે શું ખાટો હતો કે કાઢે

પડેમ?

કંઠસ—તે ખડખડોછે, તેથી જો એને આવ્યા પછી કેટલું

નુકસાન થઈ; અને ગવા પછી કેવી સીસા હરિર થઈ?

અમથો—પરતી શું મહી?

કંઠસ—વીજ હજારની એટ મઈ અને આગ લાગી તે તો

જુલો.

અમથો—આ સી વાત? શું તે રહેવાથી એમ થયું?

કંઠસ—હા. હા.

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક, [૧૧૫]

અમલો—તું શું સમજે છે, મામા રૂપીઆ ખર્ચી ગયા તે-
થી ખોટ ગઈ અને નોકરોની બેરીકરાઈથી આગ
લાગી તેમાં એ શું કરે? તને કોકે બરમાનીને જીવ
કરી જણાવે.

કુંઠાસ—અને તો નહાતાં છોકરાં કરી? કે કોક સમજાવે
એક સમજાવે, અમારામાં કંઈ અકલ છે?

અમલો—અકલ હોય તો સગનાથ ને આવો પ્રાંતિપાત્રને
નિર્દેશ માણુશ હતો તેને કાઢવા જક લે? વાંક તા-
રો નથી પણ મારા નસીબનો, હું સારો થઈ ને
બાણી ગઈ પાંચ લોકમાં આજર પામું એ તારા-
થી ન અમારું તેથી તેને કાઢવો.

કુંઠાસ—અમે તારાં બેરી ખરાં કરી? એતો બહું ખોટું
તું અકલો યહ મને પવનીય નહીં. તું તો રાજ
આગ કહી મારું અર્ધ લાહી ખાળી નાખે.

અમલો—એમાં લાહી ખાળવાનું શું છે? હુતો સવારે કનકપૂરી
સત્યનાથ છે ત્યાં જવાનો છું, મારે રજા આપવી હોય
તો આપ.

કુંઠાસ—ના, ના, એમ થાય નહીં.

રાગ વણઝારનો.

કેમ જુદાઈ છરવું પ્રત પ્યારારે,

મુજ એક ન હુંથિ રેવાય, ન જાસમ મારારે.

[૧૧૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

એક કાણુ પાણુ ગાદરે; પુત્ર પ્યારારે;

તુજ વણતો જુગ સમ જન્ય, ન જ સમ મારારે. ૨

મારો શોખી ગિજો રાખશું, પુત્ર પ્યારારે;

મુકો સત્યનાથનું નામ, ન જ સમ મારારે. ૩

અમથો—યાશે ન વાત એ કોદિને, માત મા'રીરે;

જવા નફિ હવે પરદેશ. કરીછે તપારીરે. ૪

કુંકાસ—(અમથાલાલ જવા માંડેછે તેને પકડી રાખીને) કું
તને જવા દેનાર નથી.

અમથો—જો સત્યનાથને પાછો મોખાવે તો રહેવાનો નહિ
તો જવાનો.

કુંકાસ—ના, ના, એનેતો હું બોલાવનાર નથી, કહેતો આણુ
પરણાનું પછી કાંઈ.

અમથો—છટ, છટ, નોનસંસ. હું તો જવાનોજ.

કુંકાસ—(મનમાં) આણે તો ફરી હક લીધીછે, સત્યનાથ
આવે તોપે મારે શી હરકતછે, મારો રોડ પડી
ચુક્યોછે વળી ચંપેં કરશે તો કાઠી મુકશું.
(આસન) ઠીક મારી હાછે, પછી કાંઈ.

(દયાનંદ આવેછે.)

દયાનંદ—કેમ મા દીકરો શું સલાહ કરેછો?

અમથો—બાપા, મારી બાએ સત્યનાથને પાછો બોલાવા હા
માડીછે માટે કામજ લખો કે સત્વર આવે.

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૧૭]

દયાનંદ—ના, ના, એનું અહીં કામ નહીં, એતો ખડપગે છે
તે તારી પા હા પાડે નહીં.

કંકાભ—હા, છે તો એમ, પણ છોકરાને પરદેશ કાઢતાં મારી
નાત જાતમાં આગર જન્ય તેની હા પાડું છું. નહિ
તો મારી લગીર પણ મરજી નથી.

દયાનંદ—ત્યારે રહેવા દે.

કંકાભ—ત્યારે મનતો છોકરો પરદેશ રંગડે એ ઠીક, પણ
તારું મન માને નહીં. મારી આગળ સારો, મારે
ક્યાં દશ પાંચ છે કે અળગો ફરું.

દયાનંદ— આપાઈ ત્રણ તાળની.

(મરસીયાના રાગમાં પણ ગવાય છે)

મને આવે ભરોસો ન તારો, ખરેખાર સ્વભાવ છે ખારો;
એક વાર થયું તે હું જાણું, સત્યનાથને ધરમાં ન આવ્યું. ૧
કંકાભ—સ્વામિ મારા સમજે બોલાવો, પ્રિય પુત્રનું મન મનાવો;
ધણો આઠળો મૂળ સ્વભાવ, બોલ્યું આવ્યું કરજો માફ. ૨
દયાનંદ—(હસીને) લે ત્યારે, લખું. પણ તો પાછી ના કહેતી!

કંકાભ—હા, હા, સુખેથી લખો.

દયાનંદ—અમથા લખવાનો સામાન લાવો.

અમથો—લોજી,

(કાગળ લખી ટપાલમાં મોકલે છે.)

【૧૧૮】 સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ. કનકપુરીમાં મકનનું ઘર ને પછીથી
ફોજદારનું ઘર વીગેરે.

સત્યનાથ મકન દ્રાજદાર બજારમાં
ગણગણે વિવ્રસંતોષી મીઠાનડાસ
કઠોરશંકર.

(પડા પાછળ)

ઈંદ્રવજ્ર.

શું થાય નો ગાળ પડે હજારો, લૂટાય બંડાર કદીક સારો;
આરોપ આવે કદિ શીર ખોટો, નસત્ય છોડે જન એજ મોટો. ૧
સત્યનાથ—(મકનને ઘેર જતાં રસ્તામાં) અરે રામ? જ્યાં જ-
ઈએ ત્યાં નશીબ પાસેને પાસે.

દોહરો.

હરેક રીતે આદર, પ્રતીકૃત મુજપાસ;
કોનો કાઢું વાંક હું, નશીબ પાસેને પાસ. ૧
ગઈ કાલે દુષ્ટ લોકોએ મારી મારીને અર્ધમુઓ કરી
નાંખ્યો. પણ તેની કાંઈ ચીંતા નહીં. કરણ.

શાર્દૂલ વિક્રીડિતવૃત.

આલે મેર ડો ગિરીવર, બધા પાતાળ બધું વળે;
પ્રલેકાળ સમીપ આવિ મુજને, છોને ગળે આપળે.

પ્રવેશ ૯ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૧૪]

તોએ સત્ય ન છે.ડિ દેઈ કદિએ, સૂકું નહીં ધર્મરે.
 પીડા પંડ પડિ ચંદુ કયમ? નહીં, એ વાતમાં શર્મરે. ૧
 પોતાનો ધર્મ બુલી જઈ ખરાબ કૃત કરતાં તેના કરતાં
 મોત વધારે પસંદ કરવા લાગ્ય છે. કુડ, કપટ અને
 બુમાઈ આ તપત વધારે જોવામાં આવે છે. મને ને
 માર પડેલા છે તે સત્ય અને પ્રમાણિકપણને લીધે છે
 એટલે એ માટે તો મને કાંઈ ચાહું લાગતું નથી. પણ
 હવે મારે મકનને લઈ કોઈદારને મળી ગફતગર ખાવાનું
 ઘર જગત કરાવી રૂપીયા હાથ કરી લેવા જોઈએ. (એમ
 વિચાર કરી મકનને ઘેર આવેછે.)

મકન—આવો સત્યનાથ, આવો, તમે ક્યાંથી આવજ
 બુત્તા પડ્યા?

સત્ય — બાઈ ગરજે—કેમકે.

બુમંગી.

વિના કામ આવે નહીં કામ આવી. વિના સ્વાર્થ થટે નકે' કાઈ બાઈ
 વિના સ્વાર્થ વાળી મળેના સગાઈ. વિના તે નખાલી જડે કામ આઈ. ૧

(પોતાને ચીતેલ હકીકત તમામ કહી રહ્યા પછી) આપ
 જો શ. માટે કોઈદાર પાસે આવો જઈએ નહિતો ને માટે
 મને માર પડેલા છે તેનું કાંઈ સાર્યક થાશે નહીં. વળી.

ગીતિ

હજાર વિધતો આવે. કાર્ય કરતાં રૂડું એમ ધારી;
 સત્વર સાધી લેવું. સદા સમજિ એટલે ધણી સારી, ૧

[૧૨૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

મકન—ભાઈ ખરી વાત કહો છો, પરંતુ તમારા ઉપર એ હરામખોરાએ પોતાની હલકાઈ જાણાવવા બાકી રાખી નથી. આ ધૈર્ય બાળત પરમેશ્વર તમને બદલો આપશે.

તોડક.

ધનસાક મળે હરિ હાથ ખરો, મળવા સહુ અર્જ કરો ન કરો;
શુભ કૃત ધ્યુ નહિ જાય કદા, શુભ રોપ જને દિનકો કળદા. ૧
આલો, ફાજદારને મળીએ.

સત્યનાથ—હા. પણ તે સીકારીતો નથી કે?

મકન—ના; ના, બહુ સારા માણસ છે. તે ડોહાંતી એક બાગ પાણુ લેતા નથી, ફક્ત શેહરવાશીઓજ તરકડી છે. સારા બાગ્યે જો અમલદાર આવા મળ્યા ન હોત તો આપણા જોવાથી રહેવાય નહીં. (એમ વાતો કરતા ફાજદારને ત્યાં જઈ ઉભા રહે છે)

જાડરખાં—(તેમને અંદર જતા જોઈને) કામકું અંદર ધુરતે હો, ક્યા કામ હે? હમકું બોલો.

સત્ય—(મનમાં).

દોહરા.

અમલ ચીજ બહુ આકરી, કિરવે સજ્જન મંન.

પણ તણો એક તરકડો; રોકે મોટા જન. ૧

(આસન.) કામ કહેવાય એજું નથી, પણ રખા મળ

પ્રવેશ ૬ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૨૧]

વું છે. માટે જો એમ હોયતો ક્રોધદાર સાહેબની પરવાનગી લઇઆવો.

જોગદાર—જબ એસા બોલો. (અંદર આવીને) તુમકુ રગ્નહેં.

ક્રોધદાર—(જાંને જાણુને આવતા જોઇ ખુરશી ઉપરથી ઉઠીને) કેમ મકનજી શા ખબર છે? આ તમારી સાથે કોણુ છે?

મકન—સાહેબ એ અમરાવતીના એક વિદ્વાન ગ્રહસ્થ સત્યનાથ છે? તેમને આપનું જરા કામ પડ્યું છે.

ક્રોધદાર—(સત્યનાથને મળીને) સત્યનાથ આપને અમારું શુ કામ પડ્યું છે? જે હોય તે સુખેથી કહો.

સત્ય—સાહેબજી આંહી અમરાવતીના શેઠ દયાનંદની દુકાન છે.

ક્રોધદાર—હા, હા. તેમને હું બોળખુંકું, શું કાંઈ ચોરી ચોરી થઇ છેકે?

સત્યનાથ—હા. એવુંજ, તેમનો સાજો વિદ્વસંતોષી મુનીમ છે તેણે મિષ્ટાનુજાલ અને કહેરશંકરે મળી દુકાનમાંથી વીશ હજારની ચોરી કરી છે; તેમાંથી પંદર હજાર ગફલગર ખાવાને ત્યાં મુકેલા છે તે હરતગત કરવા આપની મદદની જરૂર પડી છે,

ક્રોધદાર—ઓ-એમાં શું? એતો અમારું કામજ છે તમારી પક્કી ખાતરી હોયતો ચાલો જઇએ; (મકનને) કેમ. તમારી ખાતરી છે કે રૂપીયા એના ધરમાંથીજ નીકળશે,

[૧૨૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

મકન } હા. એતો બેશક છે.
સત્ય }

કોનદાર-આપ ચાલતા થાઓ હું આ આઓ (બાકરખાને)
ઘોડેપર સામાન રખો યોર દુસરે સીપાઇકું અચેરી
સાથ આનેકા બોલો.

બાકરખાં-અચ્છા સાળ.

(તમામ જાણુ બનરમાં મકનગર
ખાવાને ખેર બેગા થાયછે).

મહુલગર-(બહાર ઘેંઘાટ સાંભળીને) એ કોણુછે?

બાકરખાં-અરે સાલા ખોલ તેરા ખાવા આયા હેં. કોનદાર
સાળ ખડે હેં, ખોલ, ખોલ.

મહુલગર-(ધુન્તો ધુન્તો બહાર આવીને) અરે ખાખલીઆ
હવે શું થયે? બધી ચામડી ફાડી નાખયે, ધરખાર
લુટી લેયે હવે શું કરે!

લલિત વૃત.

કરમ કુટિલું, કેરરે થયો, કપટિ લોકથી હું ગયો વહો;
અરર શી દશા માહરી થયે, ક્યમ છુટી થકું, હાથ શા મચે. ૧
ધરમ જૂડિયો, આ સમે હરી, ઘટિત વાતમે, રે નથી કરી;
પણુ ઉગારજે, સત્ય શું વદુ, કમ્બલ હું કરી, દેશ, સાળખં, ર
(કોનદારની પાસે આવવા માંડેછે)

કોનદાર-(બાકરખાંને) અરે એને પકડો નો નો પોખારા ગ-
લો નહીં. (ખાવાને) બોલો રખીઆ ક્યાંછે?

પ્રવેશ ૬ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૨૩]

ગફલગર—શાળ રૂપીઆ કેવા ને વાત શી?

ફોજદાર—મારા આગળ પણ લુચ્ચાઈ કે? વિમ્મસંતોષી અને
મિષ્ટાનલાલે આપ્યાછે એ રૂપીઆ. જાફરખાં લગા-
ઓ સાલકું, લગાઓ ક્યા દેખતે હો.

જાફરખાં—બોલ અચ્છા સાળ. બંદા તૈયાર છે. (મારવા માં-
ડે છે)

ગફલ—આપણી સાચી વાત કહું મારણો નહીં.

ફોજદાર—બોલ, ત્યારે રૂપીઆ ક્યાંછે?

ગફલ—ધરમાં કોઠીમાંછે.

ફોજદાર—સત્યનાથ તમ જાઓ કોઠીમાંથી રૂપીઆ કદાવો
હું અહીંથી જોઈશું કાંઈ દગો થાય નહીં

સત્ય—બહુ સારું સાહેબ (રૂપીઆ કોઠી ગણાવે છે અને
પછી ફોજદારને) પંદર હજાર થયા.

ફોજ—(ગફલગરને) બોલ બીજા ક્યાંછે?

ગફલ—મને તો સાહેબ એટલાંજ આપેલાંછે અને આપનાર
પણ આંહીજ રૂપીયા લેવા આવ્યા હતા તે હજી
હાજરછે. મારે આપને વિશ્વાસ ન આવે તો આ-
ત્રી ફરી જો. જો થોડા થોડા આવ્યા હતા તો આ-
પને હાથ એક પાછ પણ આવવી નહોતી.

ફોજ—જાફરખાં જાઓ તપાસ કરો ધરમાં કોણ કોણછે.

જાફરખાં—જેશા ખુદાવીદ સાબકા હુકમ. (સીપાઈઓને)

[૧૨૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ના.

અલો યારો ક્યા રૂપતે હો. કુછ તમાચા રૂપનેકું
હાથર આપે હો.

(વિઘ્નસંતોષી, મિષ્ટાનલાલ, કોઠા-
રથાંકર જે ઘરમાં ભરાઈ પેઠા હ
તા તેમને બાંધી ફાંજદાર આગળ
રજી કરેછે.)

શ્રીમ—(વિઘ્નસંતોષીને) બોલો આ રૂપીઆ તમે ખાવાને
આપેલાછે.

વિઘ્ન—(હતરી ગએલે માઠે ગરગદીત કરી) ના. સાહેબ.

શ્રીમ—કેમ ખાવાજી આશું કરેછે?

અશ્વલગર—સાહેબ એ જીવું બોલેછે, મિષ્ટાનલાલ એમના કું-
કમથી મને આપી ગયાછે. મેં જાણ્ય મારી કે રા-
ખ્યા પાણુ હવે તો ખનવાનું હતું તે જાન્યું કેમ કે-
ગીતિ.

અવિજય આગળ સૂત્રે, વિચાર પૂરા નહીં એજ રીતી;
પાછળતી મત આગે, આવેતો કે બવે નહી ભીતી. ૧

શ્રીમ—વિઘ્નસંતોષીને) કેમ? ખાવો શું કરેછે?

વિઘ્ન—એ ઠીક કરેછે, પણ અમે તો આપ્યા નથી.

શ્રીમ—હરામખોર. ભેવકુફા, સાચું બોલો છોકે નહીં? (એમ
માઠથી બોલી એક તમાચો વિઘ્નસંતોષીને આગ-
લી દે છે)

પ્રવેશ ૬ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૨૫]

વિમ્—આમ મારવાનું તમારા ક્રીયા કાયદામાં કહ્યું છે? મા
જીરેને ત્યાં ખખર પડશે. જ્યાં તમારા કે તમારા
સરકારના રૂપીયા લીધા છે કે આટલા બધા રાતા
તાતા થઈ જાઓ છો.!!

દ્રોણ—અરે દુષ્ટ વળી મને ધમકી આપે છે? (મારવાને
આબુક હાથે છે) બોલ કોણે આપ્યા હતા?

વિમ્—સાહેબ માર્યો નહીં. આ મિષ્ટાનલાલ આપી ગયા હતા?

દ્રોણ—ઠીક છે, એતો હવે બધું જણાઈ આવશે. (જનરખાને)
તોહિમતનરેને કચેરીમાં લઈ જાઓ. (સત્ય.) તમે
પણ આલો તમારી જુગ્યાની લઈ રૂપીયા ગણી આપો.

સત્ય—બહું સારું સાહેબ. જેવા હુકમ.

(તમામ લોકો કોર્ટમાં જાય છે.)

મકન—(જુગ્યાની આપ્યા પછી) કેમ સત્યનાથ ઠીક થયું.
તાકડે તાકડો ઠીક મળી ગયો મારા ધારવામાં આ-
ટલું બધું નહોતું.

સત્ય—હા. એ ખાતે બધી સાબાશી તમને છે સત્યનો બેલી
ધર છે તે સહુની મુરદ હાંસલ કરો.

ગીતિ.

જગતાધારા સારા, તારા ધારા કલેશ કાપનારા;

ભાગ ભાગભવ દુઃખો, ભયભંજન ભગવાન પ્રાણુ પારદ ૧
(ખાંને જાય એક ખીજાને મુખારકી આપી જુદા પડે છે)

[૧૨૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્વજ્ઞ. કનકપુરીમાં રવાનદં સેઝની દુકાન,
સત્યનાથ. ટપાલનોપડાવાળો. મકન.
(પડદા પાછળ)

શાર્દૂલ વિક્રીડિત વૃત.

શી શોભા સ્ટેટિનિ નાથ વદી, અલગજીવું આશરે,
તારાં કામ તમામ ભગ્ત દિવને. નિઃસંશય ભાવે ભરે;
જોતાં આ દુનિયાનિ ગુહ્ય ગતિઓ, ભૂલુ ખલુ ભાનરે,
વીવેકે વિગતેથી વર્ણી ન શકું, થોડે ધ્યાનું માનરે. ૧

સત્ય—(એકલો) હે આખીલાધીશ. સર્વ વ્યત્પક, અચ્યુતા-
નંદ, વિદ્યપતિ! જે તું કરે તે ખરી! તે આ વિશ્વ
નાટક રૂપ ઉત્તુ ક્રાધિલુ છે, અને તેમાં વસનારા ત-
મામ નાટક કરનારા છે જે રંગ ભૂમીમાં એક પછી
એક આવી પોતાનો ભાગ ખજાની સાદ્યા ભાષણે.
આ દુનિયામાં નિયમિત કાલે નિયમિત કામો કુવા-
ની ઘટ માળા માફક થયા કરે છે. મનુષ્યો પો-
તાનો વખત પૂરે થયે અદર્શ થાય છે આહા! કે-
વી ખુશી ભરેલો એવો! હે જગતપતિ તને લાખવાર
જાણતાં દંડવત છે.

સિખરિણી વૃત.

નમું નિરમે દેવા. જય જગ દિશા જે જગ ધરા.

પ્રભૂજી પ્રખ્યાતા. જગ જિવન સ્વામીજગ ભરાં;

કરૂણાના કોટી. કરવિ કરૂણાઓ નિત ધરે;
મહા મિત્ર તારા, વગર મુજ દુઃખો નવ મરે, ૧
મિત્ર તારી લાખો, જ્વળ કરી લખાણેયિ લખતી,
નહીં પામે પાર, ભગત જગ ભાવેયિ ભજતી;
મિત્ર તારી મીઠી, નજર નવ કામો કદિ સરે,
અહો શ્રી વિવેકા, તુજ વાણુ ન કો દુઃખજ દરે. ૧

જે માણસો કુડ, કપટ, દોંગાઈ કરે છે તેને તું પા-
મલાજ કરી નાંખે છે, આ દુર્ગુણો યોડીક વાર વખતે ક-
તેજ પામતા ટ્રાંટે પડે છે. પરંતુ આખરે લય થાય છે. પ્ર-
થમ જગતે હું અહીં આપ્યો ત્યારે મારી કેવી સ્થિતી
હતી! અને હાલ કેવી છે? તે વખતે મારામાં એક કોટીની
પણ કીંમત ગણતી નહોતી અને આ વખતે હું દુકા-
નના ધોળારી મુન્તીન થઈ બેઠાહુ! આ સંધ્યું તારીજ મર-
હુથી થયું છે. મારી પકડતાં શીશી મુસીખતો પહોંચી છે!!
બળા વિદ્વસંતોષીએ ઘાટમાં જાહેર કબુ કે મેં રૂપીયા મા-
ગ્યા તે ન આપવાથી તરકટ ઉભું કરેલું છે પણ “સત્ય મે
વજયતિ” તે જોડી કાઢેલ વાત ઉપર અમલદારે ધ્યાન
આપ્યું નહીં કાલે મેં સાંભલ્યું કે વિદ્વસંતોષીને પાંચ વ-
ર્ષ અને કઠારશંકર તથા મિષ્ટાનલાલને ત્રણ ત્રણ વર્ષ સ-
ખત ગજુરી સાથે કેદની સીક્ષા તથા તે શીવાય દરેકના
એકેક હજાર રૂપીયા દંડ થએલો છે, હુઆઓને આજ

[૧૨૮] સત્યવિજય નાટક, અંક ૨ જો.

ખી સજ થઈ છે. મારા ઉપર જીલમ ગુલસ્થાનું ફળ આપ્યું. નમોદખાને પણ તુરંગાખાદમાં છ મહીના સુધી સખત મજૂરી સાથે કેદ ભોગવવા મોકલેલ છે. અને ખાવાએ તમામ વાત કબુલ કરી દીધાથી કોર્ટને દયા આવતાં તેને ફક્ત ત્રણ માસ સુધી વગર ભાડાની કોટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો છે. મનેતો આ તરકડી લોકોએ મારી નાંખવા ધારણા કર્યાનું મેં સાંભળ્યું હતું; પરંતુ ઈશ્વર કૃપાથી તેઓ ફારી શક્યા નહીં. મને માર પડ્યા બાળતની તો મેં ફરીયાદી કરીજ નહીં, તહિતર એ બદલ એમને જુદી શીક્ષા મળત. પણ આરે રામ! એવું આપણે ક્રિયા ભવ સાર કરવું જોઈએ! એમનું કશું એ ભોગવે છે ને ભોગવશે. સત્ય ગોત્રી કાઢતાં માર પડે તોપણ શું થઈ ગયું? આપણા પંડની ખાતર કોઈ ખીજને દુઃખ લગાડવું એ મારો મૂળચીજ સ્વભાવ નથી. વિદ્રસંતોષીને સજ થઈ તેથી શેઠ તરફથી તો કાંઈ હરકત નથી. પણ શેઠાણી બાણે ત્યારે મહા પંચાત યાશે. પ્રમાણીકાણા મોટેજ મા રે આટલું બધું કરવું પડ્યું. જે યાયતે થવા દો. શેઠાણી બાણું કરશે તો કાઠી મુકાવશે. મે હવે પરસ્વાધિન નહીં રહેવા દ્રઢ નિશ્ચય કરેલો છે.—(એટલામાં ટપાલવાળો કાગળ લઈ આવેછે તેને) કીરકા કાગળ હેં.

ટપાલવાળો—સાબ આપ કા. લીજીએ સરકાર.

(કાગળ આપી બચે છે)

પ્રવેશ ૧૦ મો. સત્યચિન્તય નાટક. [૧૨૬]

સત્ય — (વાંચે છે.)

સ્વસ્તિ શ્રી કનકપુર મહાશુભસ્થાને સર્વે શુભોપમા લાયક
ભાઈ શ્રી પ, સત્યનાથ પૂરવાદ્ય કરની ચરણજીવી ધણી હજો
એતાન શ્રી અમરાતીથી લખીતંગ શુભેચ્છક દયાનંદ રો-
ટલાનંદના નેશ્વરકથણ વાંચનો, .ખીશુ' લખવા કારણ એ
છે ને તમારા મે કાગળો આપ્યા તે પહોતા છે, તેના
જવાબમાં લખવાનું કે પંદર હજાર હાથ આપ્યા તે આતે
ધણી ખુશી થઈ છે. પાંચ હજાર તો વીધનસંતોષી આહી
મુંકા ગયા છે એટલે હાથ આપ્ય. નથી; તમે આ કામ
ધણી હાંમતથી કર્યું તેથી તગરો ગુણ બુઝાશે નહીં.
તમે ભાઈ મકનને રાખવા લખડું તે બનદડું તેને પાછો
રાખવા અમારી મંજૂરી છે. આંહી તમારા પીના ચી.
અમથાજાલને ખીલકુલ ગમતું નથી. તમને બિલાવવા તેના
આગ્રહ હપરથી તેની ખાએ હા કાધી છે. તેણે પોતાની
કરેલ કબિતા તમને મોકલવા મને આપવાથી આ નીચે
લખી છે તેથી તેના અભ્યાસ તથા તમને મળવાની ઇન્ટે-
જરી આપત આતરી થાશે.

માલિની.

ગમત તમ ચિનાની, મૂજને ના લગારે;
અડચણ ધણિ આવે, આપવીનાનિ મારે;
પ્રિય જલદિ પધારો, વાર હું જોઈ બેઠા;

[૧૩૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

દરશણુ તમ થાતાં, બેસથે જીવ હોડો. ૧

ખીચું કાગળ વાંચી દુકાનનો વહીવટ મકનને સોંપી
તેને બે પ્રમાણિક વાણોતરે. રાખી આપી તમારે વગર
હીજે આહીં આવવું તેમાં વીતંગ કરવો નહીં. સૌં તમને
સંભારે છે, કામ કાજ લખવું. સર્વંત ૧૯૩૮ના સોમવતી
આમાસને શુકરવાર.

(વાંચી રહ્યા પછી) હીક, મને પણ આવવાનું લખ્યું છે.
હવે હું દુકાનનો વહીવટ મકનને સોંપું. (મકનને બોલા
વવા મોકલે છે. ને પોતે કીતા ફરીથી વાંચે છે)

(મકન પ્રવેશ કરે છે)

મકન—કેમ ભાઈ, બોલાવતો પડ્યો?

સત્યનાથ—(કાગળ વાંચવા આપે છે).

મકન—(વાંચી રહીને) આમાં તો તમને બોલાવ્યા છે. વાહ!
અમદાવાદમાં શું કવિતા લખેલી છે? આપની સા-
ગત મળે ત્યાં શું પૂછવું?

સત્ય—હું કાલે જવાનો છું મારે તમામ વહીવટ સંભાળીલો.
બે પ્રમાણિક વાણોતર રાખજો.

મકન—શેકનો હુકમ આવ્યો એટલે આપને જવું જોઈએ.
મારે તો આપનોજ ઉપકાર,

સત્ય—જાસ, એ બાબત તમારે મને કાંઈ કહેવું નહીં. ધધર
સહુનું કલ્યાણ કરો.

પ્રવેશ ૧૧ મો. સત્યવિજય ભાટક. [૧૩૧]

મકન—જેવી આપની મરજી.

(પડદા પાછળ)

ઇંદ્રવજ્રા.

મોટા કરે કામ જિભે ન લાવે. છોટા કરે તે મનના સમાવે
ગર્ભી કરી પરજના ભાનું લાવે, કુલાઇને મેધ ધણું જણાવે. ૧
સત્યનાથ—મકનભાઈ; હું સવારે વહેલા ચાલવાનો છું માટે મ-
ળાશે નહીં. હવે મોટું થયું માટે તમે પણ ઘેર જાઓ.

મકન—(હિમો થઈ) ખડુ સાંઝે ભાઈ. કામ કાજ લખતાં
મહેરમાની રાખ્યો અને પહોંચ્યાતા સમાચાર
લખ્યો,

સત્ય—કાંઈ શીકર નહીં. સુખેથી જાઓ,

(જાય છે.)

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થલ, દયાનંદ શેઠનું શયન ગૃહ.

દયાનંદ. કંકાસકુંવર. સત્યનાથ,

(પડદા પાછળ)

ઇંદ્રવજ્રા

ભૂતંગ દંભે ઝટ મૃત્યુ આવે, દુર્જન જીવાડિ ખૂટ રિખાવે,
લાખો ગણી દોલતરે છુટાજો, દુર્જનનો કોદિ ન સંગ થાજો.
કંકાસ—સાંભળો છોકરે? આજ કેમ કાંઈ ઝાઝી ઝાઝી વાતો ક-

[૧૩૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ભા.

રતા નથી? તમારે સતીએ કનકપુરી જઈ પોત પ્ર-
કાશ્યું તે સાંભળ્યું કે નહીં?

દયા—શું કર્યું?

કંકાસ—તે ખબર નહીં હોય શું? જોને મને તો ખેલી કરી
કુટી કાઢે છે.

દયા—તે છે શું?

કંકાસ—તેણે મારા વિધિસંતોષીભાઈને કહે છે કે કેદમાં નાખાવ્યો.

દયા—હા. એને તો ઘણા દીવસ થયા. તેનું હવે આજ શું છે?

કંકાસ—હાય, હાય, મને તો આજજ ખબર પડી.

દયા—હરામખોરાઈ ઘણી કરે એટલે ખબર પડેજ કતી?

(બધી વાત કહી ખતાવે છે.)

કંકાસ—ઓ ખાપ આ શું ગજબા! આ છપર પગોતો મારા
ઘરનું તેમજ તે સાથે મારા પીયરનું પણ બિધું વા-
ળવા બેઠો છે તે મને એક દીવસ પણ જાપ વાળી
એસી રહેવા દેનાર નથી. (રડે છે.)

દયા—એમાં એ ખીચારો શું કરે? “પાવો પાવાને પોપ
બુડપો, ”

કંકાસ—(ગદ ગદીત કો) હા, એ શું કરે? એનું બહુ ત-
ણાય છે. અમે ખોટાં ને એ ખરો. પણ હું એને
હવે ઘરમાં આવવા દેનાર નથી.

દયા—એમાં એનો શું વાંક છે? તુંજ વિચાર કર? એને હું
કોઈ દીવસ રજા આપનાર નથી. તેણે મન ન્યાય

પ્રવેશ ૧૧ મો. સન્યવિજય નાટક, [૧૪૩]

કરી નાંખ્યો છે. તેને માટે હું ને કરે તે આશું
છે. તેણે અમયાને સુધાર્યો. રાણીયાની ચોરી પક-
ડી. કેવાં કામ કર્યાં?

કંકાસ—ગમે તે કંઈ પણ મારા ઘરમાં નહીં, નહીં, ને ન-
હીં. એ મારા પેલા ભવનો દુખમન છે હું એને
કાળ નેવો દેખુંદું. એ નહીં જાયતો હું મરીશ.

દયા—આકળી ન થા.

કંકાસ—આકળી શું ન થા? એણે તો મને પજારી નાંખી છે.

દયા—આજ પાછી તપીઅત જગડી જાય છે.

કંકાસ—જ્યારથી તમને પરણી ત્યારની તપીઅત જગડી છે.
મારે શું સુખ છે (રોય છે) ઘરના આકર નેટલો
પણુ મારો બાજ નહીં મને જ્યાં મારી ન નાંખી
કે તમને દીપી.

દયા—(ગુસ્સે ધમન) તે શું કાંટામાં તાણી છે? તારા નશીબમાં
આવું ક્યાંથી? તારે તે દરણાં દળવાનું ને લોકાનાં
પાણી ભરવાનું હોય. તને આ સાહેબી જોઈએ નહીં.

સાદૃશ વિક્રીડિત વૃત્ત.

જેના કર્મ વિશે લખેલ જમવા, ધૂળે ભર્યા કોદરા;
પાઈ કેમ મકેલ તે સુખચક્રી, મિષ્ટાન મેવા જરા;
સાથે લેખ મજ્જરિનો લઈ અને, આવેલ છે ને અહીં;
તે પોતે નિજ પાસ લક્ષ્મિ પ્રવતી, નો લાભ લેશે નહીં. ૧

[૧૩૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ જો.

કંઠાસ-ત્યારે સાહેબીને લાયક લાવો. બળી તમારી સાહેબી મનેતો મારે પીઅર જવા દો. હું રહેવાની નથી. કાં સત્યનાથ નહીં કાં હું નહીં.

દયા—એણે તારું એટલું શું બગાડ્યું છે? આટલાં બધાં માણસનું નામ નથી લેતા અને એની પુઠે શામાટે પડી છે? એના કાગળમાં લખ્યા પ્રમાણેતો એ હવે આજ હમાણાં કનકપુરીથી આવવા જોઈએ.

(સત્યનાથ પ્રવેશ કરે છે)

અરે તમે તો સંભારતાવેત આવ્યાને, આયુષ લાંબુ જણાય છે બલે બાઈ ખુશીમાં છો! આવો ખેસો.

સત્ય—હાજી. (તમામને ઘાટિત વિવેક કરી બેસે છે).

દયા—મેં તો સાંભલ્યું કે તમને તો ત્યાં માર પડયો હતો.

સત્ય—હાજી. મારે માથે થવામાં બાકી નથી પણ આપને પુન્ય પ્રતાપે બધું ઠીક થયું. હવે એ તરફની શીકર રાખવા જેવું નથી, આપના હુકમ પ્રમાણે બધું કરી આવ્યો છું.

દયા—તમે આવ્યા તે ઠીક થયું. આપણા અમથાની સગાઈ બાબત તમારો અભિપ્રાય લેવાનો છે. આતો હું કહું છું તે માનતી નથી.

સત્ય—આપની મરજીથી ક્યાં કોઈ વિરૂધ છે. કેમ બા? ખૂં કે નહીં.

પ્રવેશ ૧૧ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૩૫]

કંકાસ—પરણું તે કોને ન ગમે જુઓને તમનેજ છેવું મન થય છે માંતો ગોળ ગોળ થઈ જાયછે!

સત્ય—અમરે તો એતું કાંઈ નહીં પણ તો હું ખેલીશતો તમને ખોટું લાગશે માટે હું ખેલતો નથી.

કંકાસ—એવું તે શું ખેલીશ કે ખોટું લાગશે. પણ તું તો અપશુકનીઓછે તો કાંઈ ખેલીને બાગી પાડે એમ હોય તો આખા ખેલીશ નહીં, “દીદા દેવને પોત્તી જના” “પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય” તું તો અહીં આવ્યો કે જણાયો. તને ખેલાડી શું માલ કાઢાયછે! હું તો જુલો કે તને ખેલાવ્યો. તું તો માર, સત્યાનાથ વાળના અવતરેલા છે.

દયાનંદ—ના ના. સત્યાનાથ, મર એ તો કહે. એના ખેલ્યા સામું જોશો નહીં. તમે તમારે ખેલો, સગાઈ વીગેરે કામમાં સારા માણસની સલાહ લેવી અવશ્ય નાંઈએ.

સત્ય—મારે તો કાંઈ હરકત નથી પણ ખેલ્યા પછી જીવને કંઈ થાયે માટે એ વાત હાલ જવાદો.

દયાનંદ—ગમે તેમ થાય તો પણ ખેલો.

સત્ય—સાંભળો ત્યારે. મારા વિચાર પ્રમાણે એમછે કે પુરુષને વીશ એકવીશ વર્ષની જામરે પાંચ તેર વર્ષની લાયક કન્યા સાથે પરણાવવો. તેટલી જામરે પરણવા થી દુનીયાનાં તમામ મુખ તમને મળે છે. આ

[૧૩૬] સત્યચિન્તન તાટક. અંક ૨ નો.

સ્ત્રી સારી કેળવણી હોવાથી પ્રિતીની ગાંઠ ધણી મજબૂત થાયછે. એક ખીજનો સ્વભાવ મળતો આવવાથી તથા ખંતે સમજણમાં હોવાથી કણચો કસે થતો નથી. કજોડાથી થતાં દુઃખો અગમ્ય છે. તેના દાખલા આપણે નજરે લોકોએ છીએ એટલે આ ઉકાળે હું વંચારે કહિતો નથી પણ દુઃખમાં એટલું જ છે—

શિખરિણી વૃત્ત.

પિતા માતા ધારો, તનય તનયા સૂચિ કરતા;
કજોડાં ના લેશો, વગર વિધવા પ્રાણુ હરતા;
રિષાણે જન્મારો, મુખ સમિપ રૂપે ન શુભને;
પડે દુઃખો માથે, જામ લયમ પડે થાપ તમને. ૧

પુરૂષને બાળપણનો વખત વિદ્યાભ્યાસ તથા મનની કેળવણીમાં ગાળતો લોકોએ, કે લેથી આગળ ઉપર કાલદો થાય. નાહાના વરનો ઘરમાં ભાર ભોજ હોતો નથી, તેથી તેને પોતાનાં વહાલામાં વહાલાં માળાપને તથા ખાપડીના કંકાસથી કાઠજીઠ આખરે જુદા રહેવાની કરજ પડે છે. નાની જામરમાં છોકરાં થાયછે તે પણ નિર્બળ હાલતમાં માલમ પડેછે.

૫૬—(રામ ભજનકું દીધા. કમલ મુખ રામ ભજનકું દીધ
એ રાગ.

કષ્ટ કજોડા તણું, ધણું છે કષ્ટ કજોડા તણું—૨૬

નિત્ય કલેશ કંકાસ ને કળુઓ, (૨)

નિરાંતે ન ખેડા પાણું; (૨) ધણું છે.

ગાણાશ ગાણતિ મંદ પતી નહીં (૨)

રોજ રહે કસણું, (૨) ધણું છે. ૨

ભાણુતર ગાણુતર કાંઈ ન સુણે, (૨)

મંત રહે આણુ મણુ; (૨) ધણું છે. ૩

પૂણું મન્દ પ્રેમાલન મુખડું, (૨)

ભાણુ પીહામણુ; (૨) ધણું છે. ૪

મારે શેઠ સાહેબ મારો વિમાર એમ છે કે અમ-
યાભાઈને લાયક ઊંચરે પરણાવતા અને હાલતો વિદ્યાભ્યા-
સજ કરાવ્યા કરવો. તેમ છતાં ખાતી મરજી હોય તો
સગાઈ કરવા હરકત નથી પણ લગ્નતો થઈ શકે નહીં.

દયાનંદ—(કંકાસકુંવરને) જો મારું કહેતું આમજ આણું
(સત્ય-ને) તમે જાઓ જિતારો કરો પછીથી મળજો
યાદી ગયા હશે.

સત્ય—જેવી આદા. (નયછે)

કંકાસ—જુઓ તમારો સતીઓ કરી ગયો તે જોયું અમ-
યાને પરણાવવા તમે ગળતો જવાળ દીધો હતો,
પણ તેણે આતી તમને ફરવ્યા. ધરમાં મોટી વહુ
આવે તો મને કામકાજમાં મદદ કરે. દરેક ખાખત-
માં આડા તમે એને પ્રહ્યા વગર પાણી પણ પીતા

[૧૩૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ ભા. ૧

નથી. મને તો મારે પીગરે મોકલો પછી જુઓ
ધડપણમાં કેવી આગર વધેછે? એતો મારી શ્યામ
થઈ લાગ્યોછે.

દયાનંદ-બસ, તું વધારે વાર ટક ટક કર નહી. હું એને
કાઢનાર નથી. તે મારા જીવ સમાનછે. એને કાઢ-
વાથી મને દુઃખ થશે તેથી તું શું સુખ પામનારછે?
(વિચારમાં પડેછે) આહા! શું કંકાસણી સ્ત્રી છે.
અરે દીલગીરી! લાખવાર અફસોસ!! કેળવણી ન
મળે! સત્યનાથને જાણી ખેસવા દેનાર નથી.

કંકાસ—(વચ્ચે ખાલી ઉડેછે) વળી વિચાર તે શું કરોછો? અટ
જવાબ દો કે સહુ સહુને રરતે થાય.

દયાનંદ-આ મોટીથી હું કોઈને જાકાર કહેનાર નથી. ભાવી
જો થવું હશે તે થાશે. છેવટ દુકામાં એકે તારા કક્ષા
પ્રમાણે કોઈ દીવશ બનનાર નથી.

કંકાસ—મુઠ્ઠી રાંડ હું આ ચાલી. પડો બધાં હાણીમાં (જાયછે).

દયાનંદ-ઠીકછે તમે જીવતાં રહેજો. હું પણ આ મારે કામ
ચાલ્યો.

પ્રવેશ ૧૨ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૩૬]

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ સત્યનાથનો મેઢી ને પછીથી દયાનંદશેઠનું

દોઢાનલાનું.

સત્યનાથ દયાનંદ કંકાસદુવર અમથાલાલ

(૫૩૬ પાછળ)

ઇંદ્રવદ્ધા.

એસે નહીં ઊદય લીન પોતે, કહ્યું કરે કામ નહીજ રાતે;
રાજી ન થાએ કદિ કોનું ખોદી, ભારે પડે નાહિ સુખાત્ર કોદી. ૧
સત્ય—(એકલા) કાલે તો કહેછે બહુ કહ્યો ધયો શેઠાણી-

એ મને ધરમાંથી રજા આપવા કહ્યું ને શેઠે ચોખી
ના પાડી. આ શી વાત! મારા વારતે હમેશાં કહ્યું
મા ધામ એ ઠીક નહીં. હવે રહેવામાં સિદ્ધિ નથી.
આટલા દીવશ તો હું ભણતો ગણતો એટલે ઠીક
હવું પણ હવે તો હું માફ ગુજરાન રતતંત્રપણે
ખુશીથી ચલવી શકીશ. ન્યાયનગરમાં પ્રધાન બહુ
સારાછે, ત્યાં કીસમત અજગાવુ. પરતંત્રતા અને
તેમાં પણ વળી પારકે ઘેર વસવું? એક પુસ્તકમાં
સંસ્કૃત શ્લોક મારા વાચનામાં આવ્યોછે તેનો મન-
તલબ નીચે પ્રમાણેછે.

સાખી મરાઠી ચાલની.

ઊડુગણુ પરિવારછે જોનો, વનસ્પતિ ઊપજાવે;

[૧૪૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

અમૃત જીવું સરિર ચંદ્રનું, કાન્તિવંત ખહુ કાવે. ૧

પણ બાનુંતા ધરમાં જતા. તેજ હીન થઈ જતો;

માટે કહો પરસદને પેઠે, હવેકો કો ન ગણાતો! ૨

દેહહરો.

મહા કષ્ટ મુખોદ્ધનું, સેવાં નહિ સેવાય;

પુવાનિ માંદ દરિદ્રતા, વેડી નહિ વેકાય. ૧

વજ્ર કષ્ટમાં કષ્ટ પાણુ, આ બંનેની પાસ;

જમવું બોજન પારકું, પરપર કરવો વાસ. ૨

અરેઅર આતો મહારા ઉપરજ લાગુ પડે છે માટે

આશ શેઠની રજા આજને આજ બધ કાલ ઊપડી જઈ.

(દયાનંદ શેઠને પેર જામછે)

દયાનંદ—(સત્યનાથને જોઈને) આ વખત તમે ક્યાંથી!

સત્યનાથ—જી સાહેબ સાહેબ, પણ આપને એક વાત કહે-
વા આબોધું.

દયાનંદ—સુખેથી કહો,

સત્યનાથ—સાહેબ મને નોકરી બગાડવા ખહુ હિમ્મતે માટે

કાંઈ ન્યાયનગર તરફ જવા વિચાર રાખ્યું. ને આ

પતી રજા સેવા આબોધું.

દયાનંદ—ના, ના, એમ માય તહીં. તમે આપણી તમામ ફુ-

કાનોનો વહીવટ કરો હું તમને રૂ.૨૦૦)નો ખર્ચાર

આપીશ.

પ્રવેશ ૧૨ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૪૧]

સત્ય—એતો જ્યાં જઈએ ત્યાં આપનુંજ છે ને? આપ જ્યાં ના કહોછો પણ પરદેશમાં મુસાફરી કરી રળી આવા મારી આપેક્ષા છે તો આપ ખુશીથી રજા આપશો,

દુષા—જો, તમે આમજ નિશ્ચય કર્યો છે તો હું અટકાવ કરતો નથી, જો ત્યાં ઠીક ન પડતો બેલાશક અહીં આવજો આ ધર તમારું છે (મનમાં) કેવો ડાહ્યો છે કંકાસ થયાની ખબર પડી તેથી આ ઉપાય કર્યો હોય એમ જણાય છે.

અમથા—બાપા, ઝટ રજા આપોછો તેથી મારા હાલ શા થશો! એવા માણસ આપણને કરીથી મળશે?

દુષા—ના. એતો ખરી વાત છે, પણ એમનો આટલો બધો આગ્રહ છે તો જવાદો. વચમાં વચમાં અહીં પણ આવી જશે.

અમથા—ના, ના, એમતો ઘાય નહીં હું કોઈ કાળે જવા દેનાર નથી.

સત્ય—ભાઈ, તમે એમ શુ કામ કરોછો હું આવી જઈશ.

અમથા—ત્યારે હું પણ તમારી સાથે આવીશ અને અભ્યાસ કરીશ.

સત્ય—હમણાં સાથે આવવામાં બહુ હરકત છે કારણ આપણે અજાણા દેશમાં જવું છે મારું ડોકાણું પડેથી હું તમને બધું કે તરત આવવું.

[૧૪૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

અમથા—પછી તમે ભુલી જશો.

સત્ય—નહીં. નહીં. એમતે હોય? તમે એ શું બોલો છો?

દયા—(મનમાં) માહારો જીવતો આ વખતે ખડું બળે છે.

પણુ ઘરમાં ઘણા રાજી થતાં હશે, જ્યારે તે પોતાની મેળે રજા માગે છે ત્યારે શું કરીએ? (આસન)

અમથા સત્યનાથને રૂ૩૦૦) ખરચી સાંઝે કપાટમાંથી આપ.

અમથા—ખડું સાંઝે બાપા (દાવીને સત્યનાથને આપવા માંડે છે).

સત્ય—આટલા બધા રૂપિયા શા? પચસ બસ થશે.

દયાનાંદ—તા દેખો, કાગ આપશે. અમથા આમ જોઈ શું રહ્યો છે? એતો લેશે (અમથો રૂપિયા આપે છે).

સત્ય—(રૂપિયા લઈને) થેઠ સાહેબ હું સવારે વહેલો જઈશ માટે મળાશે નહીં તો માફ કરશો. મારા બેપર આપે જે મહેરબાની કરી છે તે બાબત હું કાંઈ આ વખતે બોલી શકતો નથી.

૫૬—(રામ ભજનકું દીધા, કમલ મુખ્ય રામ ભજનકું દીધા) એ રાગ.

જુવાર ભઝા હાલ, થેઠ જુવાર ભઝા હાલ, (૨) ટેક

અતી ઘણા અમાન નિરાશ્રિત, (૨) બાળ તણા પ્રતિપાળ. (૨)

થેઠ ૦ ૧

મહા મુશીબત મેં વઠિને, (૨) સદા કરી સંભાળ (૨) થેઠ ૦ ૨

પ્રવેશ ૧૨ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૪૩]

અયાગ ઉપકારથી દબાયો, (૨) થઈ શકે નહીં ખ્યલ. (૨)

શેઠજી ૩

માફ ગુનાહ મારા સહુ કરજો (૨) હું છું રાંકતમારો બાળ.

(૨) શેઠજી ૪

દયાનંદ—(વધારે બોલી નહીં શકતાં) જાઓ કંતેલ કરો.

સત્ય—બા. હું જાઉં છું હેત મહેરબાની રાખજો.

કંકારો—હા, સુખે જાઓ. હેત મહેરબાનીજ છેનો!!

સત્ય—અમયાભાઈ ત્યારે હું રજા લઉં છું. (અમયાલાલ કાંઈ

બોલી નહીં શકતાં બંને હાથ ગળી જુદા પડેછે.)

(સત્યનાથ જાયછે).

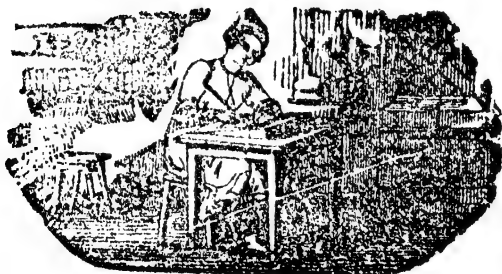
દયાનંદ—અરે રામ છેવટ ગયો! અફસોસ ઉપાય નહીં ત્યાં

શું કરીએ? જેમ થાય તેમ થાવા દો. હરી ધરજી

બળવાનછે.

(પડદો પડેછે).

દ્વીતિય અંક સમાપ્ત.

[૧૪૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

સત્યવિજય નાટક

અંક ૩ નો.

સ્થળ. ન્યાયનગર.

પાત્ર.

સત્યનાથ...	એક વિદ્વાન
પ્રેમસાગર	ન્યાયનગરનો પ્રધાન
પ્રભાવતી	તેની સ્ત્રી
ભીનાવતી	} પ્રધાનની પુત્રી ને પ છી સત્યનાથની સ્ત્રી
ધૈર્યસિંહ	
પરશંકર	ન્યાયનગરનો રાજા
ગુલામખંડ	ફાજલનો જમાદાર
લયોડશંખ	}	}	પરશંકર તથા ગુ- લામખંડના મિત્રો.
અડ્યાદિલાલ					
પુનેમચંદ					
સરદારખાં	} પ્રધાનનો ખાનગી સીપાઈ
ફલજી	
ભીખો	} પરશંકરનો હથુડી સત્યનાથનો ખાનગી નોકર
જાફરખાં	
દાસ્તર	કોર્ટનો પરાવાળો
શિવાય સ્ત્રી,	પુરુષો	બીજા	ન્યાયનગરનો

શિવાય સ્ત્રી, પુરુષો બીજા.

પ્રવેશ ૧ લો. સત્યવિજય નાટક.

[૧૪૫]

સત્યાવિજય નાટક *

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ : ન્યાયનગરની ધર્મશાળા.

સત્યનાથ.

(ચડદા પાછળ)

માલિની કૃત.

કહણુ કરમ રેખા, ભાગ્ય મહે કરેલી;

અમુક નિમિત્ત વાતો, યાવિદ્ આગે કરેલી;

ક્યમ કરી બદલાએ, તે હવે સોચવ થી;

કહણુ સમય આશા, માત્ર છે ભાઈ સાથી. ૧

સકળ સુખજ બાણી, આશ ને ધૈર્ય એમાં;

મનુષ મનસુખાઓ, છે સમાએત એમાં;

કદિ ન મન નિરાશા. રાખતી દુષ્ટકાળે;

મર દુખદ વિચારો, એ ઘડી જીવ બાળે. ૨

સત્યનાથ—(એકલો) રે જીવ! શુંને ત્યાં રહી ભણ્યાતો ખ.

રા પણ હવે તેનું સાર્થક કરવું નોંધએ. શું માટે

વાગતે ને શ્રમ લાવેછે તેના તેને બદલા આપવો.

પોતાના ધરમાં કંકામ રળે તોપણ છેવટ સુધી ને-

મહે મોઝા ને નાચે. એ કે ભકારો દીવા નિ-

[૧૪૬] સત્યવિજય નાટક, અંક ૩ જો.

હીં. એવા મહાત્માઓ આ દુનીઆમાં ભાગેજ મળી આવે. શ્રદ્ધાળી અદેખી તેથી તેમને ધણું સોસાયું પડ્યું, નહિતો જોને શી ખોટ છે? તેનો સર્જનો વૈભવ આ વખતે ભાગવે છે. મં રજા લીધી એ પણ ધણું સારું કર્યું, કારણ કે સર્વનાં મન ઊંચા થઈ ગયાં હતાં. આખો જન્મભાગે દોષના આચરીત દોષ રહ્યો? નહિ, નહીં, દરેક માણસે સતત જ ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ, ને પોતાના ભાઈ ભાંડુઓ, સગા પહાણા, નાતીના જાતીના, દેશી પરદેશી તમામને જાતી શકે તો મદદ કરી જોઈએ; કારણ એ માણસ જાતની ફરજ છે તેમાં પણ હિંચરકૃપાર્થી જો સારો હોદ્દા મળે તો લોકોમાં ભલાઈ લેવા માણસે તક ચૂકવી જોઈએ નહીં. તે તક ગયા પછી માણસની આખર રહેતી નથી. કારણ—

દોહનો.

રાજ લક્ષ્મણે પાયરી, તણું સદા સતમાન;

લોકો કરતા લક્ષ્યી, મનુષ્યને નહિ માન. ૬

હું પણ ઉદ્યોગ શોધવા નીકળ્યો છું. પરમશ્વરની સાહવાથી મારા લાયક નોકરી મળશે, તે સર્વનું કાર્ય કરે છે

તો મારું શા માટે નહીં કરે? મારા સામા શા માટે પ્રતિકુળ રહેશે? નહીં, નહીં, પરમ પિતાને ત્યાં એમ હોયજ

પ્રવેશ ૧ લો. સત્યવિજય નાટક. [૧૪૭]

નહીં. તેની આગળ મોટા, નાનો, પૈસાદાર ને ગરીબ બા-
 ધા સરખા છે. તેના દરબારમાં ધનસાક છે, તેની સર્વ પ્રાણી
 ઉપર સામાન્ય દ્રષ્ટિ છે. દરેક માણસે વિશ્વેશ્વરનો ડર રાખી
 આજીવું જોઈએ. કારણ તે સર્વ બાપક છે. તે કોઈનું દુષ્ટ
 કામ સોંપતો નથી. તે પાત્રને શીક્ષાએ પહોંચાડે છે અને
 ધર્મને અક્ષય સુખ આપ્યા વિના રહેતો નથી. કેટલાક મા-
 ણસો કહે છે કે પરમેશ્વરને ત્યાં ક્યાં ન્યા છે? જો હોય
 તો દુષ્ટ લોકો મોટા દરજ્જે ચઢે? પણ આ તેમનું ધારવું
 નહન જોડું છે, કારણ કોઈપણ ધારણ વગર આગ બનેજ
 નહીં. અનાડી અને દુષ્ટ લોકોને ધોડી વાર ફાવી જતા
 આપણે જોઈએ છીએ પરંતુ આખરે “સત્યં જયતિ”
 “ધર્મો જયતિ અને પાપો ક્ષય” એ કહેવત પ્રમાણે તેમનો
 ક્ષય થાય છે. આમાંસાના દીવસમાં જેમ દીવાની આગળ
 જીવંતુઓ એકઠાં થઈ જાય દીવાને આજીવવા તેમનામાં
 સંજિતહોય તેમ ધસારો કરે છે પણ દીવાને કાંઈ આંચ
 ન આવતાં પોતેજ બળી મરે છે તેમ દુષ્ટ અને પ્રપંચી લો-
 કોની સત્યના સામે થાતાં ગતી થાય છે. માણસનાં કર્મ
 આડું પાંદડું છે. તેનો ઉદય થતાં વાર લાગતી નથી. ધડી
 માં કાંઈ અને ધડીમાં કાંઈ. આ દુનિયાં એતો રંગમંડપ
 છે તેમાં રમનાર પુતળાંની દોરી હસ્તરના હાથમાં છે, તો
 જેમ નચવે તેમ નાચવું. એક પળવાર પછી શું થાય
 એની કોઈને ખબર નથી? હે પ્રભુ! માન્યકુ વિના અમે

[૧૪૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

પામર પ્રાણિઓ અંધારામાં ગાંધાં આંધળે છીએ!!

મંદાકાંતા વૃત.

જગતા ધારા, જગત રચના. જોઈને ચિત્ત મારું,
 સાનંદેથી, પ્રથમ પ્રણમી. નામ લેછે તમારું;
 ને કીધેલી, અકળિત સધળી, સુકૃતીઓ કૃપાળુ;
 આ બેઠુંચલુ, થકિ ક્યમ કરી, નાથ તેને હું ન્યાળુ. ૧
 કામોની શું, ગણુતિ કરીએ, જીભ આપેત્ર એક;
 દોષાં ઘનો, દિલધિ કશણા, રાખિ આ શો વિવેક!!
 તારી પાસે સરવ જનનો, ન્યાય સર્પેયા થવાનો;
 પુજિતઓથી, નજર થકિકો, ખા'ર નહિરે જવાનો. ૨
 મ્હોટા મ્હોટા, મનન કરિને, પાર તારો ન પામે;
 વિગતે વાદો. વદિ વદિ અંને, થાય જો રોજ સામે;
 તારી આજ્ઞા, અનુસરિ અંને, વિશ્વ આંખું વસેલું;
 પર્થત્ પાણી, શશિ રવિ સહુ. તુજથી છે ઉમિયું. ૩
 વુંછે વુંછે, સરવ સ્થળમાં, બ્યાપિને રે રહેલો;
 આરંભેલા, પ્રથમ સુપત્ને, સાલ્હ થા નાથ લેલો;
 થાતાં તારી, તરત કશણા, કાર્યમાં સિદ્ધિ આવે;
 આવે ભગતો, ભગતિ કરતાં, દુઃખમાં કોદી નાવે. ૪
 (એમ વિચાર કરતાં કરતાં નિંદ્રાવશ થાયછે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થાન. પ્રેમસાગર પ્રધાનની હથેલી.

સત્યનાથ પ્રેમસાગર સરદારખાં

(પડદા પાછળ)

ઈંદ્રવજ્રી.

પાસે નહીંતો પડનું આપાવે, આવી દિવાસો મન મે'ર લાવે;
બાંહે ન તો થોડુંક તો પમાડે, નીરાશ દાતા નહિ પ્રેમિ કાઢે. ૧

સત્ય—એવો દોષ એકિડો! સત્તા પાંચ તો થઈ ગયા. દાતાણુ
પણ કરી નાહી પે.મ આમણા જઈ પધાનજીના
જો બાણા જોડે તે મણું તે ધણા સારા માણુમ-છે
તથા સાવછે. સહુની મુશ્કાકાત ખુશીથી લે છે એમ
મં સામવ્યુંછે, એમ છતાં પણ જો મને લાભ નહીં
મળે તો મારાં ક્રીસમત. (પયારીમાંથી ઉઠી પયારીમાં
થી જોતાં)

રાગ પ્રભાતી,

જગત આવાજત પામિ નવી પ્રેરણા. થાય છે સુન્ય કારેયિ બેકું,
સ્તંભિમાં દ્રષ્ટિ કરવાને દિન કર મણી. મોકલે કીર્ણનું બિળ હેકું;
પક્ષી પથુ આદી જીવજંતુ સરવે મળી, ઉવમિ પોત પોતાને થાય,
મંદને સ્વચ્છતાયુ. સુધડ નર તણા; અંગ લાગેથી પ્રભુ કિર્તી ગાય. ૨

(આવી રીતે વિચાર કરી પ્રધાનજીના ધર નજીક

આવી એક સીપાઇને પૂછેછે)મીઆં સાહેબ આપનું નામશું?

[૧૫૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

સરદારખાં—સાહેબ, માફ નામ સરદારખાં છે.

સત્ય—સરદારખાં મારે પ્રધાનશ્રીને મળવું છે, તે ક્યારે વખત મળશે?

સરદારખાં—હમણાં થોડીવાર એસો. કારણ રાજના અમલદારો અંદર ગયા છે, તે આવેથી હું તમારે માટે બહાર કડે એટલે પછી જાઓ.

સત્ય—બહુ સાફ (એસે છે ને થોડીવાર પછી)

સરદારખાં—જાઓ તમને અંદર જવાની રજા છે.

સત્ય—બહુ મહેરબાની કરી (મનમાં)મારા મનમાંતો બહુજ વિચાર આવતા કે પ્રધાનશ્રીને તે કેમ મળવાનો લાગ આવશે પણ આતો કાંઈવાર કે મહેનત લાગ્યાં નહીં, ભાઈ મોટા માણસની બહીષ્કારી છે!

ગીતિ.

મ્હેટો તેતો મ્હેટો, મોટા કોદી મને નથી ધરતો,
સમુદ્ર માઝા મૂકી, નળના જનને નથી જેમ નડતો.

(સત્યનાથને આવતો જોઈને)

પ્રેમસાગર—કેમ ભાઈ, તમે ક્યાંના રહેવાશીછો? અત્રે કેમ આવવું થયું? તમારું નામશું છે? આવો એસો.

સત્ય—(હિંડે એસીને) સાહેબ હું અમરાવતીનો રહેવાશીશું
માફ નામ સત્યનાથ છે. આપનું નામ સાંભળી નોકરી માટે આવ્યોશું.

પ્રવેશ ૨ જો. સત્યવિજય નાટક. [૧૫૧]

પ્રેમસાગર—કીકછે. કાંઈ વિચાર્યાસ કર્યો છે?

સત્ય—હાજી, અગરાવતીના શેઠ દયાનંદની સાહુતાથી એમ.
એની પરીક્ષામાં પાસ થયેલા છું.

પ્રેમસાગર—ભક્ત બહુ સારી વાત છે. દયાનંદ શેઠનું નામ
મેં પણ સાંભળ્યું છે તે બહુ દયાવાળા છે,

સત્ય—હાજી. એમણે ઉત્તેજન આપ્યું તો મારાથી ધોડો ધ-
ણે અભાસ થયો નહિતો આ વખતમાં ગરીબ
માણસને કેળવણી મળવી સુચકેલ છે. મારે તો એ-
મનોજ પ્રતાપ છે.

પ્રેમસાગર—હા, એતો ખરું. તમે ત્યાંથી આ તરફ નોકરી
ગાટે આવેલા છો એ પણ કીક છે. કારણ દરેક માણ-
સે પોતાનું નરીય અજમાવવું એછએ. જુદા જુદા
દેશ નેતા જુદા જુદા માણસોની સુજાકાવ લેવી
અને તેમના વિચાર બાણવા એ બહુ ઉપયોગી છે.
કારણ.

શાદૂન વિકીકિત છંદ.

દેશાટણ કરવાયિ રાજનિનિને, દ્રષ્ટે પડે કાયદા; "
લાભો હુન્નરમાંયિ એક વખતે, બાણે મળે કાયદા;
સારો સંગ થવાયિ જાવ વૃદ્ધી, સાથે થશે કિર્તિ ઔ;
તે મારે શુભ મિળે તક જવા, દેશાવરે સહુ.

વળી માણસે પોતાથી અને તેટલું સાર્વજનિક કાયદા

માટે વલ્લ કરવું. ને દુનિઆમાં થતી પ્રજા સંભારે, તેવું

[૧૫૨] સત્યવિજયનાટક. અંક ૨૧.

નામ કરવું, જેથી જનમ્યાનું સાર્થક થવું કહેવાતું.

સત્ય—વાસ્તવિક છે, ને જ્યારે આપ જેવા મોટા માણસને આવો ઉમદા અભિપ્રાય છે, ત્યારે દેશમાં વિદ્યા વધારે ને સુધારાનો ફેલાવ જલદી થાય એમાં શું આશ્ચર્ય! હાલમાં કેટલાએક લોકો જહિરાંતમાં સુધારા તથા વિદ્યાભ્યાસનો ફાંકો રાખે છે સભાઓમાં મોટાં મોટાં ભાષણો આપે છે, સહેજ વાત કરતાં પીત્તને શીખાગણ દેવા મંડી જાય છે; પરંતુ જ્યારે તેઓ પોતાને ઘર જાય છે, ત્યારે એક આમડીયા કરતાં પણ તેમના વિચાર અણગમ થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી લોકો ઉપરનો ભભકો રાખશે ત્યાં સુધી અરેસ સુધારો થતાર નથી, ને દેશની આગાદી પણ થશે નહીં, હોંગથી કાંઈ ફાયદો નથી.

પ્રેમ—(મનમાં) માણસ હોશીઆર જાણાય છે, (આસત.) બરાબર છે. તમે કહો છો તેવા ઘણા માણસો છે, તેમને હું ધિકાઈશું. પણ તમે નોકરી અર્થે આવ્યા છો અરે?

સત્ય—હા જી સાહેબ, આપની કૃપાથી તે મળેલો નેક દાનતથી કરવા બહુ આપશું.

પ્રેમ—તમારા જેવાને નોકરી મળવી મુશ્કેલ નથી કાણે તમારે જે જાણમાં આવતું એટલે હું તજવાજ કરી નક્કી

જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં તમારે જવું હોય તો હવે
પ્રમાણી બન્યો.

સત્ય—જેવો હુકમ.

(ગાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો,

સ્થળ, ન્યાયકોર્ટ.

પ્રેમનાગજ, અરશંકર, મુનશંકર.

કપોડરાંબ, સત્યનાથ.

(વિદ્યુત પગલો)

મુનશંકર છ'ંદ.

મુધારો ખાતે કુધારાનિ જોડે, કહો તેહની સાથકો માથું ફાડે;?
સદા આપને શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનકે છે, કુછંદી તણું મુખ્યતો ચિન્હએ છે. ૧

પ્રેમ—કેમ અરશંકર હાલ શહેરમાં ચોરી વીગેરેનું કેમ છે?

અર—સાહેબ હું રાત દીવશ રોન ફરંછું તેથી શહેરમાં તો

શાંતિ છે. પણ મને બહુ તરફી પહોંચે છે. મારા

એકલાથી કેટલું બની શકે? કોઈ મદદગાર પણ ન

હીં. પ્રજાણમાં તો માહારાથી જવાબુજ નથી, તેથી

ત્યાં જુ માટ સંભળાય છે, માટે જો મને એક મદદ-

ગાર મળવાની જરૂરતી થાય તો બડી મદદમાની.

[૧૫૪] સત્યવિજય ભાટક. અંક ૩ ભા.

પ્રેમસાગર—તારે કોઈ લાયક માણસ તમે શોધી કાઢ્યો છે?

ખર—હાજી, ગુલામખંડ કરીને એક મારો મિત્ર છે તે બહુ હાંસીઆર છે, તો તેને તે જગો આપવી જોઈએ.

પ્રેમ—ગુલામખંડની ચાલ ચલાણ સારી નથી, વળી તે મડાઉ છે તેથી તે પોલીસના કામને લાયક નથી. એવા બ-દમાસનો સહવાસ રાખવો નહીં.

ખર—ના સહેળ તે એવો માણસ નથી. એની છાપ જરા ખરાબ પડી છે.

પ્રેમ—(મિટીથી) છાપ ખરાબ પડી એટલે શું?

ખર—(શરમાઈ જઈ જવાળા દેવા જાય છે પણ કાંઈ મુ-જબુદ નથી.)

પ્રેમ—નહીં, નહીં, એમ શું ગેટા વાળો છો, સાફ જોલો, તમારે એની સેવન રાખવી નહીં. તમારા હાથ નીચે અમરાવતીના સત્યનાથ આવેલા છે. તેમને રાખવામાં આવશે. તે વિદ્વાન અને ચાલાક માણસ છે, ન્યુસપેપરમાં પણ એમનું નામ મેં એક બે વખત આગળ ઉપર વાંચ્યું છે. (સત્યનાથને બોલાવવાની તે આવવાથી) જુઓ આ સત્યનાથ એમને કામ કાજથી વાકફ કરો. એમનો પગાર રૂ.૧૫૦નો મળશે. હું રાજાજી પાસે જાઉં છું, ને તેમને આ વાત જાહેર કરી મંજૂરી મેળવીશ.

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો. સત્યવિજય નાટક. [૧૫૫]

ખર—(મનમાં)

યસંત તિલકા.

હવેઆરો વાત મન ઇચ્છિત કામ થાવા,

આતો હવે કરધિ માંડીજ બાજિ જવા;

કાખેલ માણસ તણો પગ પેસથે જો,

કુછંદ માત્ર પકડાઈ બધા જથેતો,

૧

(આસન)અહં પુછોનેા મને ધંગરેજી બહોજા પસંદ

નથી, ધંગરેજી બહોજાને તો નેનો રામ રૂપો હોય તે

નોકર રાખે. કારણુ એતો આપડી વાંચી જાણે. એને કાંઈ

દુનીઆની અખર છે? વેદીયાં હોર. અગારે પાટાશી એક

બહોજો છે પણુ કુરકરીઆં તે ખીલાડીના અમ્યાને ક-

હેવાં કે કુતરીનાને તેની તેને અખર નથી. ને કોઈ કાંઈ

પુછે તો પાધરે ડીકથનેરી લઈ એસે. ને આખો દહાડો

બક બક કરયા કરે. પ્રભુ જાણે લવારા કરીને એનું મોહિ

નહિ દુખ્યા આવતું હોય? વળી કોઈ જમવાનું કહે-

તો કહેશે હું આવીશ નહીં, કારણુ નિયમ પ્રમાણે ખાંધાનો

વખત જાયતો તળીયત બગડે. કોઈની સાથે વાતચીત

પણુ કરે નહીં. એતે શું માણસ કહેવાય? હું પણુ ધગ-

રેજી બહુવા ખંડો હતો પણુ મારા બાપે નિશાળેથી ઉઠા-

ડી લીધો, નહીંતો મારે જન્મારે બગડત,

પુનઃ—તમે બરાબર કહેછો, બહોજાને નોકર રાખવાથી સં-

[૧૫૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૨ નો.

તોય મળતો નથી, અભણ ઠીક કે ને કહીએ તે કરે,
જો કોઈ ભણેલાને રાખીએ ને આપણે શેક
મેસારવા ભાડા કેમ આપ્યા એમ કહી એ શબ્દ કહી-
એતો તરત ધડીઆળ કાઢી વખત ખતાવે, ને કામકાજ
પણ નો બ્યાજની લાગે તોજ કરે. ગેર બ્યાજની
હોયતો ચોખ્ખી માથામાં વાગે એવી ના પાડે. રા-
જ દેખવું એટલે કઢાય નહીં, નહિતો છ પાંચ
જાણીએ.

હથોડ—સાહેબ લાંબી વાત શું કામ કરોછો? જુઓને તે
દલાડે પેના ભણેલાએ આપણે માટે ગેળીટમાં કેવું
છપાવ્યું હતું?

પુનમ—એતો ઠીક. વધારે ભણવાથી શું કાયદો છે? ભણવું
એતો પૈસો ને તનદુરસ્તી બગાડવાનું છે. ધણા લોકો
કહેછે કે વધારે ભણેથી દેશનો ઊદય થાય, પણ મને
ખતાવે કે આટલા ભણેછે ને આટલા ભણ્યાછે તે-
માં દેશનું સાચું કોણે કશું? સાચું મરવાનો વખત
આવેછે તે પહેલાં તો તેઓ સ્વધામ જાયછે,

હોહો.

ભણે કંઈ જાહે ભાગવી, ભાવ નહીં પુજાવ;

નિના નોકરી અહિં તહીં, સદાય ધક્કા ખાય. ૧

હથોડ—વળી જુઓ, હંમેશા ભણેલા કંઈ અગત્યના કામ-
ને તો લાયકજ નહીં. કારણ સારા નરસાનો વિચાર

પ્રવેશ ૩ જો. સત્યવિજય નાટક. [૧૫૭]

કરવા ખેસે, ને આપણે તો પાધરા તડ ને ફડ એક
ધાએ ખે કટકા. કેઈ વાતનો ઊધારોજ નહીં, જવાબ
રોકડો ને વળી રામ બાણુ.

સત્ય—(આટલું બહુ ગભરાટથી સાંભળી રહ્યો હતો તે એકદમ
શાંત મીઠાજ રાખી ખેલી ઉઠેછે). સાહેબો આપનો
મારા માણસો છો, પણ મારી વાત જરા લદા છે
સાંભળો.

ઈશ્વરજી.

યાશે ન વિદ્યા થકિ કાયદા શું? વિચારથી કામ બને ન ખાસું?
ભૂખે મરે શું ભણિને સુપાત્ર? સાચું ન માનું તલ એક માત્ર.

તમે જે વિદ્વાન માણસની નિંદા તરીકે બોલ્યા છો,
તેમાંજ ટીક રતુની આવી જાયછે. પરંતુ તે બાબત વિષે
હાલ હું કીધા નહીં કરતાં એક સાધારણ વાત સમજાય એ
વી મહુ. બહુવાથી અગર કેળવણી લીધાથી વિચાર
શક્તિ તિવ્ર થાયછે, અને વિચારશક્તિ તિવ્ર થતાં બુદ્ધિનો
વધારો થવાથી હજારો જાતની કળાઓ શાધી કાઢવાની
વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાયછે; ને આમ થવાથી ઉદ્યોગ ધનધાકાર
આણેછે, હજારો જાતના ધંધા દેશમાં આણે થવાથી પ્રજા-
ની દાનતમાં વધારો થાયછે, દાનત વધવાથી તમામ જાતનું
કુખ દુર થાયછે. પૈસો શું કરી શકતો નથી? એના આ-
ગળ ખાઈ ચીજ કઢાય નથી. હિંદુસ્તાન જે એક સોનાના
દ્વિપ કહેવાને લેતું શું કારણ? તમે એમ ધારો છો કે તે

[૧૫૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ જો.

વખતે સોનાની ખાણો ધણી હતા? નહીં, નહીં તેમ કાંઈ હતું નહીં. દેશના લોકો દેવે ગી અને ખંતીલા હતા. હવે આમ થવાનું શું કરણ? વિદ્યાના ધટાડા શિવાય કાંઈ જ નહીં, હાલના આજતા પ્રતાપી રાજા વિષે કહીએ તો ઇંગ્લાંડને જ્યાં સુધી નોરમને જીત્યું ત્યાંસુધી કળા કૌશલ્ય હતું નહીં. પણ પછી જેમ જેમ સુધારે દેશમાં પ્રવૃત્તો તેમ તેમ દેશની ચડતી થતી ગઈ, અને જુઓ તેનું પરિણામ—ઇંગ્લાંડ આજ આખી દુનિયામાં સહુથી પૈસાદાર અને સહુથી ચડીઆતો દેશ થઈ પડ્યો છે. તેનું પાશવખત લાંડન જે કે આગળ નહાનું ગામડું હતું તે મોટામાં મોટું શહેર થઈ પડ્યું છે તેનું શું કરણ? કેળવણી, કેળવણી ને કેળવણી.

પવન જે આ દુનિયા ઉપર અનાદી કાળનો છે. ને જે આપણી ગણતીમાં પણ નથી ને તે શું છે તે જાણવાની પણ જાણાયા થતી નહોતી તેનું આજ તોલ થયું છે, તે જોનાળનેલો છે તે પણ શોધનારે શોધી કાઢ્યું છે, અને તેથી શાશ્વત ગેરફાયદા તથા ફાયદા છે તે પણ જાહેર થયેલું છે. વરસાદ પણ કેટલો વરસે એ જાણવા માપ થયું? દરીઆમાં થતા ભરતીઓટ માટે ખુલ્લી રીતે જાણવામાં આવ્યું છે. ગૃહ ઉપગૃહો પૃથિવથી કેટલે દુર છે એ ખબર શોધ થયો છે. ત્યારે હે ભાઈઓ આ વિચિત્ર શોધો

પ્રવેશ ૩ જો, સત્યવિજય નાટક, [૧૫૯]

તમને શું તાજુબી પમાડતા નથી? કાળા માથાનું માણસ શું
 નથી કરી ચક્રું ? ઉપર નદી અને તે નીચે માણસો,
 ગાડી મોડા વીગરે ચાલે એવું કોઈને રવખું પણ આ
 બધું હતું? તેજ વગર દીવા બળશે એમ કોઈ દીવસ ગપ
 પણ સાંભળી હતી? એક દોરડાથી એક મિનિટમાં લાંબો
 ગાંઠ સંદેશ પહોંચી જાય એ કેવી વાત? ધડીઆળ,
 રેલગાડી રૂઢ તથા કાપડના સંચા વીગરે તો રોજ જો-
 વામાં આવે એટલે તમારા મનથી તો તેમાં કંઈ નથી એ
 મ થઈ ગયું હશે. અરે હું તે કેટલું ગણાવું! પ્રતિગા
 ઉતારી લેવાની કળાઓ શું ઓછીછે! આ બધો કોનો
 પ્રતાપ? કોઈ જ નહીં પણ ફક્ત વિદ્યા દેવીનોજ, તે વિદ્યા
 દેવી ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ માણસના ઉલ્લોગને, હજી તે ચમ્પી
 શું શું કરવાની છે તે કેલેવા કોણ સમર્થ છે? કોઈ નહીં,
 હે સરસ્વતી દેવી તને લક્ષ્યાર પ્રણામ છે, તારી ગતી પણ
 અચાગ છે, તું એક સંકેતે ટુક વખતમાં ફળ આપ્યા
 વિના રહતી નથી. અરે ભાઈઓ સાંભળો. હું શા વાસ્તે
 મુદ્દાની વાત બુઝી આડે રરતે જાડકું વિદ્યાથી થતા ફા
 વંદા હજારો છે, ને વળી તેમાં કેવા યુગ્મ છે તે વિશે
 એક સંસ્કૃત ભાષાના શ્લોકનું ભાષાંતર સાંભળો.

ઈંદ્રવજ્રા.

ચોરે નચોરે નહિ રાજ હતાં, નભાઈ ભાગ નહિ ભાર કર્તા;
 ખુચે તથાપિ નિત વૃદ્ધિ થાએ, સર્વોપરી ધન વિદ્યા બણાએ. ૧

[૧૬૦] સત્યવિજય નાટક, અંક ૩ નો.

વળી સાંભળો એક વિદ્વાનનો મત કે.

ગીતિ.

ધ્યાન પૂંછતી પેરે; નકામ વિદ્યા વણુજન આ કાળે;
યુદ્ધ હામ નવ ઠાકે, જિવ જંતુથી ન શરીર સંભાળે. ૧

ભાઈઓ મારે તેની તરવારને પાળે તેનો ધર્મ છે.

તેમ ભાગે ની વિદ્યા છે, પૂર્ણ પુન્ય હૃદય થાય તોજ તે
દેવીની મહેરબાની થાય. મનેતો જે એ શબ્દ આવડ્યા
તે કહ્યા, હવે તમારે જેમ અર્થ કરવો હોય તેમ કરો.

અર—જે હોય છે તે આમની આમજ હમચી કૃત્યા કરેછે
આવું આવું તો ધણીએ વાર સાંભલ્યું છે. એમાં
નવું શું કહ્યું? તમને નવાઈ લાગતી હોય તો
તમે જાણો.

પુનમ—(પરચંકરના કાનમાં) અર ભાઈ, બસ હવે વધારે
બોલો નહિ તો વળી આ નવો માણસ
ગુરુએ યશ, એતો માઠી માઠી લોકોમાં વાતો કરે,
પણુ અંગ્રેજી ભણેલો છે એટલે આપણી પંડિતમાં
ભળતે વાર લાગશે નહીં. આપણે આજથી એક
જણ વધ્યો એમ સમજો.

અર—સાખાશ સાખાશ પુનમચંદ! પણ સત્યનાથ એતો જા-
ણું. તમે તમારા કામકાજથી વાકફ થાઓ. માઠી જા-
દી વાતો કરે કાંઈ દી વળશે નહીં.

પ્રવેશ ૪ થો. સત્યવિજય નાટક. [૧૬૧]

સત્ય—જેવી આમાં. સેવક તમામ કરવાને તૈયાર છે,
લપોડ—ખર ભાઈ, આણે હવે બહુ વાર થઈ ગઈ. મીઠાન
સતો વખત થયો છે.

ખર—આ આણે મારે ક્યાં વાર છે.
(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થાન. સ્વરશંકરનું મકાન,

ખરશંકર ગુલામખાસ પુનમચંદ અડખાઉ લાસ,

ફલજી સીપાઈ

રાગઈંદ્ર સભાનો

દારડીઆને શર્મ ભાન કાય ના મળે,

ખુવારી આપતી કરે ન એથી કાંઈ વળે,

ગાળં ગાળી ભાત પાટુ તે બની કરે,

નીશ્વેષ વસ્તુ હાયમાં લેતાં નહિ ડરે. ૧

ખર—ક્યું જમાદાર સાળા! અળ મીઠાસકી કેતની દર હે?

ગુલામ—બખત હોતા હે. સાલા પુનમચંદ ઓર અડખાઉ

બાલતો અગ્નીતક આપેલી નહીં. કેસે ગમાર લોકહે

અપતા મીઠાજતો અળ ફટ જતા હેં. અળ મે-

રેસે કીસ તરેહેસે રહા જાણા?

ખર—શીકર નહીં, હું તેમને તેડવા માણસ મોકલું છું. (ક

[૧૬૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ જો.

લજ્જ સીંચાઈને) જાઓ નખોદવાડામાંથી પુનમચં-
દને અને લુંકડાવાડામાંથી અડખાઉલાજને તેડી
ગાયો.

૫૨—આપજી આ હેડયો, વારચ્યાં સેતે. (જાંનેને તેડી
લાવીને)સાગ. આ જે જાણુ આઆસે.

૫૩—(જાંનેને)ઓ માઈડીયર મિત્રો તમે આટલા બધા શુ-
કામમાં વળગી ગયા હતા કે મિત્રલક્ષ્મીનો વખત પ-
ણ ભૂલી ગયા?

અડખાઉ—કોઈ હરામખોરે મારા આપને કાંઈ વાત કરી વ-
હેમ ભરાયો હશે, તેથી તેમણે આજ મને અહીં
આવવા મના કરી, પણ બંદ તો જીંદુ બહાનું કા-
ઠી બહાર સરકી આગ્યા. આખણેતો એક કપાટ જે
ર પણ ઝગાવ્યું છે- ને પાંચ સાત બાટલીનાં સં-
શ્રદ કરીધા છે. તે કોઈ નહોત્ય તે વખતે ગંગા જળ
પી શાંત થઈએ છીએ. કોઈ બાટલી માટે પુછેતો
કુહુછું કે મનેભાઈ રાગ થવાનાં ચિન્હ ડાકતર સા-
હેબને લાગ્યાં તેથી તેમણે કલાકે કલાકે જુદાં જુદાં
ઓસડ પીવાને આપેલાં છે. કેમ ચાર કેથી સુક્તિ?

પુનમ—ભાઈ હું માટે આબો તે માફ કરજો. જલદી કરે
મારાથી હવે રહેવાનું નથી.

૫૪—જાવો, આજતો ખરસેદજીની દુકાનનો સરખત કાઠી-
એ પેલા માણુકજીનોતો સાચો નથી ને પેસતનજી

પ્રવેશ ૪ થો. સન્યવિનય નાટક, [૧૬૩]

નો તો સાફ નીચા વગરનો છે. રમભાઈ અને શા-
મખેન કાઢાને બોલાવીએ.

પુનમ—જાંઘએતો સોડવાદરનું નામ દર્મ ચાર બાટલી ધર-
માં રાખી છે હવેતો બહુ રવાદ લાગ્યો છે તેથી થે-
ર પાણી મન થઈ જાય છે.

ગુલામ—ક્યા બાતાં કરતે હો—લો ચાર હિડાઓ!

ખર—લેતા હોતો લો હુંતો ચડાવવા માંડું છું (એમ કંઠી
ચાર પાંચ પ્યાલા હિડાવી જાય છે ને બીજા પાણી તે-
મ કરે છે.)

ગુલામ—એતો હુંગ્યા લેકીન કુછ નારતા ચડીએ.

પુનમ—નારતો ન ચાલ્યો હોયતો હું ગાંડીગ્યા લેતો ચા-
લ્યો કું જે મરતુ હોયતો કાહું.

ખર—મરતુ શું? લાવતો આપણે ફફડાને શું અડે છે. અ-
ડ્યાહિનાજ આવી જાયો.

અડમાહી—ના. ના. આમાણથી એ કેમ ખવાય.

ખર—હું આમાણકું કે કુંબાર છું? ચાત, ચાત. ચુક ચાત!
દાડતો આમાણીયાં તારે માટે કરી ચુક્યો હશે!

ગુલામ—(નિચો ચડાવી) સાલા ખમત ક્યા એર સીપાઈ
ક્યા? અપને સખતો બાઈ હું ચક નહિતો ધાન
લગેગી.

અડમાહી—જમાદાર સાથ માફ કરો. (ખાવા માંડે છે.)

સપોડ—મનેતો આજ કાંઈ મજા લાગતી નથી. ખરબાઈ તં

[૧૬૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૬ નો.

મે કેમ કોસર કરી?

ખર—આજ પ્રધાનને મળવા જવું છે તેમાં.

લપોડ—અરે પ્રધાનજી છેતો? (એમ કહી બે બાલા ખાયછે,
અને પોતે તથા બીજા પણ ખીએછે).

અડખાડી—જગાદાર હવે પેલા સુધારાના સાથી સતીઆને ક્યા-

રે આપણી મીનલસ બતાવતી છે? કામકાજમાં બ-

હુ રોંશીઆર નીકળ્યો, બધું કામ એકલો કરેછે.

ગુલામ—એતો હમે લાવશું આ બખ્તશું છે હુંતો બહુછું?

ખર—એકદમ બોલી ઉઠેછે. ભુજંગીની ચાત.

પિયોરે પિયો યાર દારૂ પીએ, કરે બાલી આને બધી શીશીએ.

પુનમ—તથી શીશીયો હાલ બે ભાનધું.

લપોડ—મરું છું હુંતો હાય નાદાનધું.

અડખાડી—(ગુલામબક્ષને) જલ ક્યાં સાળા તમારો મારીશતો
મોંજ કરી જશે.

ખર—માર્ણું માર્ણું તારા જેવાતો ધણાએ છે ઉપરી હુંકે તું?

અડખાડી—કોઈ નહીં હું,

ખર—સાળા મારી નાખીશ.

અડખાડી—કેમ જળેધરને આરે જવુંછે?

ગુલામ—સામે ક્યા ચુપ ચુપ લગાઇ, ચલો, ચલો. (એક
બીજાને લાતો મારે છે તથા ગાળો ગાળી કરતાં
છુટા પડે છે.)

(૫૬૬ પાછળ)

પ્રવેશ થ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૬૫]

ગીતિ.

મૂરખ મિત્રો મરતી, દારૂનીને કહેજ છે કેવી;
ફળેલી સજ્જન ભાળી, છોડી દેશે ટેવ હશે તેવી. ૧

પ્રવેશ થ મો.

પ્રધાનના મહેલમાં શ્રેકાન્ત સ્થળ.

પ્રેમસાગર. સત્યનાથ. સરદારખાં

(પડદા પાછળ.)

ઈંદ્રવજ્રા.

નફાં ખરે પારખનાર પોતે, બોટું ખરું નાણું કહેજ લોતે;
કાળેજ વિદ્વાન તણા વિચારે, થોડા પ્રસંગે ઝટ બાણનારે. ૧

પ્રેમ—(એકલા) કુદરતની બધી વાતની બલીહારી છે. તેની લી-
સામાં કોઈ જાતની ખ મી નથી. તેનાથી જે બના-
વો બને છે તે નિયમસર અને આનંદકારક હોય છે.
હજારો જાતની વનસ્પતી કેવી યુક્તિબંધ એક સર-
ખી હોય છે! હે હિમ્વર કુદરતના કરનાર તારું હજારો
અથાગ છે! જ્યાં કોઈએ ત્યાં હે બહુનામી પિતા!
તારાંજ કામની ખુબી નજર આવે છે. જુઓને
આપણે ત્યાં સત્યનાથ આવેલ છે તે કેવો ખખડદાર
માણસ છે. થોડા વખતમાં કેટલી કીર્તિ ફેલાણી છે? તે
હોંશીઆર છે તો ખાવા લોભ નહોતો! ને મારે ખા-

[૧૬૬] **સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ જો.**

વાછે તો પુત્ર ન મળે. દરેક ડોકાણે કાંઈની કાંઈ તો આમી હોયજાછે. વળી લીલાવતી પણ પરણુવા જ્યેડી થઈછે. તે ભણીગણી છે તો દૈવયોગે તેના લાયક વર મળતો નથી. તે વગર વિચારે કંઈકે દેવા જ્યેડી છોડી નથી. તે હું દુખીઆરાનો સુખ રૂપ વિચારીએ.

(પડદા ખાઢળ)

ગીતિ.

વિવિધ વૈભવ વાળો, જીવ્યો અનેછે દુણિ આમિ કાઢી
અસંતોષને ખાપે. દોષે દુઃખથી દળાયછે દાંડી. ૧

હું કરી કરીને વિચાર કરું છું તો માર મન સત્યનાથ ઉપર જાયછે પણ અકસાસ! જો એ વાત ઘરમાં કહું તો ખીલકુલ પસંદ આવે નહીં. કારણ તે ગરીબ માણસ અને વળી પરદેશી છે. વળી ઘર જમણ થઈ તે મર્યાદા તળે રહેશે કે નહીં તે નક્કી નથી તે જોવા દેખાયછે તેવા અંદરથી હશે કે કેમ? તે આવત આવતથી કાંઈ કહી શકાય નહિ. કેમ કે—

તોડક છંદ.

શુભ આજ વિચાર ધણા મનના. નવ જોઈ કળાય કદી જનના;
પણ થાય સમાગમ તેજ જડે. મુળ રૂપ નહીં શક કાંઈ પડે. ૧

માટે એક વાર એની સાથે યુવાસેથી વાત ચીત કસ્યા પછી મારે આ ધારણા બહાર પાડવી જોઈએ, અરે પણ હું તે શા શા વિચાર રૂં અને કેટલી આળતો

પ્રવેશ ૫ બો. સત્યવ્રજય નાટક. [૧૬૭]

હવે ધ્યાન આપું? રાજની મોંઘેરનાની અનિશ્ચિત છે. પૈ-
સાનો ભરેસો નથી. સાહુગીતો આજ છે ને કાલ નથી.
સહુ સ્વાર્થના સગા છે. પણ એતો ઠીક જેમ આવે તેમ આ
લવા દેવું. આજ મને જરા બેચનપણું લાગે છે તો લાવ
ને સત્યનાથને બોલાવું કે કાંઈક નવા જુની ચકચાર આવે
અને વળી એતો “એક પંથ દો કાજ” જેવું છે (મોહિત-
તેથી) સરદારખાં.

સરદારખાં-જી સાહેબ.

પ્રેમસાગર-સત્યનાથને બોલાવી લાવો.

સરદારખાં-બ્રાત અચ્છા સાળ.

(જાય છે ને થોડીવારે સત્યનાથ
ને બોલાવી લાવે છે.)

સત્યનાથ-સાહેબ શો હુકમ છે?

પ્રેમસાગર-કાંઈ નહીં. આવો, હમણાના કેમ જણાતા નથી?

સત્ય-સાહેબ, હાલમાં જરા કામની તડામાર વધારે છે, તેથી
સત્રામે આવી શક્યો નથી તો માફ કરશો.

પ્રેમસાગર-શું શુના બહુ બને છે?

સત્ય-ના, જી પણ ખરે ભાઈ પ્રગણામાં ગએલ છે એટલે
મારે વધારે કામ પડેલ છે. આથી કરી મને બહુ
જુગી થાય છે કારણુ આપ જેવા સરદારને નોકરી
કરી બતાવવાની મને તક મળે છે.

પ્રેમસાગર-વધાર્ય છે. પણ આજ મને જરા આશુગમી થાય

[૧૬૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૪ જા.

છે, મોટે તમને કાંઈ રમત આવડતી હોય તો રમીએ.
સત્યનાથ—સાહેબ મને શેતરંજ રમતાં આવડેછે.

પ્રેમસાગર—એતો ઘણી વખત ચાલે ને મારે પાંચ વાગે
હજુરમાં જવુંછે, મોટે જો ચોપાટ આવડતી હોયતો
લાવો માંડીએ.

સત્યનાથ—જેની મરજી. મને તે પાણુ સારી રીતે રમતે
આવડેછે. વળી ચોપાટ અને દુનીઆનો મુકાબલો
કરીએ તો મારા ધારવા પ્રમાણે પરાપર લાયુ પડેછે.

પ્રેમસાગર—એમ કેમ વારું કહો જોઈએ?

સત્યનાથ—જી, સાહેબ, સાંભળો.

દોહરા.

વિના ન વગ આ લોકમાં, બહાર માંહ જવાય;	
વિના ન પો જ્યમ બાજીમાં, પેલેથી બેસાય.	૧
મ્હેણા પણુ સંસારમાં, મરે કુડામે જાય;	
જેમ છુંદમાં કાંકરી, સહુ મારવા ચાય.	૨
મ્હેણું માણસ મારતાં, સુખી કદિ ન થવાય;	
હણતારી છુંદ કાંકરી, જેમ ગાંડિ થઈ બદાય.	૩
આક્રાલ હિણુને કાયદા, થકી દુર મૂકજ;	
હણે ગાંડિ જ્યમ કાંકરી, પૂજ માંહિ બેઝલ.	૪
દેખે દુખ દુનિઆ વિષે, પણ માયા ન મુકાય;	
બાજી રમતાં મનુષ્યને, જેમ આશ બહુ થાય.	૫
પુરવારે દુનીઆ થકી, વૈરાગી ન થવાય;	

પ્રવેશ ૫ મો. સત્યવિજય નાટક.

[૧૬૬]

- મરે સાબધી કાકરી, તુજણા જયમ નહિ જાય. ૬
- દ્રેશ દીલમાં રાખિને, હણવા પરને ધાય;
- દાવ મારવા ગોતવાં, આપ ઘડાઈ જાય; ૭
- વિચાર મોટા બાંધીને, ધરે જવા પાર;
- આણુ ધારી આવી પડે, યાનારૂં જ થનાર. ૮
- કરેલ કૃત કિતારનું, આ વે કામ સદાય;
- જયમ દા કહેધિ આપણે, દશ પચીશ ન થાય. ૯
- પુરી કૃપાથી પામિએ, મતજબ સધળી પાર;
- જેમ જાય જીતી ધરે, પામેલો જણ હાર. ૧૦
- સરસા સરસી જો કરે, પુર વેર બંધાય;
- ખાચારો બેચી રહે, બાજીમાં કહેવાય. ૧૧
- શુભ રથાનકે સંપમાં, સુખી રહે સહુ કોય;
- કુલ જુગ કાંકરિને કદી. જેમ માર્ણુ નહિ હોય. ૧૨
- મ્હોટા સંગે સેલથી, પાર પમાડે ઈશ;
- આઠ ગણે જયમ બાજીમાં, થર પોચે પચીશ. ૧૩
- ગરીબ તો બેઠા રહે, ભરવામાંજ ભરાય;
- દશ પચીશ છ બારમાં, દા બેપર નંખાય. ૧૪
- અધવચ બંધાણિ થકી. નહિ વ્યસન મુકાય;
- અધુરી બાજી મુકતાં, જેમ જીવ કચવાય. ૧૫
- પોતાના વિશ્વાસુ જન, પાસે સુખી થવાય;
- જેમ ભેરની કાંકરી, જોડે જઈ બેસાય. ૧૬

[૧૭૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ ભા. ૧

- કપટ થકી દુનિઆ વિષે, વખતે કામ સધાય;
 આપ્યાથી દા સોગટી, અવર તણીજ મરાય. ૧૭
- જાત ભાત કે રંગનો, હાથ ધેર નહિ મેળ;
 આર રંગની સોગટી, પાઠિમાં કુદેલ. ૧૮
- હરી હામ બેઠા થકી, રાખો સદા નિરાંત;
 પાકેલી કંદે પડે, એમ ન રાખો પાંત. ૧૯
- મૂકાને દુનિઆ વિષે, કાંકરિ પેરે દૂર;
 દા દોરી નચવ્યા તણી, રાખી આપ હજાર. ૨૦
- પ્રેમસાગર-વાહ? વાહ? આતો મુકાળલા સાથે પાછુ રમવાની
 રીત પણ કહી ને શુ?
 (પાછુ પુરી થઈ રહા પછી)
- સત્યનાથ-સાહેબ, હવે મને રજા છે?
 પ્રેમસાગર-હા, સુખેથી જાઓ, તમારા સમાગમથી મને આ
 નંદ થયો છે.
 (સત્યનાથ સલામ કરી જાય છે).

પ્રવેશ ૬ ઠા.

સ્થાન. જ્વરશંકરનું ઘર.

પરશંકર પુત્રમયંદ ગુલામગજ
 અડબાહિલાલ સત્યનાથ લપોડરાંબ
 (પડદા પાછળ)

પ્રવેશ ૬ ડૉ. સત્યવિજય નાટક. (૧૭૧)

ઈંદ્રગણા.

તારે તરેતે જુડતો જુરાડે, પોતે પિએતે પરને પિવાડે;
 જે જેમ તે તેમ કરે ગિજનને; સંગિયિ ના પાસજ થાય શાને?
 ખરશંકર—પુત્રમયંદ, આજતો મારો વિચાર મહોટી મીજ-
 લસ હરાડવાનો છે. હું સ્વછંદપૂર ગયો હતો ત્યાંથી
 જાત જાતનો વિચારતી મેં જો લેતો આવ્યોશ્ચું.
 વળી ઉમદામાં ઉમદો પોઈવાહન જે કહેવાય છે તે
 ના પાશુ છ ડગ્ગન ગીસા લાવ્યોશ્ચું. નેરમનુંતો કપાટ
 ભરી દીધું છે. જે જોઈએ તે હડાવો.

પુત્રમયંદ—જ્યારે આપ જેવા સરદાર મલ્યા છે ત્યારે અ-
 મારું આશ્ચું જાય છે; નહિતો કુંકા પગારમાં કેમ
 પુરું થાય? ગયા માસમાં હું ખજારમાં પડી જવાથી
 મારી ન્યાતવાળાએ પાંચસે રૂપિયા દંડ કર્યા તે પાશુ
 આપે આપ્યા. આપતો ધર્મ રાજાનો અવતારછે
 આપની જે દોહત છે તે પરમાર્થેજ વપરાય છે.
 તમારી માએ તમનેજ જન્મ આપ્યો છે. તે ખતે
 દુનિઆં હેટણો ખર્ચા હાપકાર માને છે? ભાઈ એનો
 જીવતે સ્વયં વાસ થજો.

ખર—(કુલાઈ જઈને) અરે વાર! એમાં મેં શું વધારે કર્યું
 મિત્રને સાલ્લ કરવાનીતો ફરજ છે. ખૂબ હડાવો.
 જે જોઈએ તે લો.

[૧૭૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૬ નો.

પુનમ—એમાંતો કાંઈ ભૂલ જેવું નથી, પણ સાહેબ પેલા સત્ય-
નાથ આટલા બધા દીવસથી આપણી કોરટમાં રહેછે
ને કોઈ દીવસ આપણે ત્યાં આણી મુંઠના સ્વાદ
ચખાડ્યો નહીં એ શું?

ખર—મેં આજ ગુલામબક્ષને તેને તેડવા મોકલ્યો છે, તેથી
ધણું કરી હમાણાં આવશે. તે આપણામાં ભળશે
તો ઠીક નહિતો ફાંજી થાશે.

પુનમ—સાહેબ, ઇંગ્લેન્ડ ભણેલા તમામ દારૂ પીએ છે નો
મને પુછોતો હજારો દાખલા દેખાડું. આગરો મ-
થુર શું કરે છે? તેને રોજ ચાર આટલી જોઈએ
છીએ. અંગ્રેજ ભણેલાને કાંઈ બાદ હોયજ નહીં.
અરે સાહેબ ગંગા જળતો મું? પણ પીસકુટ પણ
હડાવે છે. ગંગાજળતો દેવીની પ્રસાદી છે, તેમાંતો
બાદજ નથી. મહોરા મહોરા વિદ્વાનો પણ આ પ્ર-
સાદી લેતા તો આપણે શા માટે પાછળ રહેવું જો-
ઈએ? આપણે પણ દેવીના ભક્ત ક્યાં નથી! ને કદી
ભગત નથી તોપણ એમાં શું એતો દ્રાક્ષ રસછે, એ
માં પરમેશ્વર તરફથી શું હરકત છે? સાહેબ લોકો
પીએછે તો તેમને પરમેશ્વરે શું કર્યું?

ખર—અરે પુનમચંદ, તમેતો ખરેખરા તત્ત્વજ્ઞાની મહા પં-
ડીતજીછો. તમને કોઈ પહેલથી શકે નહીં.

પુનમ—હવેતો આવેતો ઠીક આપણે તો હવે તબપ આવીછે.

પ્રવેશ ૬ ઠો. સત્યવિજય નાટક. [૧૭૩]

છવ તલપાપડ થઈ જાય છે.

(ગુલામખંડ સત્યનાથ તથા અડખાડી
લાલને લઈ આવેછે.)

ખર—આવો સદ ગૃહસ્થો પધારો.

ગુલામ—સત્યનાથ નહીં આવતા હતા પણ મેં માંડ માંડ
લાવ્યા છે.

પુત્રમ—અડખાડી અડખાડી, કેમ મિનનજમાં આવ્યો છે? અન
મારે કાંઈ તારી કે તારા બાપની પરવા નથી.

અડખાડી—અરે ભાઈ સાહેબ, આકળા થયા નહીં. થોડાક
સામાન લેવા રોકાણો હતા; અને વળી પેલા વિવેકી
દાસે રોક્યો એટલે વાર થઈ.

ખર—એ પણ આવેલા છે, જ્યારે મળીએ ત્યારે મનેતો હા-
લ સાહેબ કહે છે. પ્રધાનનો માનીતો એટલે કાંઈ
કહેવાય નહીં, નહિતો એકદમ ઢોળી પાડું.

ગુલામ—હવે શી વાર છે? એ માથા ફાડકાતો ક્યાં વાર નહીં
આવેગા છે.

ખર—વાર ક્યાં છે? વાર તમારા પંડની. ચાલો ભાઈઓ આ
ઊમદા માલની કીંમત કરો. (દારના ખાલા બરવા
માંડે છે).

સત્ય—(મનમાં) હાય, ગજબ! આ શું? અરે!! હું તે ઊંચું કે
જાડું છું? આતે હું ખરું કે ખુટું? કે ખોટું? નહીં,
નહીં આતો ખરેખરો બેસાડે. અરેરે આ શી

[૧૭૪] સત્યવિનય નાટક. અંક ૩ જો.

શાશા! આતે દારૂડીઆ લોકછે? આવું મેં કોઈ દિ-
વસ અનુગાન પણ કશું નહોતું, કોઈ કોઈ દીવસ
તે લવરી કરેછે પણ તે માત્રમ અગર ભાંગથી થવું
હશે એમ હું માનતો, પણ આ ગજળની વાતની તો
મને ખબર નહીં. શક પણ શાનો હોય? અરે આ-
માં એકતો બ્રહ્માગુછે, એક વાણીઓ, એક લુવાણો,
અને એક સીપાઈ!! વાણીઆ બ્રહ્માણ હોંદુ! પણ
ફિકર નહિ. આજ હું કાંઈ એકલો નથી કે મને
માર પડશે. મારાં તનનાં માગુસો બારણે બેઠાં છે,
તેથી—

ખર—(બોલી ઝીંઝી છે) સત્યનાથ આલો તાકીદ કરો શું જોઈ
રહ્યા છે?

સત્ય—ક્યાં આલે? શું છે?

ખર—શું તે આહ વાણી! તમે નવા આન્યા છો તો તમારી
ગેહેમાનગતી કશ્યા વગર આલે?

ગુલામ—સત્ય સુધરેલે લોક ઉડાતે હેં. એ સરખત હેં.

સત્ય—ના, ના, સરખત કેવો? આતો દારૂ જેવું ગંધાય છે.

પુત્રમ—એતો મર માથાફોડ કરના. આલ અડ્યાગિ આપણે
પી નહએ. મારાથી હવે જોવાઈ શકાતું નથી.

અડ્યાગિ—હા યાર, આલો. (ખાંતે પીવા માંડેછે.)

ખર—(સત્યનાથને) અરે હવે ક્યાં સુધી આડાઈ તમારી સ-
દ્ધાઈ જાણી, અમરાવતીમાં જોડલા સુધરેલાછે તે-

પ્રવેશ ૬ ઠો. સત્યવિજય નાટક. [૧૭૫]

હા દાર નથી પીતા? જોઈ તમારી પવિત્રતાઈ. આ-
વાને! માન શું આઓછો!

શુભામળસુ—અરે વાર આ જ્ઞઓ, સગ લહેજત મલી
જ્ઞતી હિં.

સત્ય—ગળી લહેજત, એ લહેજતમાં ઘૂળ પડી. અકસોસ! અ
રે હજારવાર દાનગીરી! તમે કેવી ખરાબ લતે ચડ્યા
છો? અરે તમે શું કેર કરવા માંડ્યોછો! તમે ઊંચ
માતિના ધર્મ આવા ધંધા કર્યો તો નીચ જ્ઞતના
માણસો કરે તેમાં શી નવાઈ!!

ખર—(દાર પીતો પીતો.) અલ્યા માનવું છે કે આમ જુકર
કરી છે. લજમનસાઈથી દુધ પી નહિ તો પછી
મુતર પીવું પડ્યો.

સત્ય—અરે, તમે આવું દુષ્ટ કામ કરતાં ખીજને વારવાને બ
દલે આગ્રહ કરતાં શરમાતા નથી?

ખર—(મીજજથી આગળ આવી) અલ્યા તું મને શરમાવ-
વાનું કહેનાર કોણુ? સમજ નહિતો નોકરી ખાવી
પડ્યો, ઊપરીની મેહેરવાની કેમ મેળવવી એ તને
ખબર નથી. તું તારો સ્વાર્થ પણ સમજતો નથી.

સત્ય—એ હું માનનાર નથી. નોકરી શું ચીજછે? આ દુષ્ટ
કામથી દુર રહેવા સગમે નોકરી ખાવી પડે તો શું
ધર્મ ગયું? કદાપિ આવું કામ નહિ કરવા માટે મા-
રી નોકરી જાય, હું બુએ મરું, મારું મૃત્યુ થાય.

[૧૭૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૮ જો.

હજારો જાતની વિપત્તિઓથી હું પીડાઈ, હજારો
દુષ્ટ લોકો મારા જીવર હુમલો કરે, મને સીપી સી-
પીને મારે, માફ સર્વસ્થ જાય, હું ચીંથરે હાલ થ-
ઈ તોપણ આ દુષ્ટ સીવાજ હું કદી ગ્રહણ નહીજ
કરવાનો. આખી પૃથ્વિનું રાજ્ય મળે તો પણ શું
થયું! આમાં તમને શું સ્વાદ લાગ્યોછે? જાન્ય જાતી-
માં જન્મ લઈ આવાં કામ કરવા કરતાં તમારી
માનો ગર્ભજ ગળી ગયો હોત તો શું જોડું! તમા
રા જેવા દુનિયામાં નહોતતો શું નજોડવળી જાત?

૫૬

ઓ આણસમજી, અજ્ઞાને અવળે પંથે તું કાં ચડે. ૧
આ વાત થઈ છે બહુ ખૂરી, મરવું પડશે જૂરી જૂરી;
તુજ પંડ ફજેલી છે પુરી, ઓ આણસમજી. ૨
તું જાણે કોઈ નહીં જાણે, દિલ દેવતીના દેસત આણે;
શું મનથી આ તું સુખ માણે? ઓ. ૩
તુજ ધન જાય આપુષ ધટે, નરકે જાવાનાં નામ રટે;
કર વિચાર એ તુજને ન ધટે, ઓ. ૪
શો સ્વાદ તને લાગે સારો, દાર દાડી દુખ દેનારો;
જ્યમ પ્યાલો પકડે અહિભારો; ઓ. ૫

રજપુત વિગેરે જાતોને દાર પીવાની ધર્મ સંબંધી છુટ
જતાં તેઓમાંના કેટલાક કેવા તેનો ધિકારથી ત્યાગ કરેછે!

પ્રવેશ ૬ ઠો. સત્યવિજય નાટક. [૧૭૭]

મુસલમાન પણ પીતા નથી. જેઓ ભણ્યા ગણ્યા ને જેમ-
ના સારા થતા ઉપર દેશનું હિત રહેલું છે તેજ તથા આ-
વા અમલદારો ઉડીને આમ કરે ત્યારે ખીજનો શો વાં-
ક? દીકા દેવ ને પોણીચી જનતા હવે તો હું મારૂં ખરૂં રૂપ
પ્રકાશીને કહું છું કે-હું હુઆઓ! તમે આમાં શું સુધાર
રો ધારો છો? તમે બુદ્ધ માણાં પોણી હાથમાં લાકડી લ
ઈ કપડાંમાં લવંડર વાટર અને કોતનની બે ત્રણ ખાટલી-
ઓ ફોડી નાખો એટલે તમે સુવસ્ત્રા એમ સમજો છો?
માંસ મદીરાદીકથી પેટ ભરી સાદિય લોહિની દેખા દેખી
કરે સુધારો થયો એમ જાણો છો? સાદિય લોહી જેઓને
આ બાળવતી છુટ્ટ છે તેઓમાંના કેટલાક સદગૃહસ્થો દાર
ખીજકુલ આપતા ગણુ નથી. ધન્ય છે તેમના માત્ર પિતાને!!
તેઓ સભાઓ કરી દુર્ભાગ્યે કુસાર્થ ગમેલ લોકોને કેરી
શીખામણ આપે છે? કેવાં મત્રાનાં અસરકારક ભાષણો
આપે છે? આપાનીઆં કાઢે છે? એ તમે કોઈ દિવસ સાંભ
ળ્યું કે જોલું પણુ નથી? આવા આજ કાલી નાખવાને
આરે મુજમાંથી ઊખેડી નાંખવાને બદલે ખીજને મડસ
લગાડી પોતાની ન્યાતમાં વધારો કરતા ચતન કરે છે?
ધિકાર છે તમને. તમને લાખવાર લ્યાનત છે. તમારે મારે
હજરતાર અફસોશી છે. (નવા બે દારડીઆઓ લપોડ તથા
અડ્યાઉ ખીંચી હાજતમાં પ્રવેશ કરે છે).

[૧૭૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

અરે સાંભળો—પાપમાં પડેલા પાપાંડીઓ, નરક-
માં ઢયડાતા નરો, કુળ બોળનારા કપટીઓ સાંભળો—

તારું ગોકુળ જોવાને આવરે મથુરાના વાસી. એ રાગ
કુડું કામ તજો ગરવિષ્ટરે, ડર ધશનો રાખી;
થાશે અંતે નહિતો ફળેતરે. કટુ રવાદજ આપી. ટેક
પેટને કારણે પાપનાં કામ, કામ કરોછો વિશેષ;
દીવ દયા નહીં રાખતાં, નથી જાણતા માકું ખેશરે. ૩૨૦ ૧
ફકડ થઈને ફેલને, શું કરવા માંડ્યા ફંદે;
જાણો છો મન યુત છે પાણુ, જાણે જગત ફૂજંદરે. ૩૨૦ ૨
નિતી છોડી નથી ન્યાતની પાણુ, ખીક ધરંતા ઉર;
દેશે જવાબ શું જઈ અને, જ્યારે જાણે ધસિ હાથુરરે.
૩૨ ધશનો ૦ ૩

બગડી ખીજ બગાડિને બહુ, ખુશખનો બેઠમાન;
વાંચો વાક્ય નિતી તાણાં, જ્યારે આવે તમને ભાનરે.
૩૨ ધશનો ૦ ૪

અર—(ધેનમાં ઝોકાં ખાતો) એતો બકવે ચડયો. મુઓ,
આપણે આપણું કામ કરો.

મુક્તામ—ઓ સાલા દોહજકમે જાણ્યા અપને ક્યા?
(દારડીઆઓ બધા સાથે બોલેછે).

છંદ નારાયની ચાલ.

હડાઓરે બિડાઓ યાર, હ્યો મઝા બહુ;

પ્રવેશ ૭ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૭૯]

પિઓ પિઓ પિઓ પિઓ, પીઓ પ્રિતથી સહુ;

ળનોજ મસ્ત ધૂમ, ધેનમાં ળની જઈ;

હડાઓરે હડાઓ, વખત જાય છે વહી. ૧

સત્ય—આ દુષ્ટ અધર્મિ મારે કહ્યું માનનાર નથી. “આંગળા આંગળ આરસી ને બેહેરા આંગળ પારસી” મારું બોલવું આ વખતે તેમને કાંઈ અસર કરશે નહીં. “પરધર હાથ પાણી છે” ને વળી જો જુરસો ચ-
ડશે તો વખતે મારી બેસશે માટે અહીંથી સટકી જવું વધારે સાચું છે.

(ધરનાં કગાડ બંધ કરી ચાલ્યો જાય છે).

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થલ. સત્યનાથનું મકાન.

સત્યનાથ.

(પડદા પાછળ)

લાવણી.

સ્વતંત્રતા વાણુ ચાર, સહઅધા દુઃખ તમે સહેશો;

મજે કહી અપમાન તોયપણુ, તક લેવા લેશો;

“પરાધીનને સુખ સ્વપ્ને નહીં,” મર્મ મન આણી;

સ્વતંત્ર રહેવાનાં સાધન, લેજો સહુકો જાણી. ૧

સત્ય—(એકલો) આહા!! ભાગ્યદેવી! મારે હવે શું કરવું? ન સીધા બે ડગલાં આંગળ ને આંગળ. મારે ક્રીસ્મત

[૧૮૦] સત્યવિજય નાટક, અંક ૩ જો.

તે કેવું હશે? આંહી પણ બગડી. આ દુષ્ટ દારૂડી-
આ લોકોનું લાંછન ખુલ્લું કરવામાં મારી પણ શી
શોભા વધે! તેઓની આત્મ અત્યંત ખરાબ છે, પણ
હું જોઈને કરી દઉં તેમાં શું વળે. તેથી કરી તેઓ
કાંઈ સુધરનાર નથી, બનતાં સુધી તેમને સુધારવા
મારે ઊપાય લેવા જોઈએ. પછી તો જે થાય તે
ખરી પણ અરે! મારા નસીબમાં સુખ લખેલું
હશે કે, મારે તે જ્યાં ત્યાં દુખ ભોગવવાનું નિર્માણ
થયેલ હશે? હવે મને બહુ મુઝવાણ થાય છે. તાબેદારી
હઠાવવી એ મહા કનિષ્ઠ છે, પણ લાચાર, ઊપાય
નહીં ત્યાં શું કરવું! આ દુનિયામાં સ્વતંત્રતા જેવું
કાંઈ સુખ નથી, સ્વતંત્રતા એક રત્ન છે. અરે મને
સાંભળું દરેક પ્રજા સ્વતંત્રતાને કેવી માંહે છે? ત્વા-
રીયામાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં બહાદુર પ્રજા સ્વતંત્રતાને
માટે લડેલી જણાય છે. અસહન શામસ
અને શ્રીધર સ્વતંત્રતાને પોતાના જીવન માત્ર ને
પાયડી છોડરાંથી પણ વિશેષ કીમતી ગણેલી છે. ર-
જપુતોએ તેને માટે હજારો વાર કેસરીયા કરેલાં
છે. જો દાખલા ગણવા ખેસુ તો પાર આવે નહીં.
એવો કોણ હશે કે સ્વતંત્રતાને ધિક્કારે? જે
સ્વતંત્રતાની કીમત જાણતો નથી તે માણસ રૂપે પ-
શુ છે. પરતંત્રતા સમાન પીશ્વું દાખ કાંઈ નથી.

પ્રવેશ ૭ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૮૧]

મેં જન્મ લઈ શું સાર્યક કર્યું! મારી જીંદગી મ-
હાદુઃખી છે એમ કહું તો ચાલે. સ્વતંત્રતાનો સ્વાદ
તે મારે શું નહીં જ આપવાનો હોય? હે સ્વતંત્રતા
માતા તારી કીંમત તો થાયજ નહીં, લાખો કરોડો
રૂપિયા તારી આગળ શી ચીજ છે? હું તો આ
સંસાર સાગરમાં દુઃખરૂપી મોજાંમાં ગરક થઈ ગયો
છું, દેવ ઉપર આસ્તા રાખું છું પણ મહાર કાંઈ
વધારે શ્રેય થતું નથી. પણ નહીં, નહીં, આવા
વિચાર મારે કરવા ન જોઈએ. એતો નારિતકનું
કામ છે, આપણી ઉતાવળે કાંઈ થાય નહીં. અગર
જો હું રાત દિવસ રડ્યા કરું, માથું કુટી મરું અ-
ગર ચાયસો કરું તો પણ શું મને સ્વતંત્રતા મળે
ખરી? ના, ના, પરમેશ્વર જે કરે તે સારાને, આમ
વિચાર કરે કાંઈ વળશે નહીં (વડીયાળ સામું જોઈ
ને) એણે હમણાં પાર વાગશે. ચાલ હવે તો સુઈ
જઈ, પરમેશ્વરે દરેક માણસને આ વિશ્રાન્તિનો
વખત આપેલો છે તો મારે ઊંઘવાની સાથે કપ્પૂત
કરવો જોઈએ. આવા વિચાર અને કામનો તો
મરતા સુધી પાર આવવાનો જ નથી.—
(એવામાં નિંદ્રાવશ થાય છે).

[૧૮૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થાન. સ્વરશંકરના મકાનમાં એકાંત બેઠક.

અરશંકર પુનમચંદ ગુલામખંડ.

(પડદા ખાછળ)

ગીતિ

સ્વાર્થિ ન સમજે સ્વપ્ને, પાપ પૂન્યના વિચારની વાત;
અર્થ સાધવા પોતે, કરે ઘડીકમાં ઘણાકની ધાત. ૧

હુંક કાળને માટે, કામો કેવાં કરે દોક જગમાં!!

તાકે લેવા કેવું, ભવિષ્ય માટે લખ્યું ન જો ભગમાં! ૨

અર—યાર, પુનમચંદ જ્યારથી સત્તાનાથે આપણને મીનલ-
સમાં પાવન થતા જોયા ત્યારથી હમારી આલી છે.
વખતે સામું બોલવાનું પણ કરેછે. પ્રધાન પણ
કાંઈ કાન દેતો નથી.

પુનમ—બાજબી કહેછો. મને પણ વખતે આડવાનું ક-
રેછે. પણ બંદાતો ધુતકારી કાઢે છે. તેથી રોઈને
રહે છે, શું કરવું? મુજ સાચું એટલે લાગ્યાર, ન-
હિતો ક્યારનોએ કાઢી મુક્યો હત;

અર—કાલેજ મેં પ્રધાનને તેના વિષે કહ્યું હતું, પણ ઉઠતો તે-
ણેતો મને ખરખડાબો કે મનેતો જવાબ દેતાં સાત
પાંચ થઈને હુંતો પુંછડે ગાંઠ વાળીને ભાગ્યો.

પુનમ—એને પ્રધાન સાથે બહુ લહેણું છે. સહુ સહુનું લે-

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૮૩]

હુણું લેવું છે. નહિતો ધાણાએ ઇંગ્રેજ ભણેલા ર-
ખડે છે, પણ આના આગળતો આંધળો ભીંત થઈ
ગયો છે. રખેને એની દીકરી પણ એને પરણાવે.

ખર—અરે આવડી માદી થઈ પણ એનીતો સગાઈએ કરી
નથી. એનું મન કોઈ જગોએ માનવું નથી.

ગુલામ—કોઈ જગોએ ન માનવું હોયતો બંદા શા ખોટા છે?
સાદો કાયદું ન કરે.

ખર—ગમે તે થાઓ. પણ આપણે આપણું કરેાને! પરણે
તેને ગાઓ.

ગુલામ—દો માંસે એક ઉરાડીએ પછી ચાર ક્યા?

ધુતમ—સત્યનાથને ઉરાડીએ એટલે વચેથી કાંસ જાય; ને
પ્રથમ હુ' એમ થઈ રહેશે.

ગુલામ—હા ચાર, એણે મને ખાત નુકશાન કીયા છે મારી
નોકરી સાત્રા લે ગયા.

ખર—નહીં, નહીં. તમારા મતથી હું તદન બિલટો છું. કા-
રાણ તેને મારવાથી કાંઈ ફાયદો નથી. મારવા તો
પ્રધાનને કે આપણને પ્રધાનગીરી મળે. પેલા કંગા-
લને મારવાથી કાંઈ વળે નહીં. વળી પ્રધાન ઘરડો
થયો છે ને તેણે ઘણું સુખ ભોગવ્યું છે; માટે
હવે તેણે આપણા જેવા માટે ખાલી જગ્યા કર-
વી જોઈએ.

[૧૮૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ જો.

ઈંદ્રવજ્રા

પાકો થયો આઠ ધરાઈ તેતો, જાણો નથી કાંઈ જરાય એતો;
આક્રી ન જીવી બહુ માણુવાનું. પૂરો કરે પાપ ન લાગવાનું. ૧

વળી પ્રધાનને મારવાથી તેની દીકરી પણ મારા મથ-
રાજાજને પરણે ને તેથી હું એક ઘડીની અંદર લક્ષ્યાધિપતિ
થઈ જઈ માટે મારવાતો મીર, ને છુટવો તો ભંડાર,
શુભામ—ભાત ભાત અછી ખાત સાખ. બંદા તૈયાર છે.

ફક્ત તલવારને કાઢ ઉતારવાની વાર છે. (મ્યાનમાંથી
તલવાર કાઢી ધસવા માંડે છે).

યુગમ—વિચારતો ઠીક છે, પણ પ્રધાનને મારવો એ કાંઈ ના-
ની સુની વાત નથી. કાંઈ કુલડીમાં ગોળ ભાગવો ન
થી. સિંહ મારવો અને પ્રધાન મારવો એ એક સ-
રખું છે; કદાપિ પકડાયાતો શા હાલ થશે તેનો વિ-
ચાર કરવો? જો ફતેહ થાયેતો કાયદો છે. પણ મા-
રી હીંમત તો રહેતી નથી (થર થર ધ્રુજે છે.)

અર—એમ છોકરાંથી છાશ પીવાની હતતો ધવડનો ભાવ
પ્રજ્ઞાત નહીં. જો બકાલ ધાડ મારતા હતતો સીપાઈ
બચ્ચાને કોઈ નોકર રાખત નહીં. જો વાળંદથી
રાજ રખાવું હતતો બાહાદુર સીપાઈઓ ભુખ મિ-
ગા થાત. તમારાથી એ કાંઈ બાણુવાનું નથી. એ-
તો (શુભામબક્ષ સામી આંગળી કરીને) આ બંદા
કરશે. (શુભામબક્ષ મુઠ્ઠે હાથ નાંખે છે).

પ્રવેશ ૮ મો. સત્યવિજય નાટક, [૧૮૫]

ગીતિ.

નામરદા નરનાથી, બને ન કામો કદી સુરાતનનાં,

નયણી નખજા બિનારે, શિર ક્યમ કાપી શકે કહો જનનાં. ૧

ગુલામ—એતો સખ બ્યાજખીછે. પણ શી રીતે કરેગા.

ખર—એક દીવશ લાગ જોઇ રાત્રે પ્રધાનને તેના શયનગૃહ-
માંથી ઉપાડવો ને શહેર બહાર કોઈ કુવા અગર
વાવમાં ત્રીકલાવી દેવો.

ગુલામ—વાવ, કુવામાંથી તરીને આવે તો ગજબ હોજાવે.

ખર—તરે શું? મહોટા મણુ મણુનાં ચાર પથરા બાંધીએ કે
ઊંચોજ ન આવે, એતો મેં ક્યારથીએ ધારી મુ-
કયું છે.

ગુલામ—ખરાખર, અને આપણે તો શહેરકા પોલીસ એટલે
કોણ રોકનારહે. ફજરમે ખર પડેગીતો આપણે
તજવીજ કરવા લાગી જાઈશું.

ખર—એતો ખુબ ઢોંગ કરશું. આપણામાં કયાં કાચી સમજ
ણછે, નો આખી દુનીઆનું રાજ ચલાવવું હોયતો
ચલાવીએ એવા છીએ. પણ કોઈ આપણું નથી
એટલે લાચાર.

યુનમ—હવે તો મને પણ હીંમત આવવા માંડીછે. હીંકમત
ઠીક શોધી કહાડી પણ ભાઈ, અડગાડ અને લપોડ
શખને મદદમાં લેજો, નો જો બુલવા નહી.

ખર—એતો લઈશુંજતો! પણ હવે આવજાની પેઠે બેસી રહે

[૧૮૬] સત્યવિજય નાટક. અંક ૬ ને

દહાડો વળશે નહીં. મહેનત કરે નફા થાય.

યુક્તમ—હા. ફરેગા સો ચરેગા એમાં શું શક લગતા હે!

પુનમ—ત્યારે આપણે લાગ જોતા રહેવું, ને ચુકવું નહીં.

પરમેશ્વર મદદ કરશે.

અર—હા, એમજ. ચાલો હવે છાંટા પાણી લઈએ.

(જાયછે).

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ સત્યનાથનું મકાન પછીથી નિલકંઠ

માહાદેવની જગા.

સત્યનાથ. ભીખો.

(પડદા પાછળ).

વસંતતિલકા છંદ.

સૂણેલ કોદિ નહિતે, ઘડિમાં થવાનું,

પાપાંડ કેર મુજતો, પળમાં જવાનું;

ભૂઓ જુઓ સરવ ઇન્ધરિ ખેલ આતો,

કેવો વિને ખુબિયિ સત્ય તણોજ થાતો. ૧

સત્ય—(એકલા) હમાણાં તો ખરશંકર આજો દિવસ કામમાં

ને કામમાં હોય એમ જણાય છે, તેનું શું કારણ

હશે? પ્રથમ તો મને રોન કરવા મોકલતા પણ હા

લતો ના પાડીછે. યુક્તમજી તો મારા ઉપર કા-

પ્રવેશ ૯ મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૮૭]

રાયોને કતરાયો રહેછે. મેં તેમને ખરાબ ટેવ છો-
ડી દેવા શીખામણુ દીધી તેમાં શું ખગાડ્યું? અપ-
લક્ષણુ છોડી દેવા કહેતાં કોઈને આણુગમતા થઈએ
તોપણુ શું?

હરિંગીત છંદ.

શું થાય જો જીવ જય તોપણુ. સત્ય પાણુ હું સહી;
જ્યાં લગી મારે પ્રાણુછે, ત્યાં લગી છોકું તે નહીં;
આ દેહધારી નામનો, હું જમાવું જશ ગામમાં
કિર્તીરની કશણુવડે, કીર્તિ થયે સહુ ઠામમાં. ૧

પણુ હું જીવ, આજતો ઢયડો કરી યાત્રી ગયોછું
ને શીવરાત્રી છે તેની મહાપુજા કરવી છે. (ઘડીઆળમાં
જોઈને) એણી નવ તો બજી ગયા. (ભીખાને બોલાવેછે).

ભીખો—અમ સાળ.

સત્ય—પુજાનો સામાન તૈયાર કરી ફાતસ લઈ આલ મારી
સાથે. ઊતાવળ કર મોકું થાયછે.

ભીખો—સામાન તૈયારછે (એમ કહી પુજાનો તથા ફાતસ
સંગઘાતી આવી ઊભો રહેછે) બાધ આલો.

સત્ય—આંત્ર મારે ક્યાં વારછે. (જાને જણા નિવકંઠ મહા-
દેવમાં જાયછે. પછીથી ભીખો ખારણા પાસે બેસે
છે અને સત્યતાથ પુજા કરવા માંડેછે.)

ધંદ્રવજ્રા

જયધર જગત પિતાન્ન શીવ. શ્રુદ્ધાળ લે દ્વાર ઊભો ગરીબ.

[૧૮૮] સત્યવિજય નાટક. અંક ૯ નો.

સાષ્ટાંગ મારા પ્રભુજી સ્વિકારી, આપો મને સન્મતિ સુખકારી, ૧
સ્નાને સદાએ શરણે નિભાવ, ચોળે કરો ચંદન પાપ માક;
દીવા કરે દોષ બધા નિવારો, અર્પેથી પુણ્યો ગણનાથ તારો. ૨
રાગ બેસવો.

જગ દેવા જય જય રવામી, શંભુજી દુઃખ હરોરે. (૨)
બાળ આવીઓ પાસ પ્રભુ, કહણુઓ કોટી કરોરે; (૨)
નિરાધારછું નાથ એકલો, ધણી શીર હાથ ધરોરે (૨) જગ ૦ ૧
વીંટાણેલ છું વીંટળાણીથી, વસમો વખત ખરોરે; (૨)
કાપ કષ્ટ સુખ આપ નાથજી, પાપથી કરી નરોરે. (૨) જગ ૦ ૨
મે'ર તારીથી આ ગતિ પામ્યો, અસત્યથી છુ ડરોરે; (૨)
હૃદય પુન્ય તે તણું થઈને, કાર્યો સહુ સરોરે. જગ ૦ ૩
વિનંતી વેલી શીવ સ્વિકારી, અક્ષય સુખ ભરોરે;
દીનાનાથ દીન સામુ જોઈ, નિરભય થા ઊચરોરે. જગ ૦ ૪
ભીખો—ભાઈને પુજા કરતાં બહુ વાર થશે, ને હજી તે દશ-

જ બજયાછે, માટે મારી સાળીનો દીચરો કપટપરી
જવાનોછે તેને મળી આવું. પછીથી મળવા જવાશે
નહીં. ઊભે પગે પાછો આવીશ એટલામાં ભાઈને
શું જરૂર પડશે? એતો નાક પકડીને ગનાનમાં ગ-
ળી ગયા છે. એમને ખબર નહીં પડે (એમ વિચાર
કરી શહેર ભણી જાયછે. ને થોડીકવાર પછી ખર-
શંકર. ગુલામબક્ષ, પુનમચંદ, અડળાબી અને લપો
ડશંખ પ્રધાનના આટલા સહીત પ્રવેશ કરેછે.

પ્રવેશ ૯ મો, સત્યવિજય નાટક. [૧૮૯]

ખર—(ધીમે સાદે) અરે બિભા રહે, આ વાવ આવી. આ
વી અગોચર જગાએ પત્તો ક્યાંથી લાગશે? અહીં
કોઈ જણાવું નથી. પ્રધાનના મોઢામાં કુચો એવો
જખરો નાખ્યોછે કે હાલવા માંડ્યોછે પણ ખોલી
શકાવું નથી. ઉતાવળ કરો, નહિતો કોઈ આવશે.

પુનમ—પ્રધાનના વિસ્વાસુ જમાદારને મોઢે કુચો ભરાવી મેં
અને લપોડશંખે બાંધી મુક્યોછે એ બાબતની સાબા
શી અમનેછે.

ગુલામ—સાલા, આવી સાબાશી કોન બાટતા હે બિહાઓ,
બિહાઓ.

(અંધા મળી પ્રધાનને વાવમાં નાંખી
ખાટલો ઝાડીમાં ફેંકી દઈ ગામ
તરફ એકદમ ચાલવા માંડેછે).

સત્ય—(ધ્યાનમાંથી એકદમ ચેંકી બેઠીને).

ગીતિ.

ધન્ય ધુપાકો શેનો, થવણે મુજને પડેલ આ ટાણે,
કેતક જેવું કાંઈ, જરૂર જવું ઘટે એ ડેકાણે. ૧
બીખાને મોહિટે સાદે ખોલાવે છે, પણ કોઈ જગ્યા
દેવું નથી.) અરે રાગ એતે આ વખતે ક્યાં જતો રહ્યો,
હશે? એનેતો કોઈએ વાવમાં નહીં નાખી દીધો હોય? પણ
માહારે આ વખતે ના હિમત થઈ મંદીરમાં ભરાઈ રહેવું
નહીં જોઈએ. ચાલ જોઉંતો ખરો કે શું છે. હે ભાણ!

[૧૯૦] સત્યપિતૃય નાટક. અંક ૩ જો.

નાથ તું સાક્ષ થાજે!! (વાવ પાશે આવી તેમાં પડી કુચ્છ-
કી મારનાં હાથમાં લુગડું આવતાં તે લેઈ પોતે પાણી
બહાર આવેછે) અરે આતો ગાંસડીમાં માણસ બાંધ્યું
જાણાયછે, આવું દુષ્ટ કામ તે કયા ચંડાળે કર્યું હશે? (ભી-
ખો આવેછે તેને) ક્યાં ગયો હતો?

ભીખો—સાચ ગામમાં જયોતો. માફ કરજો પણ આ શું છે?

સત્ય—(હકીકત કહી બતાવેછે) ચાલ ઉપાડ મંદીરમાં લઈ જ
ધમ્મે ત્યાં ગાંડડી છોડે જાણીશ.

ભીખો—(ઉચ્ચક્રીને મંદીરમાં લાવેછે) ભાઈ આ માણસમાં
હજી જીવછે કહોતો આપણું સીંગરામ લઈ આવું
તેમાં નાખી મકાન ઉપર લઈ જઈએ.

સત્ય—હા. જલદી લઈ આવ.

ભીખો—હું જાણ્યું છું આ માણસને કોકે મારી નાંછવાનું
કર્યું છે તેના ખખર આપણા ફાજદાર સાચને પણ
પડેલા જાણાયછે કેમકે જ્યારે હું ગામમાંથી આવતો
હતો ત્યારે તે, ગુલામબક્ષ અને ખીજા ત્રણ ઘો-
ડના આડે રસ્તે શહેર તરફ જતા હતા તે રખે ને
આ માણસ મારે તપાસ કરવાને આવ્યા હોવા
પણ હું તો આ આહ્યો.

સત્ય—એમ પણ હોય. હશે પણ જા એકદમ.

(સીંગરામ આવવાથી જાણે ને ત્યાં
પ્રધાનને શુદ્ધિમાં લાવવા આપતા
ઊપાયો કરવા માંડેછે).

પ્રવેશ ૧૦મો, સત્યવિજય નાટક. (૧૯૧૧)

પ્રવેશ ૧૦ મો,

સ્થલ, જ્વરશંકરનું મકાન.

ખરશંકર. ગુલામખદા, પુનમચંદ. લયોડશંખ.

(પડદા પાછળ)

કૂંડળીજો.

મહા ભયંકર કામજો. કદી કિતરે પાર;

અરસર તેની નહિ કદી. મને શમી શકનાર;

મને શમી શકનાર, કદી નહિ અરસર તેની;

ધાય ધાણા વિચારાકર બહુ રહેજ એની;

કાચો પારો પેટ, ટકે નહીં એક ધડી ભર,

મળે નહિ સુખ નેટ, કરેજો કામ ભયંકર. ૧

૧૨—ગુલામખદા, પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી કામતો પાર પડ્યું

પણ હવે તેનો લાભ શી રીતે લેવો!

ગુલામ—હા, યાર, અચ્છા હુઆ. શુકર અદલા!!! આગી

હરદમ મીઠાલસ ઉડાઓ ઝોર અછી અછી રંડીયાં

બોલવા કે નાચ મુજરા કરાઓ.

અર—પણ પ્રધાન બોવાણીની ખબર પડી હશે કે નહીં.

આપણે કોઈ કહેવા આવેતો તજવીજ કરવા જઈએ.

પુનમ—હું તો એજ રાહ જોઈ રહ્યો છું પણ ભાઈ પેલા સ-

તીઆને રાજમાંથી કાઢી મુકવો,

૨૨—અરે એતો કહેશો એમ કરશું, તમે આગળથી તો ૩-

૦(૧૬૨) સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ ના.

રતા હતા પણ હવે નશીબે જોર કર્યું છે. હીંમતનાં
ફળ જુઓ આવાં છે,

હાપોડ—(ગભરાતો ગભરાતો પ્રવેશ કરેછે). અરે હાય ગજબ
થયો હવે શું કરશું? નશીબ કુટ્યાં.

યુક્તમ—બોલ, બોલ, ક્યું રડતા હે? તેરા બાવા મર ગયા કે ક્યા?

હાપોડ—બધી વાતની ખમર પડી ગઈ. પ્રધાન જીવતો થયો
ને આપણા ઉપર શક આપ્યો છે એમ બધા લો-
કો કહે છે,

ખર—જે કહે છે તે જખ્ય મારેછે. આપણે ક્યાં કાચુ કામ
કર્યું હતું કે જીવે!!

હાપોડ—અરે નકી જીવ્યો; સાંભળોતો ખરા, કહેછે કે ત્યાં
સત્યનાથ તે દીવસે નિલકંઠ માહાદેવની પુજા કરતો
હતો, તેથી તેને ખમર પડવાથી વાવમાંથી તરત કા-
ઢ્યો; ને ઘેર લાવી મુદ્દિમાં આણ્યો છે. વળી તેના
નોકર બીજાએ આપણને જાણાં જોયા હતા એમ
પણ સાંભળ્યું છે.

યુક્તમ—ક્યા સત્ય બોલતા હે? સત્ય જાહેર હો ચુક્યા!! (થર
થર ધ્રુજે છે).

યુક્તમ—ઓ બાપલીઆ. મુઆ હવે!! શું કરવું ને ક્યાં જા-
વું (આમ તેમ દોડવા મંડી જાયછે.)

ખર—હાય. હાય, અગ્રાટની તુટી પડી નશીબમાં જોડા લખ્યા
હાય તે સાચું ક્યાંથી થાયા!! હવેતો કાંસી દેશે કે

પ્રવેશ ૧૧મો. સત્યવિજય ભાટક, [૧૯૩]

ગરદન મારશે? રાજની પ્રીતિ પ્રધાન ઉપર ઘણી છે.

તે નેર લીધા વિના કેમ રહેશે!

૧૫૪૪.

કુડું કામ આશું કીધુંરે, નહીં ફળ કાંઈજ લીધુંરે. ૧
 વગર વિચારે મળી સહુ ભિગા, આશો કર્યો કાજો કેર;
 હવે મુઆ હવે ભાગ્યો ભધ, નહિકો રાખે મેર- કુડું ૧
 લોક પ્રિય પરવાન હતો, હતો રાજનો રડો પ્રેમ;
 ઊગરવાની આશ નથી હવે, જોઈ રહ્યાં છે કેમ! કુડું ૨
 બસન કરી વરતા બનીયા; ખોડું દેશ દેશવરે નામ;
 હવે આવર તણી કરતાં, ફેરો આપણે આપણો ઠામ, કુડું. ૩
 સાચ સિવાય ઉપાય મળે નહીં, મોલનો સાચી વાત;
 મેર થશે કદી તોજ નહિતો, કરશે આપણી ધાત. કુડું. ૪
 (એકલામાં સીપાઈઓનું એક ટોળું આવી
 તમાગને બાંધી લઈ જાય છે).

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ. સત્યનાથનું મકાન.

સત્યનાથ. પ્રેમસાગર. ભીષ્મી. લીલાવતી,

પ્રભાવતી. ડાકતર. ધૈર્યસિંહ.

(૫૩૬ પાછળ)

આપાઈ ત્રીતાળ.

આંચ સાચને આવતી નથી, મરે માયું ફૂટી કો મથી;

[૧૯૪] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

બચવાના ધણા મળે રસ્તા, રહે પાપી પછી હાય ધસ્તા.૧
સત્ય—(પરાખર નીહાળીને) ઓહો! આતો પ્રધાનજી, એ-

મને તે વાવમાં નાંખ્યા કોણે હિમત ધરી હશે! ના-
ના, પણ એમતે હાય! એમના નેવું કોઈ ખાતુ
હશે! હે!

ભીખી—અરે સાગ એજ. હું ક્યાં નથી ઓળખતો? આતો
આપણા પ્રધાનજી. ઓ મારા બાપા!

સત્ય—આપણા પાડોશમાંથી દાકતર સાહેબને બોલાવ આજ
બલદી કર, અકસોસ કરવાનો વખત નથી.

(દાકતર આવતાં તેણે દવા કરવાથી)

પ્રેમ—(જરા તરા મુદ્ધિમાં આવી ઝીણે રતરે બોલે છે) અરે
હું અહીં કેવો! મારી લીલાવતી ને પ્રભાવતી જ્ય
છે? આતો મારો ઓરડો પણ નહીં! આ શો
ફેરફાર! !

વસંત તિલકા વૃત.

બેભાન હું કયમ અરે બનિરે ગંધાધું.

થાકેલ હું કયમ કરી હમાણું થયોછું;

માતે મને પકડિને મુકી દીધ જેમ,

આ વખતની મુજ ગતી વરતાય એમ.

(આસ પાસ જોઈને) અરે સત્યનાથ તમે ક્યાંથી

આ શું છે? કાલેતો મને કાંઈ નહોતું ને આજ આટ-

લું બધો શો ફેરફાર!! આ મને સ્વપ્નતો નથી કે!!

પ્રવેશ ૧૧મો, સત્યવિજય નાટક. [૧૬૫]

સત્ય—નાહી, હવે ખીનકુત્ર ગભરાશો નહીં. ઇશ્વરે સહુ સારાં વાંતાં કર્યાં છે રવસ્ય થાઓ, હું બધું કહું છું (તમામ હકીકત કહી ખતાવેછે). સાહેબ જેને “રામ રાખે તેને કોણુ ચાખે” જેના નશીબમાં છક લખીછે તેની પાંચમ કોણુ કરનારછે? “સુખીનું વિધ્ન સોયે ગધુ” મેં તો તમામ આશા છોડી હતી. પણ ઇશ્વરે ખેર કરી. આજનો દીવસ આતંદનો છે.

પ્રેમસાગર—(વિસ્મિત થઈને) અરે તમે તો મારો પ્રાણ બચાવ્યો!! મને હવતદાન આપ્યું!!

હો હરો.

દીવેત્ર આયુષ્ય ઇશ્વરનું, ભોગવિ લીધ તમામ;

સત્યનાથનું આજ્ઞાથી, હવે સર્વ મુક્ત કામ. ૧

સત્ય—એ બધા જગતિયાંતાનો પ્રતાપછે, હું પામર પ્રાણી તે શું કર્યું શકું. આપ મહોદા છો તથી જેમ ધારો તેમ ધારવા મુખ્તિપારછો.

પ્રેમસાગર—તમારા ઉપકારની અવધિછે, હું તે કેમ ગુણુ ઝો શીગણુ થઈશ! પણ મારે ધેર તો સહુ ઉચ્ચાટ કરતાં હશે.

સત્ય—આપને મુદ્ધિ આબ્યાના સમાચાર ધેર મોકલ્યા છે તે હવે આવતાં હશે. રાખજીને પણ ખબર કહેવ-રાખ્યા છે.

(૧૯૬) સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

પ્રેમસાગર—આવું કામ કરનાર કોણ હશે? એ જાણત તમે કાંઈ સાંભળ્યું છે?

સત્ય—આ કામ કરનાર આપણા અરથંકર, યુવામયક્ષ. પુ-
નમચંદ વીગેરે છે, કારણ તેમને નીલકંઠ મહાદેવથી
પાછા વળતા ગારા નોકર ભીખાએ લેાયા છે, રોન
કરનારા તેમના તાબાના પોલીસ જમાદારો પણ કહે
છે કે અમે તેમને ખાટલા સહીત જતાં લેાયા છે
પણ કોપરી તેથી પુછી શકાયા નહીં. તમામ તહેાસત-
દારો હાલ જેલમાં છે. આપની કૃપાથી તામેદારને
પોલીસ ખાતામાં નોકરી મળતાં લુચ્ચા હરાગંજોર
લોકની હીલચાલ જાણવાથી અરા યુનેહગાર પકડતાં
વાર લાગી નથી,

પ્રેમસાગર—અરે અરથંકર અને યુવામયક્ષ તમારામાંતો નામ
પ્રગણેજ અણુ ભરેલા છે. તેમના ઉપર મેં મમતા
રાખી સારા હોદા આપ્યા તેનું આ પરીણામ!!
આહા!! મારી છુંદગી લેતા તૈવાર થયા!!

સત્ય—સહેબ સન્યસો બેલી રામ છે. કપટની ધુળને ધુળ, આ-
ગળ તો તેઓ બહુ સારા હતા પણ હમાણાં જોતા
જોતામાં બગડ્યા.

પ્રેમસાગર—એમજ છે (લીલાવતી તથા પ્રભાવતી આવે છે)
તેઓ બેહદ ખુશીથી એક ખીજનને મળી કાંઈ બોલી
નહીં શકતા બેસે છે).

પ્રવેશ ૧૧મો. સત્યવિજય નાટક. [૧૬૭]

સત્યનાથ—

અમદાવાદ નામે આજ શહેરછે સારંર, એ રાગ
થયો આજ ઘણો આનંદ, થયા બહુ રાજરે;
બહુ ફેલી કેરા ફંદ, પકડ્યા પાછરે, ૧
ધર્મ ધર્મ તણી ધણી મેર, દુઃખ દુર ટળિયારે;
હામ હામછે લીલા લેર, ભાગ્ય બહુ ભળિયારે, ૨
જીવ્યો લલો તણો જીવન, સૂચ બહુ ચાશરે;
ધન ધન આજનો દીન, કીર્તન ગાયરે, ૩
હતી આજ છોડી છેક, હવે મન રાચુરે;
અગી રાખી પ્રભુએ ટેક, સ્વેચ્છુ કે સાચુરે!!! ૪
(રાગવજીની સ્વામીનો અહમ
ડાટ સંભળાવવાથી પ્રધાનની
સ્ત્રી તથા પુત્રી પડદા પાછળ
બેસે).

સત્ય—શું દયાળુ મહારાજન ધીરાજ પંડે પધારેછે કે શું?

પ્રેમ—હા. એમજ જુઓને આ પધારી.

(ઊઠવા બેસે એટલામાં)

ધૈર્ય—કેમ, પ્રધાનજી તમારો તો નવો અવતાર થયો!

પ્રેમ—(ધાણા માન પૂર્વક પગે પડી) હાજી સાહેબ, આપના
પ્રતાપે અને આ સત્યનાથની મહેનતથી.

ધૈર્ય—સત્યનાથે બહુ સારં કર્યુંછે. તેનાં વખાણુ ને કરીએ
તે ઓછાંછે, તેમને તો તમારો પ્રાણુ બચાવવા રા-

[૧૯૮] સત્યવિજય નાટક, અંક ૩ જો.

ખ્યા એમ હવે. વળી પોતાની ફરજ પણ બજાવી
ચુક્યા.

સત્ય—(સત્તામ કરી)—

શાદૃશ વિક્રીડિત વૃત.

બાણે જે મુજ નોકરો, તન ગને, રાખી ખરી ખાંતરે;

ચોખી નોકરિ નેક દાનત થકી, કર્તા લગી આંતરે;

તેને થાંન હજારવાર વદાજો, છે બુજ બજી ખરી;

પુછે બાવ લગાર તેહ નહિતો, ધિક્ક ધિક્ક તે નોકરી; ૧

દૈર્ઘ્ય—આ નાલાયક કામ કરનાર તો આપણા ફોજદાર છે કે?

પ્રેમ—જી હા. મેં પણ સાંભળ્યું છે.

દૈર્ઘ્ય—આપણા મુજક્ષણ ને સત્યવાદી ફોજદાર!!

પ્રેમ—કેમ સાહિબ એમ બોલવું પડ્યું?

દૈર્ઘ્ય—તે દીવશે મારી પાસે રાજના અમલદાર માટે બોલ્યા

હતા તે યાદ કરો.

પ્રેમસાગર—

મનહર છંદ.

ધીરો બુદ્ધિ વાળો ને આલાક સદચરણી નર,

નીરપક્ષપાતી ન્યાયા, ધિશ બહુ કામનો;

મુજક્ષણો સત્યવાદી, કુડચી સદાય દુર;

ફોજદાર હોય તે ગણાય, ખ્યારો ગામનો;

ફિકર ન રાખી ફોજ, ફેડી નાખે ઠામાઠામ;

આજમુ રહે તે સેનાપતિ, બે બદામનો;

પ્રવેશ ૧૨મો, સત્યવિજય નાટક. (૧૯૯)

દયાવંત આનંદન, હિત દેશનું આ'નાર;

પ્રધાન શોધી ગતાવો, ઉપરી તમામનો. ૧

હવે મને સાંભર્યું આગળથી સારા જાણી રાખીએ

ને પાછળથી એવા નીવડે એમાં આપણે શું હલાજીએ?

ધૈર્ય—ફિર નહીં. હું જાણીશું. કેસ આગલી વખત આવતો.

પ્રેમ—જેવી આજ્ઞા. (રાજનજીને ગયા પછી સત્યનાથને) તમે

આપણે ત્યાં આજ્ઞા. હવેથી તમારે નોખો ઉતારો

રાંખવાની જરૂર નથી.

સત્ય—જેવો હુકમ.

(પ્રધાન, પ્રભાવતી, લીલાવતી અને
સત્યનાથને લઈ બહુ ધામધુમથી
પોતાના મકાન તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ. વરીષ્ઠ કોર્ટ.

ધૈર્યસિંહ. પ્રેમસાગર. સત્યનાથ. બીજો.

જાદુશાળાં ખર્સકર. શુભામબદ્ધ લેપોડસંખ

અડગાડીલાલ પુત્રમચંદ

(પડદા પાછળ)

રાગ હંદ્રસભાનો.

જીવાડનાર કોક મારનારને મળે;

ઈન્સાફની ખુશીજ દયા સાથે જો ભળે;

[૨૦૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

વીસારી પેર નાંખવું મુશ્કેલ છે અતી,

ક્ષમાની રીત સર્વચુકી જનોને કાવતી. ૧

નટ્યર—સાહેબ પાંચું તો હેમતદાર હાજર હું.

વૈધસિંહુ—ખોત અચ્છા. અંદર લાગ્યો. (પ્રેમસાગર તથા સત્યનાથ સલામ કરી બેસે છે તેમની હાજીકત સોચના ઉપર લખી લે છે.) તે પછી (બીજાને ખોત આ પ્રધાનજીને દોષ દુષ્ટે વાવમાં નાંખ્યા તે વિષે તું શું બોલે છે!

બીજો—સાહેબ હું ગામમાં મારી સાળીને પેર જ્યોતો, ત્યાં થી પાછો આવતાં નીચકંઠ માહાદેવની વ્યવચારમાંથી ખરશંકરભાઈ. ગુલામપક્ષ અને તે સિવાય ત્રણ ચાર બીજાને દોડતા શેહેર તરફ આવતા મેં જોયા છે. જ્યારે હું ત્યાં ગયો ત્યારે ભાઈએ વાવમાંથી પ્રધાનજી ને કાઢ્યા હતા તે વખત બીજાં દોષ ત્યાં હજી નહીં હોય મને ખાતરી થાય છે કે આ કામ કરનાર કોઈ દાર સામજી છે,

વૈધસિંહુ—હીક, બાજો, તમને રજા છે (બાજરખાંને) બાજો તમે આ કામમાં શું બોલો છો?

બાજરખાં—ગરીબપરવર, એક દીવસ રાતના પ્યાર વાગ્યા પછી ફોજદાર સાહેબને એક દોલીએ ઉપડાવી ગામ પહાર જતાં મેં જોયા છે, તે વખતે હું બગતો સુતો હતો ફોજદાર સાહેબ પોતે સાથે હતા એ.

પ્રવેશ ૧૨મો. સત્યવિજય નાટક. [૨૦૧]

મને કોઈ વાતનો શક આગ્યો નોહિતો પણ હવે
બાણુદ્યુતે એ ઢોલીઆમાં પ્રધાનજી હશે.

ધૈર્યસિંહ—પરા પરા. (તોમતદારને) બોલો તમારે કાંઈ બોલ-
વાનું હોયતો.

પર—સાહેબ મારો કે તારો પણ આ કૃત મેં કર્યું છે.
કુશલે ચડ્યાથી તથા પરાળ માણસોની સોળતથી
આ પ્રમાણે થયું મને હવે કાંઈ વધારે કહેવું મુ-
શ્ય નથી.

ગુપ્તમ — { સાહેબ, આ કામ અમે કર્યું છે; અમને જે ક-
અડખાણી } રવું હોય તે કરો. ના કમ્પુત કરી ખાલી તરફી
લપોડ— }
પુતમ — } આપવા અમે રાજી નથી,

પર—જે પ્રધાને મને નોકરી અપાવી, જેણે મને પોતાનો
ગણ્યો તેનેજ મેં દગો દીધો છે, તેનોજ જીવ લેવા
મેં કોશીશ કરી પણ હવે લાગ્યાર. હું જીવી દુનીયાં-
માં મેં દેખાડવા રાજી નથી, માટે મારું એકદમ
માથું કાપી નાંખો મારા ઉપર કોઈ દયા લાવશો નહીં.
મેં એજ વાવમાં પડી આપઘાત કરવા નિશ્ચય
કર્યો છે.

(ગીત તહો મનદારો પણ એજ પ્રમાણે ક
હી રેવા કકળવા મંડી બન છે.)

ધૈર્યસિંહ—ચુપ રહો. તમારી ખીના ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે
(પ્રેમસાગરને) તમારે કાંઈ મત આપવો હોય તો.

[૨૦૨] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩જો.

તમને છુટ છે.

પ્રેમ—સાહેબ, જે વાત થવાની હતી તે થઇ. પણ મારી એ-
ટલીજ અરજ છે કે તેમનો જીવ લેવો નહીં; થોડી
ઘણી શીક્ષા કરવી હોયતો કરવા આપ સાહેબ
મુખ્તિ આરછો.

સત્ય—પ્રુદા વંદ! તેમણે કામતો કરતે શું કશું પણ હવે અં-
તઃકર્ણથી પરતાય છે, માટે તેમને સખ્ત સજા કરી ન
જોઇએ. તેમને નોકરીમાંથી કાઢી દેશપાર કરવામાં
આવેતો એટલું બસ છે. પછીતો આપ દયાળુ સર-
દારની નજરમાં આવે તે ખરું.

પ્રેમ—સાહેબ સત્યનાથનું કહેવું પણ મને ઠીક લાગેછે તો આપ
ધ્યાનમાં લેશો.

ધૈર્યસિંહ—તેમના યુનાહના પ્રમાણમાં એ શીક્ષા બહુ પોડીછે,
તોપણ તે લોકો સત્યને વળગી રહી સાચે સાચું બો-
લે છે તથા ખરા દીલથી પરતાય છે તેથી ધનસા-
ફની મતવળ પૂરી ખાડતાં રહેમ નજર રાખવા મા-
હારે અભીપ્રાય થયો છે. (અરશંકર વીગરેને) જુઓ,
દુષ્ટો તમે ઘણા મોટા યુનાહ કર્યો છે. પરંતુ કો-
ઈની નજરમાં તમારો જીવ લેવો એ દુરસ્ત લાગતું
નથી! તેથી તમને છોડી મુકવામાં આવે છે તો ત-
મારે આ વખતે માહારો મુઝક છોડી દઇ પીંજે
ગમે ત્યાં આદ્યા જવું.

શ ૧૨મો. સત્યવિજય નાટક. [૨૦૬]

૫૨— } ના સાહેબ અમે જીવવા ખુશી નથી, અમને મારો,
વીંદરે } આટલી બધી દયાનો બોલો અમારાથી ખરી શ.
કાતો નથી; મારો નહિતો અમે મરીએ છીએ.

સત્ય—અરે ગુર્જાઓ, હવે કાંઈ સમજાણુ લાવો ને હવે પ-
છી આવું કુટ કામ નહીં કરવા પ્રતિજ્ઞા લો. ત-
મારી અસુધા જીંદગી જોઈ તમે શું કરવાનાછો?
ખાનગી કોઈ ગુલકમાં જઈ પ્રમાણિકપણે ધંધા ચલા-
વો. ને કોઈ ખુરી સોગતમાં પડ્યો નહીં. વળી યાદ
રાખો કે.

હોહરો.

ચડતી પડતી મનુષ્યની, હાથર પર આધાર,
તુલેજો જગ તાવનો, ઉદય થતાં સી વાર. ૧

અરશંકર—ભાઈ, તમારું કહું ન માન્યું તેથી આ દયા થઈ.
જેમ આજ સાંભળીએ છીએ એ તેમ પ્રથમ સાંભ-
ળ્યું હત તો કેવું સારું?

વૈદ્યસિંહુ—જે નશીયમાંલખ્યું હોય તે થયા વગર રહેવું ન-
થી. કુંકામાં એટલુંજ કે સાંભળીને આગ્રહાતો સુ-
ખી થશો. જાઓ તમને રજા છે.

(ગાય છે)

પ્રેમસાગર—ફાજદારની જગાનો પાંદોળરત કાંઈ કરવો જોઈએ.

વૈદ્યસિંહુ—હા, ઠીક છે. સત્યનાથ આજથી તમે એ કામ
કરવા માંડો અને ખીજી જગાઓ નં છે તેને માટે

[૨૦૪] સત્યવિજય નાટક, અંક ૩ નો

લાલક માણસો શાધી રીપોર્ટ કરજો.

સત્ય—સાહેબ એક અમથાલાલ કરી મારો મિત્ર છે તેને જો મરજી હોય તો બોલાવીએ એ બહુ વિદ્વાન અને આલાક માણસ છે; વળી એને હું સારી રીતે ઓળખું છું.

ધૈર્યનિંહુ—બેલાશક બોલાવો.

સત્ય—જેવો હુકમ. (અમથાલાલને બોલાવવા હુકમ લખે છે; ને કચેરી ખરખારત થાય છે).

—૧૬૦૦૩૩—

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ. નજર તાગ.

પ્રેમસાગર પ્રભાવતી લંપટલાલ
(પાડશ પાછળ)

ગીતિ.

ખર જોજો ધર જોશો, કદી નવ લક્ષ્મિપરે ધ્યાન દેશો;
(તો) કૃપા થતાં ઈશ્વરની, સુખી પુત્રી જોવાનો લાભ લેશો.
પ્રભાવતી—પ્રાણનાથ, આપણી લીલાવતી આવડી માઠી થઈ પણ તેની સગાઈ સાર કાંઈ કાન કેમ દેતા નથી?
પ્રેમ—ખારી, હું ઘણાંએ એ બાબત ગોયાં મારું છું. લંકીન મારો જીવ કોઈ જગે માનતો નથી, ને તેના લાલક મને કોઈ ધ્યાનમાં આવતો નથી; એકછે પાણી

૧૧૭ મો. સત્યવિજય નાટક. [૨૦૫]

તે તારી નજરમાં આવશે કે નહીં.

પ્રભાવતી—પ્રિયવતી, મને કહ્યા વગર આપને શી ખબર પડી
કે મારી નજરમાં નહીં આવી? તેનું નામ આપ કહે
તા નથી તો એશક તેનામાં કાંઈ કહેવાનું હશે.

પ્રેમ—નહિ, નહિ. એવું કાંઈ નથી. છે તો બહુયો ગણ્યો ખ-
બડદાર.

પ્રભાવતી—ત્યારે તેનું નામ મને જાણાવવું જોખ્યે. કારણ
જે આપને પસંદ તે મને પણ પસંદ. હું જ્યાં કાંઈ
આપની મરજી વિરૂધ્ધ કરે એવી છું.

પ્રેમ—ના, ના, તું કાંઈ એવી નથી. જોના વિશે હું કહું છું
તે આપણા સત્યનાથ છે.

પ્રભાવતી—તે છે તો હાંસીઆર, પણ ગરીબકુળના જાણાય છે.

પ્રેમસાગર—

ગીતિ.

કૂળ કામ નવ આવે, વિદ્યા વાળો સદા રહે સુખી;

વગર વિચારે કન્યા; દેતાં આગે થાય ધણી દુઃખી. ૧

પ્રભાવતી—અહમ્મત; વળી તેનાં આપણે ધણાં ઉપકારી છીએ.

કારણ તેણે આપનો પ્રાણ બચાવ્યો!!

પ્રેમ—હા, એ પણ એક ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય વાત છે.

પ્રભાવતી—ત્યારે જો આપનો દ્રઢ નિશ્ચય છે તો હું પણ
મારા મનની વાત આ વખતે આપને ખુલ્લિ કરીને
કહું છું તે સાંભળો,

શાર્દૂલવિક્રીડીતવત.

વખતો વખત જગ્યાન ચિન્હ મુજને, બંનેનિ પ્રીતી તણાં;
ચર્ચા એક ગિજનિ જોઈ શરમે, રે'છે વિવેકે ઘણાં;
અન્યો અન્યનિ પ્રમિ મૂર્ણ નજરે દ્રષ્ટી પડી જ્યારથી;
જાણુંછું શુભ ગાંઠ ખાર તણિરે, ખંધાઈછે ત્યારથી. ૧

આગાડી પણ એક વખતે લીલાવતી સાથે વાત કર-
તાં તેની મરજી સત્યનાથ ઉપર હોય એમ મને લાગ્યું હતું.
એમ—આથી તો મારી હવે વધારે ખાતરી થઈ. સત્યનાથનો
મેં પછતરે મત જાણી લીધોછે. તેની તો ખુશી હોયજ
એમાં નવાય શી? હવે જોશીને જોલાવી નક્કી થયા
પછી એને શુભ સમાચાર કહેવરાવીએ કે તે પણ તૈ
મારીમાં રહે. (મોટેથી) કોઈ છે કે?

શીપાર્થ—હા, જી.

એમ—જાઓ, લંપટલાલ જોશીને જોલાવી લાવો.

શીપાર્થ—જેવો હુકમ. (જાયછે ને થોડીવારે જોશી પ્રવેશ
કરેછે).

લંપટ—યજમાનરાજ આશીર્વાદ છે. કેમ? મારું શું કામ
પડ્યું છે?!

એમ—વધારીએ મહારાજ. આપણી લીલાવતીના ગ્રહ સત્યનાથ
સાથે મળતા આવેછે કે કેમ? તે જોવાનુંછે. (બે જ
કુમપત્રીકા હાથમાં આપેછે).

૧૩મો. સત્યવિજય નાટક. [૨૦૭]

પરલાલ—થોડીવાર જન્મ પત્રિકા ફેરવી મકર, કુંભ મી
થુન વેટેથી પાંચ સાત વાર ગણી)વાહ! વાહ! જો-
ગ બહુ સારો છે. ગ્રહ બહુ સાચાં કુળ છે.

પ્રભા—જોથી બાવા લગનનું કામ છે માટે જો બરાબર મળતા
ગ્રહ હોય તો કેહેજો.

લપટ—ના, બા સાહેબ. મારા જોવામાં કોઈ દિવસ ફેર
આવ્યો જાણ્યો છે? કે આજ આમ થક હયોછો?

પ્રભા—નાના, મને તો તમારા ઉપર ભરોસો છે. પણ લગન
ક્યારે સુજે છે!

લપટ—“પુનમનો પડવો, આગાસની ખીજ.

આશુ ધારણું મહુરત, તેરથને ત્રીજ.”

માટે આજથી પંદર દિવસે આખા ત્રીજ આવશે તે દી

શુભ લગન કરવાં જોઈ સર્વે વાતે શ્રેય થાશે.

પ્રેમ—હા, એમ ઠીક પડશે. આજથી હવે લગનની તૈયારી
કરવા માંડીએ, નહિ તો ટુક મુદતમાં પહેાચી વળા-
શે નહીં,

લપટ—યથાર્થ છે. જલદી થાય તેમ સારું “રૂડા કામને સો-
વિધ નડે.” પણ હું હવે રજા માગુ છું,

પ્રેમ—હા, પણ (આકરને) કોઠારમાંથી દીપત્યંદશા પામેથી એક
સેહું પાંચડી લઈ માહારાજને આપ.

પટ—(સેહું પાંચડી લઈને) પરમેશ્વર તમારું કંદમાણુ કરે,
અને દીર્ઘાયુષ આપે. (જાય છે.)

[૨૦૮] સત્યવિત્રય નાટક. અંક ૩

ત્રેમ—ત્યારે હું હવે મંડપ રચનાની સામગ્રી કરવા માંડું છું
ને તું પણ એજ તક આશીમાં રહેજે.

પ્રભા—જેનીઆમાં. (ખાંને જુદાં પડેછે.)

પ્રવેશ ૧૪ થો.

સ્થાન લગ્ન મંડપ,

ત્રેમસાગર. પ્રભાવતી સત્યનાથ. લીલાવતી
દૈર્ઘ્યસિંહુ સ્ત્રીપુરુષ નગર વાસીઓ

(પડદા પાછળ.)

ઈંદ્રવજ્રા.

આવે ઘણી આફત તોય દૂર, મુકે નહીં સત્ય કદી જરૂર;
અંતે થવાનો સુખી તેજ મદ, જાશે બિબ્બને મુખ માત્ર ગદ.

૧ દ્વો નગરવાસી—આહા! મંડપની શી અલૌકીક સોભા
છે! આવી રગના તો આ નગરમાં ઢોધ દીવસ
નહી થઇ હસે?

૨ જો નગરવાસી—અરે, આવા વિવાતો ઢોધ વખત થયા-
જ નથી.

૩ જો નગરવાસી—સત્યનાથ નશીબદાર ઘણા કે એને પ્રાથ
ધાન પુત્રી મળી અને વળી પ્રધાને તેમને તમામ
મિલકતના વારસ કર્યા-

નવેસી ૨૪ મો, સત્યવિજય નાટક. [૨૦૯]

૧ લો નગરવાસી—એમણે કામ પણ કેવું કર્યું છે? ત્યારે હવે
કારનાં બદલા પણ આપવાનું નોંધ્યો.

૨ જો નગરવાસી—પ્રધાને કેવા હિમંચી મંડપ રચાવ્યો છે?
રાજ્યજીએ લગવતું તમામ ખર્ચ આપવા કહ્યું છે.

૩ જો નગરવાસી—રાજ્યને પણ આવા નોકરો મળવા મુશ-
કેમ છે. ખુશ્માને કેવી નોકરીઓ બનવી છે?

૧ જો ને ૨ જો નગરવાસી—ખુશ્મા, ખુશ્મા, વરધોડો, પણ
આવા, રાજ્યજીનો સામનમાં છે!!

સીધું જો—રજા કરો, ગંદા, ગંધા, (એમ કહી લોકોને ધક્કા
મારી આના કરે છે.)

૩ જો નગરવાસી—અરે ખુશ્મા હવે મળામ વખત થયો
હવેમાં પરચું.

૧ સ્ત્રી—જેમી રીતે રામને સીતા, માહાદેવને પારવતી, કૃ-
ષ્ણને રવિકા, ગંદ્રને શેષાદા અને બ્રહ્માને સા-
નિત્રી તેમી રીતે સત્યનાથ અને લીલાવતી શામિ છે.

૨ સ્ત્રી—સત્યનાથે પૃથ્વી પુત્ર્ય કર્યું હશે કે આવી કન્યા મળી!

૩ સ્ત્રી—મેં તો જ્યારે પ્રથમ સત્યનાથને નોંધા ત્યારથીજ
જાણ્યું હતું કે એ લીલાવતીને પરણવાના છે; ને
આખરે એ ખરું પડ્યું! મારી માણુકાને પણ
આવો વેર મળેના કેવું સારું!!

રાજ્યજી હવે હાથ ગરમાવે કેટલી વાર છે?

નગર—હવે તૈયારી છે મંડપમાં પધારો.

[૨૧૦] સત્યવિજય નાટક. અંક ૩ નો.

દેવસિંહ.

શાદ્દત્ત વિક્રીડિત વૃત.

આછે સય પ્રભાવ કેવિ જુભિતી, સત્તે રૂડું નોડતું;
વિવારી શુભ માર્ગ નિત્ય પળતાં, છે રથાન ઊંચું રૂડું;
૭૦ વર્ષ ધાંગું મુખેયિ વસતો, કૌંતિ વળી વાધજો?
સત્તે આ રિતથી સદાય વરતે, જેનર તેનો યજો. ૧

(એમ કહી નિઃશ્વકા ગામ હાથગરાણામાં લખી
આપે છે.)

મ્રમસાગર—સાહેબ, બધો આપનોજ પ્રતાપછેને!!

ગરવાસીયો.

શાદ્દત્ત વિક્રીડિત.

આતે ક્યાંયિ નવીન જોડ નિકળી, પાતાજ કે જોગથી.
આતી દિવ્ય મુજોડ અવનિખરતો, જોએલ કાદી નથી;
ઊદે ભાગ્ય થયાં હવે સરવનાં, અન્યાયિ આધા ગયા;
પામ્યો પદ્મ ન વાર લાગી પળગાં. જો ધશની યૈ દયા. ૧

મ્રમસાગર—માહારાજ ધિરાજ મારે આપને એક અરજ
કરવાની છે તો જો હજૂરનો હુકમ હોય તો,

દેવસિંહ—જાસો, શું કહેવું છે?

મ્રમસાગર—ગરિય પરવર હું સરકાર નોકરી કરતાં—

યયેલાહું તો પેનથન મળવા આશા છે.

દેવસિંહ—એ વરસ મલાવોતો સાહે.

વશીકરણ. સત્યવિજય નાટક. [૨૧૧]

પ્રેમસાગર—સાહેબ મારી જીમર પુખ્ત થઈ છે, તો થોડોક કાળ ઈશ્વરે પાસનામાં ગાળવા મારો વિચાર છે. સરકારની મરજી વિરુદ્ધ હું નથી તો પણ ને આ અરજ દયાનમાં લેવાય તો મહેરબાની. વળી સત્યનાથને મારી જગ્યા આપવામાં આવે તો અલખત તે મારું જીવ્ન બચેલું કામ સહેલાઈથી કરી શકે.

દૈર્ઘ્યસિંહ—(થોડીવાર વિચાર કરી) હા, ઠીક છે. તમારી આપેશ એમજ છે તો તમને બર પગારથી પેનશન ગળથે ને હું સત્યનાથને પ્રધાનગીરી આપું છું. (પોશાક મંગાવી સત્યનાથને આપે છે).

સત્યનાથ. } પરમેશ્વર આપને અમર રાખે!!
પ્રેમસાગર. }

પૂરવસીયો—સામાય સામાય, (કહી તાલીઓ પાડે છે).

સત્યનાથ—સાંગળો બાઈઓ!

સત્ય અને પ્રમાણિકપણે રહેવા માહારી તમે સહુને પ્રાર્થના છે. કારણ તેનું પરિણામ હમેશ સુખ રૂપ થયા વગર રહેતું નથી જીવે. મારું જ જીવન મને કેટલી કેટલી વિપત્તીઓ પડી, કેટલી અડચણો નડી તો પણ આશ્વરે મારી મદદ કરી અને આ રથાન અપાવ્યું!

—હોહરે.

જેને ઈશ્વરની કૃપા, સુખ તેનેજ સદાય;

[૨૧૨] સત્યવિજય નાટક આંક ૩

ખરો હરનો આશરો, રાખે કામ કરાય. ૧

મમત મનુષ્ય પાંધિ ગરે, તારું માત્ર તબ થાય:

થાય પ્રભુની મે'રનો, નિષ્કળ નહિં થવાય. ૨

રહિ માટે કોમંડમાં, બેઝનિ ચાંચી ચીત;

રાખ ભાવ ભરપુર તો, મટે દુઃખ ખચીત. ૩

માટે હંધર ઊપર આધાર રાખો આ કુનીઆમાં
આપણે સત્ય માર્ગે ચાલવું જોઈએ. મારો પોતાનોજ

દાખલો લઈએ. હુ કયા નિયતિમા હતો અને હાલ કયા
રિયતિમા છું? આ બધો પ્રતાપ કનો?

નગરવાસીઓની લીંગરે--(મોઢયા એક સાદે બોલી બેઠા.)

સત્યનો. સત્યનો. સત્યનો. !!

(પછી તમામ હોકા આનંદ મંચ ચહેરાથી
પોત પોતાને કામે જાય છે.)

